

**ROSA LUXEMBURG'UN EMPERYALİZM TEORİSİ EKSENİNDE ARAP
BAHARİ'NİN İNCELENMESİ**

Onur Sinan YURDABAK

(Yüksek Lisans Tezi)

Eskişehir, 2022

ROSA LUXEMBURG’UN EMPERYALİZM TEORİSİ EKSENİNDE ARAP BAHARİ’NİN İNCELENMESİ

Onur Sinan YURDABAK

T.C.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eskişehir, 2022

ÖZET

ROSA LUXEMBURG'UN EMPERYALİZM TEORİSİ EKSENİNDE ARAP BAHARI'NIN İNCELENMESİ

Onur Sinan YURDABAK

Yüksek Lisans-2022

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ragıp YILMAZ

Bu çalışmada, Arap Baharı ayaklanmalarının Rosa Luxemburg'un görüşleri kapsamında yorumlanması, ekonomik ve politik taleplerle ayaklanmalar arasındaki ilişkinin ve bu ayaklanmaların siyasi dinamiklerinin analiz edilmesi amaçlanmıştır. Orta Doğu ve Kuzey Afrika (ODKA) bölgesinde tarımın ana geçim kaynağı olduğu devletler, kapitalist, sanayileşmiş, demokratikleşmiş bir sisteme bir geçiş sağlayamamıştır. Bu durum, Batılı devletlerin bu bölgede emperyalist politikalarını uygulamasına imkan tanımaktadır. Çalışmada Arap Baharı ayaklanmaları, Luxemburg'un kitle grevi olarak belirttiği olaylar kapsamında ele alınarak değerlendirilmiş olup, ayaklanmalar ile bölgede oluşan yeni konjonktürel durum, Luxemburg'un emperyalizm teorisiyle ele alınmaktadır.

Arap ülkelerindeki sosyo-ekonomik sorunlar, hükümetlerin yönetim tarzına duyulan memnuniyetsizliği arttırarak, Arap Baharı ayaklanmalarına yol açmıştır. Arap devletlerinin küreselleşme çağında ekonomik dinamikleri kontrol edememeleri, ODKA ülkelerinde doldurulamayan bir güç boşluğu yaratmış ve bu sürecin gelişimine neden olmuştur.

Bununla birlikte, ODKA bölgesinde örgütlenme düzeyleri oldukça az gelişmiş olup, güç boşluğunun etkisi gitgide artmaktadır. Böylece, sermaye birikiminin neoliberal stratejisi, yeni bir sınıf çatışması ve otoriterliğin yükselişini başlatmıştır. Gelişmiş ülkeler, işbirliği sağlamak için kendi sistemlerine yakın gördükleri ülkeleri tercih etmektedir. Bu sayede, kendi liberal yönetim anlayışlarını bu ülkelere benimsetmeleri kolaylaşmaktadır.

Ayaklanmalar, etkili olduğu ülkelerde merkezi otoriteleri zayıflatmış, totaliter rejimlerin, otoriter yönetimlerin iktidardan uzaklaşmasına neden olmuştur. Arap ülkelerinin

yeni oluşan düzenlerle sömürüye daha açık hale gelmesiyle, büyük umutlarla zafere ulaştığını düşünen halklar daha da fakirleşmiştir.

Arap Baharı'nın oluşumunda emperyalizm tek belirleyici değildir. Bununla birlikte, ayaklanmalardaki olgular, emperyalizmin eleştirilmesiyle açığa çıkmakta ve yaşanan güncel olaylara ışık tutmaktadır. Luxemburg'un fikirleri, sosyokültürel açıdan pek çok devleti aynı süreçte etkileyen Arap Baharı olaylarının ekonomik ve politik çerçevede açıklanmasına olanak sağlamıştır.

Luxemburg, ayaklanmaların zafere ulaşabilmesinin siyasi liderliğe ve politik, ekonomik mücadelelerin birlikte yürümesine bağlı olduğunu vurgulamıştır. Bu doğrultuda, tarihsel ve politik süreçlerin incelenmesi, güç dengelerinin analizi, siyasi devrimler ile toplumların kendi içerisindeki eylemlerin bağdaştırılması, yönetim ve halk arasındaki ilişkinin irdelenmesi sonucunda Arap Baharı'nın liberal-demokratik fikirlerden etkilendiği, egemenlik ve sömürü anlayışının sonucunda ortaya çıktığı görülecektir.

Anahtar Kelimeler: Emperyalizm, Arap Baharı, Rosa Luxemburg, Kapitalizm, Toplumsal Hareket, Emperyalizm Teorileri, Devrim.

ABSTRACT

ANALYZING ARAB SPRING DYNAMICS IN THE AXIS OF ROSA LUXEMBURG’S IMPERIALISM THEORY

YURDABAK, Onur Sinan

Master Degree-2022

Department of International Relations

Advisor: Asst.Prof. Dr. Ragıp YILMAZ

In this study, it is aimed to reinterpret the Arab Spring uprisings within the scope of Rosa Luxemburg's views, to analyze the relationship between the economic, political demands and the uprisings, and the political dynamics of these uprisings. States in the Middle East and North Africa (MENA) region that have a predominantly agriculture-based economy failed to realize an organized transition to a capitalist, industrialized, democratized system. This situation laid the ground work for the Western states to implement their imperialist policies in this region. In the study, the Arab Spring uprisings will be discussed and evaluated within the scope of the events that Luxemburg stated as the mass strike, and the new cyclical situation in the region with the uprisings is discussed with Luxemburg's theory of imperialism.

The socio-economic problems in the Arab countries increased the dissatisfaction with the management style of the governments, leading to the Arab Spring uprisings. The inability of Arab states to control the economic dynamics in the era of globalization has created an unfilled power vacuum in the MENA countries and has led to the development of this process.

However, the level of organization in the MENA region is rather underdeveloped and the effect of the power vacuum is increasing. Thus, the neoliberal strategy of capital accumulation initiated a new class conflict and the rise of authoritarianism. Developed countries prefer countries that they consider close to their own systems to ensure cooperation. In this way, it becomes easier for them to impose their liberal management understanding on these countries.

The Arab Spring weakened the central authorities in the countries where it was influential, causing totalitarian regimes and authoritarian governments to move away from

power. As the Arab countries became more open to exploitation with the newly formed order, the peoples who thought that they had achieved victory with great hopes became even poorer.

Imperialism is not the only determinant in the events of the Arab Spring. Additionally, the facts of the uprisings are revealed by the criticism of imperialism and shed light on the current events. Luxemburg's ideas enabled the explanation of the Arab Spring events, which affected many states in the same period in socio-cultural terms, within the economic and political framework.

Luxemburg emphasized that the victory of the uprisings depends on the political leadership and the coexistence of political and economic struggles. Accordingly, by examining the historical and political processes, analyzing the balance of power, reconciling political revolutions with the actions within societies, and examining the relationship between the administration and the people, it will be seen that the Arab Spring was influenced by liberal-democratic ideas and emerged as a result of the understanding of sovereignty and exploitation.

Keywords: Imperialism, Arab Spring, Rosa Luxemburg, Capitalism, Social Movement, Imperialism Theories, Revolution.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
ÖNSÖZ.....	xiii
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM

EMPERYALİZM KAVRAMI, EMPERYALİZMİN KISA TARİHİ VE ERKEN DÖNEM EMPERYALİZM TEORİLERİ

1.1. EMPERYALİZM KAVRAMI VE EMPERYALİZMİN KISA TARİHİ.....	4
1.2. ERKEN DÖNEM EMPERYALİZM TEORİLERİ.....	7
1.2.1. John A. Hobson'ın Emperyalizm Teorisi.....	8
1.2.2. Rudolf Hilferding'in Emperyalizm Teorisi.....	12
1.2.3. Vladimir İlyiç Lenin'in Emperyalizm Teorisi.....	13
1.2.4. Nikolay Buharin'in Emperyalizm Teorisi.....	16
1.2.5. Joseph A. Schumpeter'in Emperyalizm Teorisi.....	18
1.3. ROSA LUXEMBURG'UN EMPERYALİZM TEORİSİ.....	19
1.4. BÖLÜM SONUCU.....	35

2. BÖLÜM

ARAP BAHARI TARİHİ VE EKONOMİK SÜRECİ İLE ARAP BAHARI'NIN OLUŞUM NEDENLERİ

2.1 ARAP DÜNYASININ 20. VE 21. YÜZYILDAKİ TOPLUMSAL VE EKONOMİK DURUMU.....	37
2.1.1. Arap Ülkelerindeki Anti-empyralist Sürecin Ekonomik ve Politik Yansımalarının Rosa Luxemburg'un Görüşleri Kapsamında Ele Alınması.....	41
2.1.2. Arap İstisnacılığı.....	45
2.2. TARİHSEL DİYALEKTİK MATERYALİZM KAPSAMINDA ARAP BAHARI AYAKLANMALARI VE İLİŞKİLİ AYAKLANMALAR.....	48
2.3. ARAP BAHARI'NIN GELİŞİM SÜRECİ.....	50
2.4. ARAP BAHARI'NIN SONUÇLARI VE GÜNÜMÜZE ETKİLERİ.....	56
2.5. BÖLÜM SONUCU.....	58

3. BÖLÜM

ROSA LUXEMBURG'UN EMPERYALİZM TEORİSİ BAĞLAMINDA ARAP BAHARI'NIN ANALİZİ

3.1. ROSA LUXEMBURG'UN KİTLE GREVİ VE KENDİLİĞİNDENCİLİK ANLAYIŞI KAPSAMINDA ARAP BAHARI.....	60
3.2. 1905 RUS DEVRİMİ VE LUXEMBURG'UN TARİHSEL MATERYALİZM ANLAYIŞI KAPSAMINDA ARAP BAHARI.....	64
3.3. ROSA LUXEMBURG'UN SERMAYE BİRİKİMİ VE KAPİTALİZMİN GELİŞİM SÜRECİ ANLAYIŞI KAPSAMINDA ARAP BAHARI.....	67
3.4. BÖLÜM SONUCU.....	70

SONUÇ.....	73
KAYNAKÇA.....	76

KISALTMALAR

ODKA: (Orta Doğu Kuzey Afrika, İng. MENA) Fas'tan Mısır'a kadar olan olan Kuzey Afrika ülkelerini ve Arap Yarımadası'ndaki ülkeleri kapsamaktadır.

IMF: Uluslararası Para Fonu.

ABD: Amerika Birleşik Devletleri.

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği.

GSYİH: Gayri safi yurt içi hasıla.

ERSAP: Ekonomik Reform ve Yapısal Uyum Programı.

AB: Avrupa Birliği.

UNDP: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı.

GFETU: Mısır Sendikaları Genel Federasyonu.

FAO: Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü

UNHCR: Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği

ILO: Uluslararası Çalışma Örgütü

UNIDO: Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Örgütü

WID: Dünya Servet ve Gelir Veritabanı

ÖNSÖZ

Öncelikle bu tez çalışmasının tamamlanmasında ilk günden son güne kadar bilgisi, tecrübesi ve yaptığı yapıcı eleştirilerle bana yol gösteren, tez yazım sürecinde zorlandığım anlarda her zaman yanımda olan danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Ragıp Yılmaz'a,

Benim için çok zorlu geçen bu süreçte tüm ihmallerime rağmen desteklerini ve sevgilerini daima hissettiğim, her koşulda yanımda olan, beni aldığım her kararda destekleyen, karşılık beklemeden daima arkamda olan, bütün sıkıntılarımı benimle birlikte yaşayan arkadaşlarıma,

Yüksek Lisans hayatım boyunca yardımlarını esirgemeyen tüm hocalarıma ve akademisyen arkadaşlarıma,

Teşekkürlerimi sunarım.

GİRİŞ

20. ve 21. yüzyıl boyunca emperyalizmin eleştirel analizleri, Marksist ideolojide önemli bir konu olmuştur. Bu teoriler ile emperyalizmin kavramsallaştırılması, küresel kapitalist ekonomi ve uluslararası politik ekonomideki gelişmelere günümüzde dahi yanıt olmaktadır. Hobson'dan Lenin'e uzanan 20. yüzyılın ilk çeyreğindeki emperyalizm teorileri, kendilerinden sonraki dönemdeki emperyalizm teorilerinin öncüleri olarak; tekeller, sermaye sahipleri, finans sermayesi ve sermaye ihracatı ile kapitalizmin gelişimini açıklamaya çalışmıştır. Özellikle Soğuk Savaş dönemi sonrasında ABD hegemonyasının ve küreselleşmenin etkisini arttırması ile emperyalizm teorilerine olan ilgi son on yılda ilgi artmış olsa da, Rosa Luxemburg'un emperyalizm teorisi çerçevesinde Arap Baharı ayaklanmalarını kapsamlı şekilde ele alan bir çalışma yapılmamıştır. Bu tez, literatürdeki boşluğu kapatmayı ve günümüzde yaşanan küreselleşme dönemi itibarı ile daha net bir emperyalizm anlayışının analizini sağlamayı amaçlamaktadır.

Küresel güçlerin tarihin her döneminde bir ilgi alanı haline getirdiği doğu meselesi neticesinde Batılı devletlerin 17. yüzyıldan itibaren ODKA ülkelerinin iç politikalarına müdahale ettiği bilinmektedir. Bu kapsamda emperyalizmi savunan görüşler, söz konusu ilginin sebebini çoğunlukla ekonomik temellere dayandırmıştır. Bununla birlikte, küresel dünyada ekonomi ve siyasete ilişkin politikaların ayrılmaz bir bütün olduğu da aşikardır. Bu nedenle ekonomik çıkarları doğrultusunda hareket eden emperyalist güçler, öncelikle hedeflerini belirlemekte ve siyasi çıkarları ile hedeflerini manipüle etmektedir. Tüm bu olgular, emperyalizmin eleştirilmesi ile açığa çıkmakta ve yaşanan güncel olaylara ışık tutmaktadır. Bu noktada, Rosa Luxemburg tarafından geliştirilen fikirler, sosyokültürel açıdan pek çok Arap devletini farklı şiddette olsa dahi etkileyen ve aniden gelişen Arap Baharı olaylarının ekonomik ve politik çerçevede açıklanmasına olanak sağlamaktadır.

Arap Baharı kavramı, oldukça geniş bir coğrafyada meydana gelen ayaklanmalar için kullanılmış ve bu ülkelerin tepkileri ve ayaklanmaların sonuçları, ülkelerin iç dinamiklerinin ayrı olması nedeniyle farklı olmuştur. Bu nedenle çalışmada emperyalizmin bu geniş coğrafyadaki etkileri ve sonuçları incelenirken Arap Baharı'nın yaşandığı her ülke kendi özelinde incelenmemiş, coğrafya ODKA ülkeleri adıyla bir bütün olarak ele alınmıştır. Bu durumda Arap dünyasının bazı

ortak etnik, dilsel, sosyal, tarihi ve kültürel bağlara sahip olmanın yanı sıra etkileşim halindeki devletlerden oluşan bölgesel bir alt sistem olması temel gerekçedir. Ancak bu ülkeler kendi iç dinamiklerindeki farklılıklardan dolayı çalışmanın bazı kısımlarında ülke özelinde ele alınmıştır. Örneğin Mısır, Tunus ve Libya gibi Arap ülkeleri, ayaklanmaların ilk aşamasından geçmişken, Suriye, Bahreyn gibi ülkeler, ayaklanmaların hala ortasındadır. Fas, Ürdün, Cezayir, Irak, Suudi Arabistan gibi ülkelerde ise düzensiz gösteriler meydana gelse de protestolar kitlelere ulaşmamıştır. Katar, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Sudan, Filistin gibi ülkeler ise şimdiye kadar ayaklanmalardan etkilenmemiştir. Ayrıca metodolojik bir bakış açısıyla, söz konusu ülkelerin heterojen yapıları göz önüne alınırsa, Arap Baharı'nı homojen bir devrimci süreç olarak analiz etmek mümkün olmadığı için bu ülkelerin geleceğine dair tahminleri herhangi bir kavramsal açıklık veya kesinlikle ifade etmek oldukça zordur.

Bu tez çalışmasında, Arap ülkelerinde yaşanan ayaklanmalar, ülke bazında tek tek ifade edilmek yerine, farklı Arap ülkelerindeki protestolara bağlı olarak gerçekleşen olaylardaki önemli benzerlik ve farklılıklar tespit edilecek ve bu olaylar Luxemburg'un görüşleri bağlamında incelenecektir. Bununla birlikte, ülkelerin coğrafi ve kültürel ortaklıkları baz alınarak ayaklanmaları oluşturan koşullar, protestoların gerçekleşme biçimleri ve ülkelerdeki ayaklanmalar sonrasındaki dönüşüm süreçlerinin doğası ve akıbeti arasındaki benzerlik ve farklılıklar da Rosa Luxemburg'un görüşleri kapsamında ele alınacaktır.

Ayrıca Arap Baharı ayaklanmaları, Rosa Luxemburg'un emperyalizm teorisinin materyalist tarih anlayışı üzerine söylemleriyle ilişkili olarak ele alınmıştır. Luxemburg'un anlayışının zamanımızla ilişkisini yeniden değerlendirmek, yazıları aracılığı ile tarih kavramını düşünmenin politik ve teorik sonuçlarına değinmeyi gerektirmektedir. Luxemburg, kapitalizmin sonuçlarını somut şekilde anlamak için Karl Marx'ın yöntemleriyle yoğun bir şekilde uğraşmıştır. Luxemburg, sosyal ve politik gerçekliğin parçası olarak, sadece politik ekonomi alanına katkıda bulunmakla kalmamış, aynı zamanda politik aktivizmiyle anti-demokratik oluşumların tehlikelerine dikkat çekmiş, emperyalist güdümlü savaşları kınamış ve basit temsili düşüncelerin ötesine geçmiştir. Luxemburg'un emperyalizm teorisi,

günümüzde hâlâ neoliberal kapitalizmin yükselişini, konsolidasyonunu ve ekonomik krizleri analiz etmekte kullanılmaktadır. Böylece kapitalist olmayan ülkelerin kapitalist dünya sistemine entegrasyonu ve neoliberal birikim dalgasının sınırlarına ve neoliberal kapitalizme karşı olan alternatiflere dikkat çekmektedir.

Bu nedenle her ne kadar 21. yüzyılın başındaki tarihi koşullar, Luxemburg'un yaşadığı dönemden çok farklı olsa da, onun emperyalizm teorisi ile toplumsal hareketlerin meydana geldiği, geliştiği veya engellendiği süreçler arasında kurduğu diyalektik bağlantı ile enternasyonalist mesajın tarihsel bağlamından soyutlanarak, bazı genel kavrayışlar elde etmek suretiyle irdelenmesi, eleştirel uluslararası ekonomi politik kapsamında Arap Baharı sonrasındaki eğilimlerin ve uygulamaların izlenmesi ve anlaşılması için yeni bir yol sağlayacaktır. Başka bir deyişle, amacımız Luxemburg'un emperyalizm teorisini 21. yüzyılda Arap Baharı ayaklanmaları için en uygun şekilde nasıl güncelleyeceğimiz değil; onun yaşamının ve mirasının aktarılması yoluyla bahsi geçen olayların anlamını yeniden nasıl düşüneceğimizle ilgilidir.

Bu doğrultuda, Luxemburg'un fikirlerinin her çağın zorluklarıyla yüzleşmek için yeni fikirler ve kavramlar geliştirilmesi gereken, sürekli dönüşüm halinde olan açık bir yöntem olduğu da söylenebilir. Geleceği tahmin etmek imkansız olsa da, karşılaştırmalar yapmak ve paralellikler çizmek konusunda Luxemburg'un emperyalizm teorisi, ileride neler olabileceğine dair anlayışımızı geliştirebilir. Çalışma, kapitalist gelişme ve sosyalist çözümler hakkında spesifik analizlerden elde edilen düşünceleri sentezlemek için Luxemburgist bir çerçeve oluşturma amacı taşımaktadır. Bu amaçla, Luxemburg'un emperyalizm teorisi, politik ve ekonomik düşüncelerinin yanı sıra Luxemburg'un teorileri ile Arap Baharı'na uzanan tarihi süreç ve sonrasında Arap Baharı olayları incelenecek ve analiz edilecektir. Bu çalışma aynı zamanda, uluslararası ekonomi politikte önemi gitgide artan eleştirel ontolojiye de katkıda bulunacaktır.

1. BÖLÜM

EMPERYALİZM KAVRAMI, EMPERYALİZMİN KISA TARİHİ VE ERKEN DÖNEM EMPERYALİZM TEORİLERİ

1.1. EMPERYALİZM KAVRAMI VE EMPERYALİZMİN KISA TARİHİ

Emperyalizm, kelime anlamı olarak üstün güç, egemenlik ve hüküm sürmek anlamlarına gelen *imperium* kelimesinde türetilmiştir (Lewis, 1890). Genellikle askeri güçle tanımlanan sert güç ve aynı zamanda politik, ekonomik ve eylemsel müdahale içermeyen yumuşak güç kullanarak, diğer ülkelerde politik ve ekonomik erişimi, gücü ve kontrolü genişletmeyi amaçlayan politika olarak tanımlanmaktadır (Random House, 1997: 375). Yayılmacılık ve merkezileşme kavramlarıyla ifade edilen emperyalizmin kökenleri, M.Ö. 3. yüzyıla kadar uzansa da, bugünkü bilinen anlamda emperyalizm, 17. 18. ve 19. yüzyılda Avrupa’da ortaya çıkmıştır. Avrupalı devletlerin sömürge kolonilerinden çekilmesiyle kullanımı daha da yaygınlaşan emperyalizm kavramı, bu doğrultuda ve anti-emperyalizm bağlamında izlenen politikaları tanımlamak ve eleştiriler getirmek hususunda kullanılmıştır.

Emperyalizm, bugünkü olumsuz anlamına 1870’lerin Büyük Britanyasında ulaşmıştır. İngiltere Başbakanı Benjamin Disraeli, 1872’de yaptığı konuşmasında “emperyalizm” sözcüğünü yayılmacı dış politikayı ifade etmek için kullanmıştır (Disraeli, 1882). Emperyalizmin klasik dönemi olarak adlandırılan bu dönem, 1870’te başlamış ve 1945’te Soğuk Savaş’ın başlangıcına kadar sürmüştür. 1945’ten 1991’e uzanan Soğuk Savaş süreci, Süper Güç Emperyalizmi dönemi olarak emperyalizmin ikinci evresini, Soğuk Savaş sonrasında günümüzü de dahil eden dönem ise emperyalizmin üçüncü evresini oluşturmaktadır (Callinicos, 2009: 38).

Emperyalizm, bu kavramı eleştirel açıdan ele alan Marksist yaklaşımdan önce, kendisini eski uygarlıklardan başlayarak, en bariz örneği olan Roma İmparatorluğu’nun yayılmacı anlayışı üzerinden emperyalizmin siyasi rolünü tanımlayan ve yapısal işlevsellik, sosyal Darwinizm ve pozitivistimin karakteristik özelliklerini yansıtan progresif yaklaşımla ifade edilmiştir (Rogov, 2010: 264). Daha sonraki dönemlerde emperyalizm unsuru, ordu ve emperyal faktörle

tanımlanmaktadır. Ordu, devletin oluşumunda ve kurulan devletin dış politikasının uygulanmasında etkin rol oynarken; emperyal faktör, imparatorlukların klasik devlet anlayışından farklı olarak kayda değer nüfus ve toprak, karmaşık sosyal yapılar ve yönetim biçimleri ile ulusal ve dış politikalara sahip olmak gibi kendilerine has özellikler kazanmalarını sağlamaktadır (Klimov, 2007: 78).

Emperyalizm, genellikle sömürgecilikle bağdaştırılmakla birlikte, merkezden idare edilen bir devlet politikası olarak, ideolojik ve finansal nedenlerle geliştirilmişken; sömürgecilik, ağırlıklı olarak yerleşim ve ticari amaçlıdır, ancak ikisi de işgalcilik ortak paydasında birleşmektedir (Young, 2015: 54). Bu anlamda, emperyalizmin sömürgecilikten ayrılan temel özelliği, basit bir birikim ve ele geçirmeden çok tahakküm altına almak ve tahakkümle ilgili oryantalizm gibi bakış açılarını oluşturmaktır (Said, 1998: 333-4). Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya, fethettikleri bölgelere kendi nüfuslarını yerleştirseler de demografik yapıyı büyük ölçüde değiştirmediklerinden sömürgecilik kapsamına alınmamıştır (Gilmartin, 2009: 116).

Eski tip sömürgecilik, kapitalizmin gelişim aşamasında ortaya çıkmış ve serbest rekabete dayanmaktayken; yeni tip sömürgecilik, Sanayi Devrimi sonrasında ortaya çıkmıştır ve kapitalizme dayalıdır (Ferro, 2002: 48). Marksist anlayışa göre, yeni tip sömürgeciliğin oluşmasının temel nedeni de kapitalizmdir ve emperyalizmle arasında kesin sınırlar bulunmamaktadır (Loomba, 2000: 20-21). Bununla birlikte kapitalizm sonrası sömürgecilik olarak adlandırılan emperyalizm, kapitalizmden çok öncesinde de var olmuştur (Loomba, 2000: 22).

Sömürgecilik sonrası dönemde kendi egemenliklerini sağlayamayan milletlerin sınırları, sömürgeci devletler tarafından belirlenmiş, aynı zamanda bu devletlerin sömürgeci devletleri model alması, kaderlerinin hâkim güçler tarafından çizilmesine neden olmuştur (Liakos, 2008: 91-2). Sömürgecilik döneminde var olan köle ticaretinin kaldırılması sonrasında oluşturulan kapitalist üretim tarzı, hakim olduğu yerel toplumların geçim kaynaklarını ele geçirerek sosyoekonomik kargaşa yaratmış ve sömürge işgaline neden olmuştur (Dupré ve Ray, 1980).

Günümüzde ise hem imparatorlukları hem de neokolonyalizmi kapsayan kavram, geniş anlamıyla bir imparatorluğun merkezinde ve çevresinde organize edilen herhangi bir egemenlik ve itaat sistemini tanımlamak amacıyla kullanılmaktadır (Said, 1994: 9). Emperyalizm, eş zamanlı olarak politik, ideolojik, kültürel ve sosyal alanlarda etkisini göstermiştir. Kültürel alanda etkisini yeni kültürel oluşumlar ile göstermiş olup, eğitim, edebiyat, görsel ve işitsel sanatlara yönelmiştir (Said, 1994: 51).

2. Dünya Savaşı sonrasında bağımsızlığını kazanan devletlerde Avrupalı devletler tarafından merkezi kurumlarda değişiklikler planlanmıştır. Bu doğrultuda bu devletlerde ekonomik ve siyasi hakimiyeti sağlamak amacıyla yerel elitlerin belirleneceği eğitim kurumlarında değişim hedeflenmiştir (Eisenstadt, 2007: 170-2). Yerel elitler, sömürgeleştirme sürecinin devamlılığını sağlama amacıyla sözde bağımsız bu devletlerde Avrupalı devletlerin etkisini arttırmakta (Loomba, 2000: 29); böylece geri kalmış devletlerin halklarının, Avrupalı devletlerin beklentileri ve çıkarları doğrultusunda davranmaları toplumsal değişimlerle sağlanmaktadır. Ayrıca sömürgeleştirilen toplumlara hakim olmak için kendi içlerinde siyasal ve ekonomik bütünlük kurmaları engellenmeye çalışılmıştır (Eisenstadt, 2007: 172). Bu doğrultuda kültürel emperyalizm ön planda olmakla birlikte, bu milletlerin bilinçlenmesini engelleyerek sömürölmelerini kolaylaştırmak ana amaç olmuştur (Berger, 2014: 70).

Günümüzdeki küresel sistemde emperyalizmi artık yalnızca ulus devletlerin egemenliklerini yabancı devletlere kabul ettirmesi olarak değil; ulus devletlerin dışında çok uluslu şirketler, kapitalist ortaklıkların da dahil olduğu yeni bir egemenlik biçimi olarak anlamak gerekmektedir (Negri, 2004: xii). Bu doğrultuda 1944'te Bretton Woods Anlaşması'yla kurulan Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası'nın kurulmasıyla başlayan sözde üçüncü dünya ölkelerinin kalkınma süreci, bu ölkelerin Batı'ya olan bağımlılığını sistematikleştirmiş ve sömürgeciliğe yeni bir boyut kazandırmıştır (Escobar, 1993: 70-94). Oluşturulan bu bağımlılığın ayırt edici özelliği, merkez ölkenin uydusu olan çevre ölkelere hakim olduğu hiyerarşik yapıdır (Wallerstein, 1974).

21. yüzyılda kapitalist kriz süreçlerinin yenilenmesi; pazarın genişlemesinin yanı sıra, kapitalist olan ve olmayan devletler arasındaki sömürüye dayalı ilişkiler, finansallaşmış ekonomiler, emtia süper döngüler, gelişmiş ülkelerle işbirliğini zorunlu kılan yeni jeopolitik düzenlemeler gibi unsurlar, emperyalizmin son halinin anlaşılmasını gerektirmiştir (Bond, 2016: 611). Emperyalizm, günümüzde özellikle küresel kapitalizm ve jeopolitik gibi konularda eleştirel Marksist analizlerin önemli bir unsuru olmaya devam etmektedir. Başta Rosa Luxemburg olmak üzere, emperyalizm teorilerinin öncüleri olan Lenin, Hilferding, Hobson ve Schumpeter için emperyalizm, kapitalist emperyalizm olarak tanımlanmıştır.

1.2. ERKEN DÖNEM EMPERYALİZM TEORİLERİ

20. yüzyılın başlarından itibaren teorik tartışmalar, ağırlıklı olarak Marksist emperyalizm teorileri üzerine odaklanmıştır. Bu teoriler, anti-emperyalizm ve Batı dünyasının liberal kapitalist düzenine yönelik tehditlerin yanı sıra kapitalizm, emperyalizm ve savaşlar arasındaki bağlantılarla ilişkilendirilmiştir. Erken dönem emperyalizm teorisyenleri, yalnızca emperyalizmi analiz etmek ve açıklamakla kalmamış, aynı zamanda onu sona erdirecek koşulları ele almıştır.

Emperyalizm teorilerinin öncüleri, reformistler ve devrimciler olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Vladimir İ. Lenin, John A. Hobson, Rudolf Hilferding ve Nikolay Buharin için emperyalizm, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başındaki gelişmelerden doğmuştur. Hobson, liberal bir teorisyen olarak Marksist olmayan tek istisnadır. Bununla birlikte, emperyalizmi kapitalizmin belirli bir aşamasının kaçınılmaz ürünü olarak gören ve reformizme karşı olan Rosa Luxemburg, Vladimir İlyiç Lenin ve Nikolay Buharin, devrimci teorisyenler olarak anılmaktadır. Hobson dışındaki erken dönem emperyalizm teorisyenleri tarafından üretilen teoriler, ekonomik gelişmelerin eleştirel analizine yönelmiştir (Chibber, 2004: 429). Emperyalizm teorilerinin öncüleri kabul edilen Hobson, Buharin ve Lenin, tezlerini desteklemek için istatistikler kullanmışlardır. Devletin indirgemeci ve araçsalcı tutumu anlayışı, klasik Marksist emperyalizm teorilerinin en büyük başarısızlıklarından biri olmuştur (Panitch ve Gindin 2004: 6). Marx'ın *Das Kapital*'deki analizleri, emperyalizm analizlerinin metodolojisini oluşturmaktadır. Rosa Luxemburg'un *Sermaye Birikimi*, Lenin'in *Rusya'da Kapitalizmin Gelişimi*,

Hilferding'in *Finans Kapital*, Buharin'in *Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi* gibi eserleri de Marx'tan sonraki emperyalizme finansal eleştiriler getirmiştir.

1.2.1. John A. Hobson'ın Emperyalizm Teorisi

John A. Hobson, sömürge elde etmede kapitalist güçler arasındaki rekabetin derinleştiği bir konjonktürde emperyalizm kavramını ilk kez sunarken; emperyalizm teorisi ile emperyalizmin politik, sosyal, ahlaki ve ekonomik sınırlarını ortaya koymaktadır. Kavramı yaratmasından kısa süre sonra formüle edilen Marksist emperyalist teorilerin temeli, onun görüşlerinden alınan ilhamla oluşturulmuştur.

Emperyalizm üzerine post-Marksist tartışmaların temelini atan, 1872 sonrasında Büyük Britanya'nın ekonomik düşüşüne tepki gösteren ve Boer Savaşı'na muhalif olan John Hobson (Hobson, 1900), 19. yüzyılın sonlarında Afrika'da yaşam mücadelesi içindeki halk ile emperyalist güçler arasındaki mücadeleyi tekelliliğin gelişimine bağlayan ilk teorisyenlerdendir (Hobson, 1975: 67). Hobson, Büyük Britanya'daki altın madenlerinde çalıştırılmak üzere ucuz işgücü sağlanması amacıyla yürütülen savaşın emperyal saldırganlık örneği olduğunu belirtirken (Hobson, 1975: 233), ulusal kaynakların toplumun refahı ve toplumsal fayda yerine plütokratik azınlığın faydasına yönlendirilmesi nedeniyle emperyalizme karşı çıkmaktadır (Hirshfield, 1980). Ayrıca Hobson, saldırgan emperyalizmin devletlerin veya politikacıların aşırıya kaçan tutku ve hırslarının sonucu olmaktan öte oldukça rasyonel bir altyapıya dayandığını, ekonomik faktörlerin emperyalizmin yönlendirici gücü olduğunu ifade etmiştir (Hobson, 1938: 47, 59).

Hobson, 2. Boer Savaşı'nda muhabir olarak görev yaptığı süreçte, sömürge savaşlarının ekonomik motivasyonunun zenginlerin yatırımlarını kolaylaştırmak ve üretim fazlasının denizaşırı ülkelere satışının sağlanması olduğunu görmüştür (Hobson, 1975: 32-33). Hobson, hem sömürge halkların, hem de sanayileşmiş ülkelerin yoksul insanların acı çekmelerine neden olduğu için emperyalizmin gayri ahlaki olduğunu ifade etmiş, bu duruma çözüm olarak ise üretici ülkelerin gelirlerinin daha adil dağıtılmasını önermiştir (Hobson, 1975: 87).

Hobson, 1902 yılında sadece İngiltere'nin genişlemesine odaklanarak ve İngiltere'nin sermaye ihracatı, sömürge tedariki istatistiklerini kullanarak emperyalizmle sömürgeciliği aynı anlamda ele almıştır (Stokes 1969: 288-9). *Imperialism: A Study* eserinde ise emperyalizmin nedenlerini; politik yanılsamalar, iç ve dış piyasalarda parasal düzenlemeleri engelleyen mali çekinceler ve mevcut veya üretilebilir kaynakların tam olarak kullanılmasını reddetme sonucunda oluşan geniş çaplı fakirlik ile ifade etmiştir (Hobson, 1975: 51).

Hobson, sömürgecilik çağına da açıklama getirirken, sömürgeci genişlemeye neden olan temel sorunun sanayileşmiş ülkelerin gelir dağılımlarındaki aşırı eşitsizlik olduğunu ifade etmiştir. Yoksulların gelirlerinin yetersiz olması ve zenginlerin toplumdaki oranının az olmasından dolayı, gelir dağılımı eşitsizliği, toplumun hiçbir kesimine yaramamaktadır. Gelir dağılımının dengelenmesi ile aşırı üretime, sermaye ve emeğin eksik istihdamına, dış pazarlar için ülkelerin savaşmasına gerek kalmayacaktır (Hobson, 1975: 73, 87).

Hobson, Marksist olmamakla birlikte, Marx'ın kapitalizmle başa çıkma yöntemiyle emperyalizmi ele almış ve bu yönelimle siyasi mekanizmalar, finansal araçlar ve ideolojik düzenlemelere açıklık getirmiştir. Emperyalizmi ekonomik ve ideolojik temelde incelemiş olup, emperyalizmi sömürge ülkelerin politik ilhaki olarak tanımlamıştır (Hobson, 1975: 73). Ayrıca Hobson'a göre emperyalizm, sömürgeciliğin gizlenmiş halidir ve nüfus fazlalığı ve üretken güçler gibi etkenler, emperyalist gelişmelerin karmaşık siyasal ve finansal mekanizmalarını örtmektedir (Hobson, 1975: 81).

Hobson, *Imperialism: A Study* eserinde, tekelci ekonominin ortaya çıkmasının; aşırı tasarruf nedeniyle azalan tüketim, artan yabancı yatırımlar ve bu yatırımlar sayesinde önü açılan emperyalist gelişmeye ve buna bağlı olarak meydana gelecek olan talep eksikliğinin dış pazar arayışına ve ilhaka yol açtığını savunmaktadır. Tekelci ekonominin temelini oluşturan tekel, kâr payını arttırmakla beraber, ürünlerin ya da verilen hizmetin tek bir elde toplanmasını sağlamayı amaçladığından, kârının büyük bir kısmını tasarruf etmektedir, böylelikle ülke içi tasarruflar da artış eğilimine girecektir. Bazı durumlarda tekelin yatırımların azalmasına neden olduğu iddia edilse de, yurtdışı yatırım fırsatlarının sınırlı olması nedeniyle, tekelci

ekonomide tasarruflar yatırımları geçme eğilimindedir. Tasarrufların ülkedeki gelir artışı ve ekonomik gelişime olumlu yansıdığı bilinse de; işgücünün sınırlı olması, tasarrufların faiz oranı değişikliklerine tepkisiz kalması ve üretim yöntemlerinin değişmemesi gibi faktörlerle aşırı tasarrufun ülkeyi ekonomik bunalıma sürüklemesi de olasıdır. Ayrıca tasarruf fazlasının ülke dışına çıkışının sağlanamaması durumunda oluşacak talep eksikliği ile tasarruf fazlasının ülke dışına çıkışı, sermaye ihracatıyla sağlanabilir. Bölgenin emperyalist devletlerce ilhak edilmesi, mevcut yatırımların korunması veya yeni yatırımların önünün açılması için baskı oluşturmaktadır (Hobson, 1975: 76).

Hobson'a göre bir ülkede üretilen malların tamamı ülke içinde tüketilemez, çünkü ülkedeki bazı insanlar çok düşük ücretlere çalışmaktayken, bazıları gelir seviyesine göre yüksek oranda tasarrufa gitmektedir. Ortaya çıkan aşırı üretim, sermaye ve emtiaların ülke içinde tüketilmesini önleyen tüketim gücünün yanlış dağılımı kaynaklıdır (Hobson, 1975: 107). Sömürge ülkelerin toprakları, fazla nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak için değil, yanlış dağıtımla biriken ihtiyaç fazlası sermayenin yeniden yatırıma sunulması ve mevcut özel finansal yatırımların korunması içindir (Hobson, 1975: 84). Bu açıdan, emperyalizm uygulamaları, ulusların çoğunluğunun bakış açısıyla irrasyonel olmakla beraber, ülkedeki çıkar grupları açısından oldukça rasyoneldir, bu mantıkla finansal elitler, kendi çıkarlarını proaktif propaganda yoluyla ulusal çıkarlar olarak sunarlar, maliyetler kamusal giderler ile karşılanır ve işçi sınıfına imparatorluk vatandaşı olma gururu aşılır.

Sömürülen devletlerdeki elitler ve çıkar grupları, sömüren devletin gücünden etkilenerek emperyalist devletlerin ülkedeki askeri savunmasını sağlamaya yönelmektedir. Emperyalizmin türev endüstrileri gelişir; büro görevlileri, idari, askeri, diplomatik görevliler ve misyonerler sömürülen ülkedeki konumlarına yerleştirilirler ve emperyalist çarkın dişlilerini oluşturarak daha fazla emperyal çıkarı teşvik ederler. Bu azınlıkları Hobson, “emperyalizmin ekonomik parazitleri” olarak tanımlamaktadır (Hobson, 1975: 61). Hobson'a göre emperyalizm, “yanlış ekonomi”nin meyvesidir ve toplumsal reform tek çaredir (Hobson, 1975: 108). Bununla birlikte, toplumsal reformlar, emperyalizm yanlısı otoriter rejimlerin meşruiyetini zayıflatabileceği için emperyalist rejimler, reformlara karşı olmak ile reformlar olmadan meşruiyetlerini koruyabilmenin çok zor olacağı düşüncesi arasında ikilemde kalmıştır.

Hobson, İngiliz emperyalist politikalarının sömürülen devleti olduğu gibi sömürgeci devleti de zayıflattığını, bu nedenle demokratik yönetimler ve kendine yeten ekonomilerin yerine marazi belirsizlikler oluşturduğunu savunmuştur (Hobson, 1975: 108). Bununla birlikte, emperyalizmi daha acil bir tehlike haline getiren ana etken, emperyalizmin ana ülkedeki popüler özyönetim kurumlarına düşman olan; özgürlük ve eşitliğin ölümcül düşmanları konumundaki siyasal tiranlık ve toplumsal otorite biçimlerini destekleyen bir güce sahip olmasıdır. İronik şekilde daha adil ve daha eşit ekonomik çıktılar elde etmek için gelişmiş ülkelerdeki demokratik mücadeleler de emperyalizm tarafından yönlendirilmiştir (Hobson, 1975: 60). Ayrıca Hobson, emperyalist siyasetin sürdürülmesinin ana nedeninin bazı kişilerin kişilik kusurlarından öte ekonomi dünyasında yaşanan değişimler olduğunu iddia etmiştir (Saccarelli ve Varadarajan, 2015: 31).

Hobson'a göre emperyalist siyasetin ABD ve Avrupa'da yükselişinin kapitalizmin güçlü bir şekilde yayılması ile gerçekleşmesi tesadüfi değildir. Kapitalizmin ortaya çıkması ile sanayileşen ulus devletlerinin üretim kapasitelerinde büyük artışlar olmuştur. Bununla birlikte Hobson, emperyalizmin genel olarak ticaret için aslında kötü olduğunu savunmuştur. Emperyalizmin ana ülkeye getirisi, ucuz tekstil ürünleri, barut, alkollü içkiler ve tütün gibi en düşük mallar için güvencesiz pazarlardı. Hobson'a göre sömürülen ülkedeki küçük bir finansör grup, yalnızca ülkedeki yatırımların akışını ve yönünü değil, aynı zamanda ülkenin dış politikasını da yönlendirecek güce erişmiştir. Hobson, ayrıca yapısal üretim fazlası ile açığa çıkan verimsiz varlık fonlarının kapitalistlerin tüketici fazlası malları yurtdışına kaçırmaları veya yurtiçinde aşırı üretimin önüne geçmek için yurtdışı yatırımlara yönelmelerinin sonucu olarak emperyalizmin önünü açacağını savunmuştur (Hobson, 1975: 77). Emperyalizm, ülke istihdamı ile ekonomisine fayda sağlamadığı gibi, sadece ülkedeki finansörler ve yatırımcılara verimsiz ek gelir sağlamakta ve az gelişmiş ülkelere uluslararası düzenlemeler altında manda yönetimine girmelerini tavsiye etmektedir. (Hobson, 1975: 190).

Günümüz şartlarında Hobson'ın teorisini ele alacak olursak, sermaye sahiplerinin yurtiçinde belirli bir gelir elde etmeleri mümkün olmakla birlikte, yurtdışında daha iyi yatırım fırsatlarına yönelmeleri her zaman daha makul olacaktır. Daha da önemlisi, rekabetin teorik mükemmeliyete sahip olmaması sonucunda firmalar, satışlarının kendi ürünleri için pazar paylarıyla sınırlı olduğunu

düşünmektedir. Hobson'ın emperyalizm teorisi, bazı akademisyenler tarafından irrasyonel güdülere vurgu yaptığı gerekçesiyle psikolojik olarak nitelendirilmiş (Mitchell, 1965:26; Semmel, 1970: 223) ve kapitalist ekonomilerin sermaye ihracatını açıklamakta yetersiz kalmıştır.

1.2.2. Rudolf Hilferding'in Emperyalizm Teorisi

Rudolf Hilferding, Marx'tan on yıllar sonra kapitalist gelişmenin Marksist analizini yaparak Almanya ve ABD ekonomilerindeki değişimleri ortaya koymuştur. Hobson gibi bir reformist olarak, emperyalizmi kapitalizmle yakından bağlantılı bir sorun olarak ele almışsa da, yine onun gibi emperyalizmin kaçınılmaz olduğunu veya kapitalizmin kaçınılmaz ürünü olduğunu kabul etmemektedir, bu nedenle ona göre emperyalizme karşı devrimci ayaklanma gereksizdir.

Hilferding, *Finans Kapital* eserinde emperyalizmi tanımlamamakla birlikte emperyalizmin finans sermayesinin yükselişiyle ifade edilen kapitalizmdeki son gelişmelerin bir yan ürünü olduğunu belirtmiştir (Hilferding, 1981: 366). Hilferding, tekelci sermayenin büyümesinde merkezi aktörler olarak bankalara odaklanmaktadır, çünkü bankalar, para sermayesini ulusal ve uluslararası düzeyde merkezileştirmektedir. Hilferding, kapitalizmin son evresini; kapitalist rekabeti ortadan kaldıran tekelci işletmelerin türemesi, sermayenin son hali olarak ifade edilen finans sermayesinin oluşumuna yol açan banka ve sınai sermayenin bütünleşmesi, devletlerin finans sermayesine tabi kılınması ve son olarak sömürgelerin ilhakına neden olan yayılmacı politikaların doğması ile ifade etmiştir (Milios, 1999: 201; Hilferding, 1981: 326).

İdeolojik olarak emperyalizm, güçlü bir devleti, militarizmi, savaşı ve ırkçılığı kutsamakta ve teşvik etmektedir, bununla birlikte kapitalist sınıf devleti bir araç olarak kullanmaktadır (Hilferding, 1981: 336, 346, 349). Hobson'ın da işaret ettiği emperyalizm ve ırkçılık arasındaki ilişkiye göre, ırksal üstünlük kavramı, emperyalizmin ideolojik kısmının bir parçasıdır. Irkçılık, yabancı ülkeleri ele geçirmeyi rasyonelleştirmekle birlikte, egemen sınıflar için sınıf mücadelesinin üzerindeki dikkati de başka yöne çekmeyi sağlamaktadır (Sweezy, 1970: 311). Bu

doğrultuda emperyalizmin, finans sermayesinin doğasında bulunan militarist ve yayılmacı eğilimlerle ideolojik yanla birleşmiş görünen belirsiz şekilde tanımlanmış bir terim olduğunu söylemek mümkündür (Brewer, 1990: 107).

Hilferding, finans sermayesinin özgürlük yerine tahakkümden yana olduğunu ve tahakküm elde etmek, dolayısıyla yayılmacı politika izlemek ve yeni sömürgelerin ilhakı için devletin gücüne ihtiyaç duyduğunu, siyasi açıdan güçlü bir devletin ise dünyada her yere müdahale etme kudretiyle tüm dünyayı finans sermayesinin yatırım alanı haline getirebileceğini belirtmiştir. Bununla birlikte kapitalist tekellerin toplam sermaye üzerinde sahip oldukları büyük pay nedeniyle döngüsel ekonomik krizlerin önemli ölçüde kontrol altına alınabileceğini ve tekellerin krizden en çok etkilenen alanlarda yatırımları genişleterek bu alanlardaki talep eksikliği ve kapasite aşımı kaynaklı sorunları büyük ölçüde bertaraf edebileceğini belirtmiştir (Hilferding, 1981: 334-5).

Hilferding, birikime yönelik sermaye hacminin hızla artmasının yatırım fırsatlarını daraltmasına yönelik çelişkiye çözümü sermaye ihracatında bulmuştur (Hilferding 1981: 234). Devlet, sömürge ülkelerdeki insan emeğinin ekstra kar sağlamasını amaçlamaktadır. Ayrıca bu ülkelerin doğal kaynakları, hammadde fiyatlarını düşürerek endüstriyel ürünlerin maliyetini düşürmekte ve ekstra kar fırsatı sunmaktadır (Hilferding, 1981: 315, 328).

Hilferding, eksik tüketim teorisine eleştiri olarak geliştirdiği orantısızlık teorisinde; kapitalizmin eksikliklerini emek ve sermaye arasındaki sınıf ilişkisi düzeyinde değil, kapitalistler üzerindeki ilişkiler düzeyinde tanımlaması bakımından eleştirilebilir. Luxemburg ise eksik tüketim teorisini reformizm karşıtlığı ile sağlam bir temele oturtma amacı taşımaktadır.

1.2.3. Vladimir İlyiç Lenin'in Emperyalizm Teorisi

Lenin'in *Emperyalizm* eseri, 1916'da yazılmış ve felaketle sonuçlanan 1. Dünya Savaşı'ndan etkilenmiştir. Kitabın önsözünde Lenin, emperyalizmin ekonomik temelini anlamadan modern savaşı ve modern siyaseti anlamamanın imkansız olacağını belirtmiştir (Lenin 1950: 2). Lenin, kendi politikasını desteklemek için

ihtiyaç duyduğu analitik sonuçlara ulaşmak için Hilferding'in reformist Marksist anlayışıyla Hobson'ın sosyal liberalist anlayışını birleştirmiştir. Bununla birlikte Lenin, Luxemburg'un aksine, emperyalizm teorisini kurgularken, Marx'ın *Das Kapital*'inden çok Hilferding'in *Finans Kapital*'inden yararlanırken, zafer elde etmek için emperyalizmin en zayıf noktasını belirlemek yerine, organize olmuş kapitalizme karşı *Finans Kapital*'i rehber olarak görmüştür. Lenin'in sentez anlayışına göre kapitalistler, işçi sınıfın ücretlerini asgari seviyeye çekerek eksik tüketim durumu oluştururken, -Hobson'ın ifadesiyle- sermaye ihracatı amacıyla iç pazarlara hâkim olmayı amaçlamaktadırlar ve -Hilferding'in ifadesiyle- sermaye ihracatı, sömürgeci yayılcılığa, emperyalist rekabetlere ve savaşa neden olacak, bunun sonucunda ise kapitalist düzen bozulacak ve sosyalist ayaklanmalar kaçınılmaz olacaktır (Fuchs ve Monticelli, 2018: 612-3).

Lenin'in çalışmalarında izlediği yol, kapitalizmin gelişim sürecinde yönelimleri belirlemek ve delillerle belgelemektir. Bu doğrultuda üretim ve sermayenin aşırı yoğunlaşması tekelleri yaratmış, banka sermayeleri ve endüstriyel sermayelerin birleşmesiyle finansal oligarşi finans sermayesi temelinde oluşturulmuş, sermaye ihracatı emtia ihracatından bağımsız şekilde önem kazanmış, dünyayı kendi aralarında pay eden uluslararası tekелci kapitalistler birleşmiş ve tüm dünyanın en büyük kapitalist güçler tarafından paylaşılması tamamlanmıştır (Lenin, 1950: 525). Lenin, tekelleşmede şirketlerin büyüklüğünün önemli olduğunu, devasa şirketlerin kolayca aralarında anlaşarak rekabeti engelleyip tekelleşmenin önünü açacağını ifade etmektedir (Lenin 1950: 14). 1860'larda tekелcilik, serbest rekabet odaklı ekonomik ilişkilerin hakim olduğu dünyada yeni filizlenmekteydi. Lenin'e göre, 1873 ekonomik krizi ile kartellerin oluşumu ve büyümesi gerçekleşmiş ve sonrasında 1900-1903 yılları arasındaki krizle kartelleşme, ekonomik hayatın parçası haline gelmiş, dönüşümün tamamlanmasıyla da kapitalizm emperyalizme dönüşmüştür (Lenin 1950: 20). Böylece karteller, tröstler, sendikalar, tekелci kapitalist oluşumlar, dünyayı ekonomik olarak; büyük güçler de jeopolitik olarak kendi aralarında bölüşmüştür (Lenin 1950: 79, 89). Lenin, yine de tekелci kapitalizmin son haliyle can çekişmekte olduğunu ve içinde yeni bir sosyal sistemin tohumlarını ihtiva ettiğini, dolayısıyla tekелci kapitalizmin geçiş dönemindeki bir sosyal sistem olduğunu ve emperyalizmin de kapitalizmin son aşaması olduğunu

savunmaktadır (Lenin 1950: 153). Daha az agresif bir oluşuma dönüştürülemeyeceğini savunduğu emperyalizmin üstesinden ancak işçi sınıfı devriminin gelebileceğini savunmuştur (Lenin 1950: 10).

Lenin'e göre emperyalizm, dünyadaki tüm bölgelerin en büyük kapitalist güçler tarafından bölünmesinin tamamlandığı, tekellerin ve finans sermayesinin egemenlik sağladığı, sermaye ihracatının büyük önem teşkil ettiği, dünyanın uluslararası tröstler tarafından bölünmeye başlandığı aşamadaki kapitalizmdir (Lenin 1950: 105-6). Bununla birlikte emperyalizm, finansal sermayenin birkaç ülkede muazzam şekilde birikimidir ve kapitalizmin belirli bir aşamasının gerekli bir ürünüdür. Dolayısıyla bir sınıfın veya daha ziyade hiçbir kuruluştaki yer almayan aylak rantçı sosyal tabakanın olağanüstü büyümesidir. Diğer klasik emperyalizm teorileriyle karşılaştırıldığında, Lenin'in emperyalizm tanımı, kendi içinde tutarlı olmakla birlikte belirsizlikler içermektedir ve emperyalizm tanımlarına koşullu ve göreceli olacak şekilde şerh düşmektedir (Noonan, 2010: 79).

Lenin'e göre emperyalizmin ekonomik temellerinden biri olan sermaye ihracatı, rantçıları üretimden tamamen izole etmekte olup, denizaşırı ve sömürge devletlerin emeğini sömürerek tüm ülkeye asalak damgası vurmaktadır (Lenin, 1950: 537). Lenin, Hobson'ın kendisinden önce öne sürdüğü emperyalizmin asalak politikalarının tek faydalanıcısının finansörler ve rantçıların olmadığı görüşüne ek olarak bir işçi aristokrasisinin yaratıldığını, kapitalist emperyalizmin oluşturduğu asalaklığın alt sınıfların rızasını hedefleyen tekelleri karları doğurduğunu iddia etmiştir (Lenin 1950: 122).

1918'den sonra Lenin-Hobson tezi, Avrupa'da sol görüşlü ve emperyalizm karşıtı fikir adamları arasında etkili olmuştur ve 1960'larda ortaya çıkan reformist teorisyenler tarafından sorgulanana dek emperyalizm konusunda temel analitik çerçeve kaynak olmuştur. Lenin özellikle *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* eserinde Hobson, Hilferding ve Buharin'in fikirlerinden ilham almıştır. Ancak Buharin'in aksine emperyalizm teorisinde devlete yönelik araçsal bir bakış açısı öne sürmemiştir. Lenin, eseri tamamladığı yıllarda iktidarda olan Çarlık rejiminin sansüründen kaçınma amacıyla emperyalizmin siyasi yönlerine minimal düzeyde yaklaşmıştır (Lenin, 1950: 1). Bununla birlikte yoğun polemik unsurlarına

sahip olan bu eser, “aşırı politikleştirme teorisi” nedeniyle eleştirilmiştir (Panitch ve Gindin 2004: 9). Ancak dönemin şartları gereği, 1. Dünya Savaşı’nın oluşturduğu politik kaos, İkinci Enternasyonal’in çöküşü ve bu iki olayın yarattığı toplumsal huzursuzluk gibi etkenlerin Lenin’in emperyalizm teorisini olumsuz etkilemesi, bu eleştirilerde göz ardı edilmektedir (Bagchi, 1983: 2).

Lenin’e göre, sermayeyi ihraç etme zorunluluğu, geri kalmış ülkeleri dünyadaki kapitalist ilişkilerin içine çekmek için oluşturulmuş olup, aşırı sermaye fazlası sonucu oluşan ihracat ihtiyacıyla kapitalizmin “aşırı olgunlaştığı” ülkelerin ağırlıklı geçim kaynağı tarım olan geri kalmış ve yoksullaşmış ülkelerde karlı yatırım alanı bulamamasından kaynaklanmaktadır (Lenin, 1977). Kitlelerin yoksulluğu ve tarımda geri kalmışlığı, eksik tüketim teorileri ile açıklanır; kapitalizm eğer kitlelerin yaşam standartlarını yükseltseydi, sermayenin aşırı bolluğundan söz edilemezdi. Sermaye ihracatının kapitalizmin “aşırı olgunlaşması” dışında geri kalmış ülkelerde sermayenin kıt olması nedeniyle gelişmiş ülkelerin bu ülkelere elde ettiği karların yüksek olması, toprak fiyatlarının ve hammaddelerin ucuz olması ve işgücü maliyetlerinin düşük olması gibi etkileri de mevcuttur. Bununla birlikte sermaye, ihraç edildiği ülkelerde kapitalizmin gelişimini büyük ölçüde hızlandırmakla birlikte, sermaye ihraç eden ülkelerdeki gelişimi yavaşlatabilmekte, hatta durdurabilmektedir (Lenin, 1950: 495-8). Günümüzde küreselleşmeyle ilgili eleştirel çalışmalar için Lenin’in emperyalizm hakkındaki çalışmalarının anlaşılması gerekmektedir.

1.2.4. Nikolay Buharin’in Emperyalizm Teorisi

Buharin, emperyalizm terimini Lenin’e göre oldukça farklı şekilde kullanmış ve bir politika olarak tanımlamıştır, Buharin’e göre emperyalizm bir finans sermayesi politikasıdır. Aynı zamanda liberalizmin de aynı anda hem serbest ticaret gibi unsurları olan endüstriyel kapitalizmi, hem de kişisel özgürlükleri içeren bir ideoloji olduğunu ifade etmektedir (Buharin, 1973: 110). Buharin, Lenin’e benzer yaklaşımla, Luxemburg’un emperyalizm tanımını da eleştirirken, halihazırda kapitalistleşmiş bölgeler için mücadelenin emperyalizm olarak adlandırılmasının yanlış olduğunu ifade etmektedir (Buharin, 1972:253; Lenin, 1964: 268-9).

Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi adlı eserinde Buharin, Hilferding'in gelişmiş kapitalist ülkelerdeki gelişmelerle ilgili fikirleri ile kapitalizm ve emperyalizm arasındaki bağlantıyı açık bir şekilde ortaya koyan analizini detaylandırarak sistematik bir teori haline getirirken, odak noktasını ulusal ekonomilerden dünya ekonomisine çevirmiştir. Buharin, bu eserinde gelişmiş kapitalist ülkelerdeki dünya ekonomisini nasıl şekillendirdiğini kapsamlı olarak açıklamıştır. Bununla birlikte yarı totaliter devlet kapitalizmini oluşturan finans sermayesinin ötesinde sermayenin ulusal merkezileşmesi ve emperyalist çağda sosyalizmi inşa etmeye çalışan devrimci partilerin devleti kullanmasına karşı ortaya çıkacak olan yeni *leviathanları* tanımlamıştır (Howard ve King, 1989: 246-8). Ancak alana en büyük katkıyı organize kapitalizmin ulusal ve uluslararası yönleri arasındaki çelişkileri ifade etmesiyle sağlamıştır.

Buharin, emperyalizmi finans kapitalizminin izlediği bir politika olarak görmüş (Cohen 1970:439), hatta daha da ileri giderek emperyalizmin modern kapitalizmin en temel unsuru olduğunu ileri sürmüştü ve bu etkiyle tekelci sermaye ile devletin bütünleştiği sonucuna varmıştır. Bu bütünleşmeyle tekel, devletin güvencesini almakta olup; dünya üretim sistemi, günümüzde konsolide, organize yapıdan oluşan birkaç büyük medeni devlet ile tarımsal ekonomiyle geçinen gelişmemiş devletlerden oluşmaktadır. Ekonomik anlamda gelişmiş olan bu devletler, büyük tröst benzeri oluşumlara evrilmiş olup, dünya ekonomisinde sermayenin büyük çoğunluğu bu tröst devletlerde toplanmıştır (Buharin, 1973: 73-4, 114, 118).

Hem Buharin *Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi* adlı eserinde, hem de Lenin *Emperyalizm* adlı eserinde Hilferding'in (daha önce Hobson da ifade etmişti) gelişmiş ülkelerdeki sermaye ihracatını yeniden ifade etmiştir (Buharin, 1973: 105). Ancak Buharin, reformist teorisyenler gibi emperyalizmi finans sermayesinin başvurduğu bir politika olarak görmektedir (Buharin, 1973: 114). Emperyalizmi reforma tabi politikalar zinciri olarak gören Hobson'ın aksine Buharin, emperyalizmi kaçınılmaz ve değiştirilemez bir finans sermayesi politikası olarak ifade etmektedir. Bununla birlikte emperyalizmin yıkıcı politikasından kurtulmanın tek yolunun devleti parçalamak ve finans sermayesi despotluğunu devrimci işçi sınıfı despotluğu ile değiştirmek olduğunu savunmuştur (Buharin, 1973: 170). Buharin, aşırı üretim ve

etkin talebin yetersizliğini işçi sınıfının ayaklanmasını tetikleyen kısa vadeli periyodik kapitalist krizlerin meselesi olduğunu ve –Lenin’den alıntılanarak- kapitalist toplumda aşırı üretim krizlerinin kaçınılmaz olduğunu ifade etmiştir (Buharin, 1972: 204).

Buharin, argümanlarını desteklemek için ampirik verilerden de yararlanmıştır. İlginç şekilde kendisinden on yıllar sonra küreselleşme dönemi Marksist teorisyenlerinden Harvey, Wood, Hardt ve Negri gibi birçok araştırmacı, emperyalizm çalışmalarında ampirik veri eksiklikleri nedeniyle eleştirilmişlerdir (Sutcliffe, 2006: 74; Fuchs, 2010: 222).

1.2.5. Joseph A. Schumpeter’in Emperyalizm Teorisi

Schumpeter, emperyalizmi kapitalizmin kaçınılmaz şekilde son aşaması olarak gören Marksist teorisyenlerden fikir olarak ayrılan ilk teorisyen olup, emperyalizmi bir devletin şiddet içeren ve genişlemeye yönelik eğilimi olarak tanımlamıştır (Schumpeter, 1951: 6). Bir devletin ne kadar acımasızca ve güç kullanarak da olsa kendi somut çıkarlarının peşinden koşmasını, hedefine ulaştığında saldırgan tutumunu terk ettiği sürece hiç kimsenin emperyalizm olarak adlandırmadığını ifade etmektedir. Schumpeter, kapitalizmi “ilerici” ve “rasyonel” olarak tanımlarken, emperyalizmi ise “karanlık” ve “mantık dışı” olarak ifade etmiş, ayrıca emperyalizmin feodal atavizmi ve saldırgan militarizmi temsil ettiğini ve sermaye birikimiyle kapitalizmin genişlemesi sonucunda emperyalizmin ortadan kalkacağını savunmuştur (Schumpeter, 1951: 95).

Schumpeter, emperyalizmi modası geçmiş bir politika ve rejim olarak görürken, emperyalizmin modern kapitalizmin gelişmesiyle yok olmaya mahkum olduğunu savunmuştur. Yani emperyalizmi modern kapitalizm öncesinden kalma bir miras olarak görmekteydi ve emperyalizmi kapitalizmin en son tekelci aşamasında ve onun doğası gereği var olan bir parçası olarak gören Hilferding’le zıt görüşe sahiptir (Schumpeter, 1951: 69). Schumpeter, tekelci kapitalizmi “kapitalizmin saf liberal şeklinden ayrılması” olarak tanımlarken, oluşum nedenini kapitalist sınıfın sanayileşme öncesindeki sosyal yapılardan etkilenmesi sonucunda kapitalizmin bozulması olarak belirtmiştir (Mommssen 1982: 26). Bu doğrultuda, Schumpeter

diğer Marksistlerden farklı şekilde, kapitalizmi emperyalizmin suçlarından temize çıkarmaktadır.

Schumpeter, genişleme ve savaşı devlet içindeki emperyalist rekabetlerin olası sonucu olarak görmüş, sosyalist perspektifin emperyalizm sorununa çözüm girişimi olabileceğini savunmuştur. Aynı zamanda emperyalist politikaları engelleyen faktörlerin kapitalist toplumda yeterince var olduğuna inanmaktadır (Schumpeter, 1951: 296-97). Schumpeter, 1919 yılında emperyalizm üzerine yazdığı denemesinde, 1. Dünya Savaşı gibi olayların Hilferding, Buharin ve Lenin gibi Marksist yazarların hipotezlerini doğruladığı düşünülen bir dönemde, emperyalizmin modern kapitalizmin en önemli bileşenlerinden biri olduğuna dair hipotezlere yönelik eleştirilerde bulunmuştur (Taylor 1951: 546). Lenin ve Hilferding'in analizlerinde liberal kapitalizm, yaşanmış bitmiş bir oluşum olarak ifade edilirken, Schumpeter doğası gereği anti-emperyalist olan ve modern yaşamda kapitalist olmayan faktörlerle desteklenen, kapitalizme yabancı olan emperyalizm unsurlarını yapısında barındırmayan liberal kapitalizmin kaçınılmaz olarak gelecekte de var olacağını ve eninde sonunda tekelci yapıların demokratik ve liberal kapitalist oluşumlara evrileceğini belirtmiştir (Schumpeter, 1951: 69).

1.3. ROSA LUXEMBURG'UN EMPERYALİZM TEORİSİ

Rosa Luxemburg, yüz yıldan daha uzun bir süre önce emperyalizmi teorileştirirken, kapitalist kriz sürecinin, günümüzde küreselleşmenin gerçekleştirdiği gibi, sermayeyi pazarın sürekli genişlemesi amacıyla nasıl yönlendirdiğini değerlendirmiş, sermaye birikiminin yalnızca kapitalist olmayan örgütlenmelerin parçalanmasıyla mümkün olabileceğini savunmuştur (Luxemburg, 1971: 397). Kapitalizm ve emperyalizm arasında içsel bir ilişki olduğunu savunan Luxemburg, *Sermaye Birikimi* adlı eserinde emperyalizmin kapitalizmin hayatta kalmasıyla ilgili olduğunu savunan ilk teorisyenlerden biri olmuştur (Robinson, 1951: 28). Bu doğrultuda emperyalizmi; “sermaye birikiminin kapitalist olmayan çevre için verdiği rekabetçi mücadelenin politik ifadesi” olarak tanımlamıştır (Luxemburg, 1971: 446).

Luxemburg'a göre emperyalizm, bir politika değil, kapitalizmin bir evresidir ve kapitalist olmayan ülkelerin talep fazlası metalleri satın almalarını şart koşan bir

birikim sorunudur (Luxemburg 1971: 417). Luxemburg, emperyalizmi gelişmiş kapitalist ülkelerin hala işgal edilmemiş, kapitalist olmayan bölgeler üzerindeki egemenlik mücadelesi olarak tanımlamıştır, yani başka bir deyişle emperyalizmi; “sermaye birikiminin, kendisine açık duran kapitalist olmayan çevre için verdiği rekabetçi mücadelenin siyasal ifadesi” şeklinde tanımlamaktadır (Luxemburg 1971: 446).

Luxemburg, sermaye birikimini değerlendirirken, iç pazar ve dış pazar ayrımlarını politik açıdan değil, sosyoekonomik açıdan ele almıştır. İç pazar, kapitalist ülkelerin kendi ürünlerinin alım satımını gerçekleştirdiği kapitalist pazarlarken; dış pazar, kapitalist ülkelerin üretim fazlalarını pazarlamayı amaçladığı, aynı zamanda kapitalist üretim araçları ve işgücü tedarik ettiği kapitalist olmayan çevre (ülkeler)dir (Luxemburg, 1971: 279).

Rosa Luxemburg’un fikirleri, genel anlamda; devrimin zaferinin kaçınılmazlığı, kitlelerin kapasitesi ve öznel iradesi, kitle grevinin kendiliğindenliği (kendiliğindencilik) ve kapitalizme karşı sınıf mücadelesi kapsamında toplumsal devrim teorileri ile özetlenebilir. Görüşleri, Marx ve Hegel ile ilişkilendirilse de Luxemburg; emperyalizmi, kapitalizmin yeni biçimlerini, işçi sınıfını, partileri ve sendikaları çağının şartlarında yeniden ele almıştır.

Luxemburg, geliştirdiği emperyalizm teorisinde 1905 Rus Devrimi’nden ilham alırken, Marksist tarih anlayışından da faydalanmaktadır. Aynı zamanda bu tarih anlayışına dayanan diyalektikle toplumsal var oluşun gelişimini açıkladığı anlayışını savunurken, onlarca yıl sonraki ayaklanmaların tarihsel süreçteki rolüne ve etkisine de ışık tutmaktadır. 1905 Rus Devrimi, toplumda neredeyse tüm meslek gruplarında sermayeye karşı ekonomik bir mücadele olarak ortaya çıkmış olup, eş zamanlı olarak şehirlerden kırsal kesimlere kadar tüm ülkede kesintisiz olarak gerçekleşmiştir (Luxemburg, 1986: 30). Luxemburg’a göre, 1905 yılındaki olaylar, yavaş reformlarla değil, devrimci araçlarla müdahale edilmesi gereken mevcut sınıf mücadelesinin ürünüdür (Luxemburg, 1975: 21).

Luxemburg, tam anlamıyla başarıya ulaşamayan 1905 Rus Devrimi’nin yapay oluşumlu ve planlanmış bir kitle grevi olmadığını, ancak tarihsel olarak kaçınılmaz

olan toplumsal koşullardan kaynaklandığını belirtmiş ve bu devrimi bir yenilgi olarak görmeyip, devrimin ancak yenilgiler ve zaferlerle aşama aşama tam açıklığa ve olgunluğa ulaşabileceğini savunmuştur (Luxemburg, 1972: 376). 1905 Rus Devrimi, kitle grevlerinin yapay veya planlanmış grevler olmadığını göstermenin yanı sıra, onların toplumsal ilişkilerden kaynaklanan tarihsel olgular olduklarını ispatlamıştır (Luxemburg, 1986: 117). Luxemburg’a göre liderler, kitle grevi gibi geniş çaplı politik seferberlikleri destekleyebilir veya baltalayabilir, ancak bunu başlatmaları ya da başlamasını engellemeleri mümkün değildir. (Luxemburg, 1986: 170).

Luxemburg’un eserlerinin tarihsel bağlamları içinde anlaşılması gerekmektedir. Luxemburg, bağlı kaldığı sosyalizmin enternasyonalist modeli ve metodolojik olarak diyalektik materyalizmi esas alması ile uluslararası politik ekonomiye yeni alanlar sağlamıştır. “Bütünün parçalar üzerindeki her şeyi kapsayan üstünlüğü” olarak tanımlanan, Hegel’den devraldığı *bütünsel bakış açısı* ile Eduard Bernstein gibi reformistlerden ayrılan Luxemburg, bu sayede diyalektik yöntemin başlangıç noktasını, hedeflerini, hipotezlerini ve koşullarını belirlemiş ve kitle grevlerinin olayların akışından bağımsız ve izole eylemler olarak görülmesinden süreçlerin parçası olarak görülmesini sağlamıştır (Lukacz, 1971: 31). Bu doğrultuda, bu çalışmada yöntem olarak Luxemburg’un diyalektik yöntem ve ulusal sınırların ötesinde emperyalizme karşı işçi sınıfı için savaşılmasını savunan enternasyonalist modelden faydalanılacaktır.

Luxemburg, diyalektik yöntem gereği, topluma bir bütün olarak bakarak, tarihi iç çelişkilerle derinlemesine bağlantılı olarak görürken, diyalektik tarih anlayışının Marx’ın en değerli öğretisi olduğunu savunmuştur (Gay, 1952: 131). Hem Batı Avrupa’daki reformistleri, hem de Rusya’daki Leninistleri eleştirmek için diyalektik yöntem kullanmıştır. Luxemburg, reformizm altında kapitalizmin yıkılmadığını, aksine sosyal reformların etkisiyle daha da güçlendiğini belirtmiştir (Hallas, 1973).

Luxemburg’un diyalektik materyalizm anlayışı, Lenin’den ve diğer Marksistler’den farklıdır, bu doğrultuda devrimci sosyal demokrasinin ancak burjuva parlamenter demokrasi ve kendiliğindencilik yoluyla dizayn edilebileceğini vurgulamıştır. Luxemburg’un eleştirel yaklaşımını farklı kılan, kullandığı diyalektik

metodu ile toplumsal ve tarihsel dönüşümün doğasıyla ilgili anlayışıdır. Diyalektik materyalizm, Luxemburg'un toplumsal dönüşüm anlayışının merkezinde yer almaktayken, örgütsel ilkeleri de enternasyonalizm tarafından tanımlanmaktadır. Enternasyonalist anlayış gereği Luxemburg, dünyanın farklı ülkelerindeki insanların kaderini küresel ekonomi tarafından birbirine bağlı görmektedir. Ayrıca her ne kadar belirli konularda fikir ayrılıkları ve tartışmalar yaşasa da, Luxemburg, Lenin ve Bernstein'ın görüşlerini daha yüksek bir diyalektik sentezde birleştirmeye çalışmıştır (Nettl, 1969: vii).

Luxemburg, 1906'da yazdığı ve ele aldığı siyasi bir araç olarak kitle grevinin etkinliğiyle önemini vurguladığı, 1905 Rus Devrimi'nde kendiliğinden gerçekleşen grev dalgalarını anlattığı, kitle grevi mekanizmasının teorik açıdan en detaylı sunumunu gerçekleştiren *Kitle Grevi, Siyasi Parti ve Sendikalar* eseriyle Arap Baharı'nın siyasi ve ekonomik açıdan değerlendirilmesinde referans olacaktır. Aslında politik ve ekonomik mücadele arasında yapay bir ayırım mevcuttur. Kapitalist toplumun doğasında ekonomik mücadele, üretimin her alanına dağılacak şekilde çok sayıda ekonomik mücadeleye bölünmüşken; politik mücadele, kitleler tarafından değil, kapitalist devletin yasama temsili tarafından yönetilmektedir (Luxemburg, 1986: 73-74). Bunun sonucu olarak, işçi sınıfının devrimci mücadelesinin ilk doğal ve dürtüsel şekli olarak görülen kitle grevleri (Luxemburg, 1986: 163), rastgele bir sloganla ilan edilemeyip, toplumsal iç dinamikler ve bunların siyasi sonuçlarıyla ortaya çıkmaktadır (Luxemburg, 1986: 64-65). Luxemburg, kitle grevinin devrim sürecinde politik mücadeleyi başlatan etken olarak, kendiliğinden ve düzensiz olduğunu ifade etmiştir. Luxemburg için kendiliğinden eylemler; süregelen, çok yönlü, kendi kendine gelişen (veya halk tarafından yönetilen), siyasi partiler tarafından hazırlanan eylemlerdir. Partiler, kitleleri bir araya getirir ve onları izlenecek stratejiler ve amaçlar hakkında bilgilendirir, çalkantılı dönemlerde eylemleri yönlendirir, mücadelelerde bütünleştirici rol oynar (Luxemburg, 1986: 149-150; Luxemburg, 1961: 227-8). Devrimler ve kitle grevleri, kendiliğinden ortaya çıktığında, Luxemburg bu durumun parti örgütlenmesinin oluşumunu ve gelişimini hızlandırdığını belirtmiştir. Ancak eylemler, ne basit dürtülere dayanmaktadır, ne de parti denetimine tabidir (Glückstein, 2012: 398). Devrim, hem politik, hem de ekonomik mücadeleyle ifade edildiğinden, kitle devrimleri, devrimle bütün olmakla

birlikte, kitle grevleri devrimi değil, devrim kitle grevlerini meydana getirmektedir (Luxemburg, 1986: 141-7). Ayrıca kitle grevleri, kişinin özgür iradesi, sınıf bilinci ve devrim teorisi arasında sağlanan diyalektikle mümkündür.

Luxemburg, işçi sınıfının mücadelesini, parlamento ve sendika mücadelelerinin örgütlü bir toplamı olarak görmektedir (Luxemburg, 1972: 254). Luxemburg'un kitle grevi ve sınıf bilinci arasında kurduğu bağlantı ile işçi sınıfının değişen tarihsel koşullarla aydınlanacağını vurgulamaktadır. Kapitalist toplumun işçi sınıfını parçaladığını ve birliğin yeniden toparlanmasının devrim süreciyle gerçekleşeceğini savunurken, işçi sınıfının ekonomik mücadele içinde politik bilinç kazanabileceğini, bunun için dışarıdan politik desteğe veya bilince ihtiyaç duymayacağını, bu anlamda yalnızca sendika desteğinin yeterli olacağını, bununla birlikte sendikacılık bilincini de işçi sınıfının kendisinin oluşturduğunu savunan kendiliğindenciliği vurgulamıştır. Bu doğrultuda işçi sınıfının bilinçlenmesi ile işçi sınıfına diyalektik düşünme biçimi sağlayan ve kendiliğindenliği devrime dönüştüren de bu bilinç olacaktır. Luxemburg'un işçi sınıfının politik sistemin dışına çıkması gerektiği ve yukarıdan gelen emirlerle yönetilmek yerine hatalardan ders çıkararak öğrenme yolunu seçmesi gerektiğine dair yorumu, özellikle Leninist teorisyenler tarafından ağır eleştirilere maruz kalmıştır (Gramsci, 1971: 233; Lukács, 1971: 272-294).

Lenin, tıpkı Luxemburg gibi reformist muhaliflere karşı, devletin hem sınıf mücadelesinin bir ürünü, hem de sınıf egemenliğinin bir organı olduğunu savunmuş, sınıf bilincini materyalist bütünleşmenin kavranması olarak, toplumsal ilişkiler bütününe diyalektik materyalizm açısından ele alınması olarak tanımlamışsa da bilincin kaynağı konusunda Luxemburg ile fikir ayrılığındadır (Ferguson, 1980: 517-18). Ayrıca sınıf bilincinin işçi sınıfının toplumun geri kalanıyla etkileşimi ile üretildiğini savunan Luxemburg'un aksine Lenin, devrimci bir elitin müdahalesi olmadan işçi sınıfının bilincinin gelişemeyeceğini savunmuştur (Nettl, 1969: 290).

Ayrıca Luxemburg, Lenin'in aksine sosyalizmi sadece sınıf mücadelesinin bir ürünü olarak değil, aynı zamanda sınıf mücadelesini kapsayan bir unsur olarak görmektedir ve sınıf bilinci analizinin merkezine diyalektik sınıf çatışması fikrini dahil etmektedir. Bununla birlikte Luxemburg'un aksine Lenin de kitlesel eylemlerin stratejik kapsamının çok sınırlı olduğunu düşünmektedir. Lenin, Luxemburg'un

“yardımsız olarak gerçekleşen” kendiliğinden eylemlerin, örgütlenme ve sınıf bilinci oluşumunu arttırdığı varsayımını reddederken, sınıf bilincine sadece politik liderlerin eğitimi ve yardımıyla ulaşılacağını iddia etmiştir (Lenin, 1960: 442, 478, 485). Böylelikle, kitlelerin mücadelesi, mevcut iktidarın politik zaafiyeti halinde, destekleyici parti önderliğinde iktidarın ele geçirilmesini mümkün kılabilir.

Lenin, emperyalizmin ekonomik temelini açıklamayı ve 1. Dünya Savaşı’nı bu açıdan değerlendirmeyi amaçlarken, güç siyasetinin ve siyasal faktörlerin rolünü göz ardı etmiştir (Churchward 1959: 77). Ayrıca Lenin, işçi sınıfının dünyadaki diğer toplumsal sınıflarla etkileşimden elde edeceği bilgiyle, politik bilincin işçi sınıfına yalnızca dışarıdan verilebileceği fikrini esas alan kendiliğindencilik savunan Luxemburg ile ayrılmaktadır (Lenin, 2011: 99). Lenin, kendiliğindencilik anlayışının Marksist düşüncenin disiplinli doğasını ortadan kaldıran, onu etkisiz ve keyfi hale getiren reformist bir kavram olduğunu iddia ederken, bu anlayışa şiddetle karşı çıkmıştır (Lenin, 2011: 17). Bu nedenle, 1918-1919 Alman Devrimi sürecinde kapitalist sistemi devirmeyi amaçlayan Rosa Luxemburg ve 1. Dünya Savaşı sırasında Luxemburg ve arkadaşlarının önderliğini yaptığı Spartaküs Birliği, Lenin’in ağır eleştirilerine maruz kalmıştır (Mattick, 1949).

Luxemburg’a göre Lenin, başında bulunduğu ve merkezileştirilen partinin lideriydi ve Sovyet Rusya’yı diktatörlükle yönetmekteydi. Lenin’in diktatörlük anlayışı, özünde sosyalizmle uyumsuz olup, devrim sonrası düzende kitlelerin özgürlüğünü sınırlamıştır. Luxemburg, ayrıca Lenin’i basın özgürlüğünü, örgütlenme ve toplanma haklarını kaldırmakla suçlamış, Lenin’in demokrasiyi ortadan kaldırmasıyla halkın en geniş kitlelerinin aktif, sınırlandırılmamış ve enerjik politik katılımını durdurduğunu ifade etmiştir (Luxemburg, 1918a). Böylece partisinin sınıf mücadeleleri dışında büyümesi için gerekli olan koşulları engelleyen Lenin’in merkeziyetçiliği, devrimci bir strateji oluşturamamıştır (Luxemburg, 1972: 291). Bununla birlikte, Luxemburg’un merkeziyetçiliğe karşı dengeliyi sağlayan, en belirleyici argümanı olan kitle eylemi, Lenin’in emperyalizm teorisinde eksik kalmaktadır. Luxemburg, aynı zamanda *Rus Sosyal Demokrasininin Örgütsel Sorunları* eserinde, Lenin’in katı merkeziyetçi parti anlayışını otoriterlik ve

bürokratikleşme yolu ile işçi sınıfına hakimiyet kurma amacı taşımakla eleştirmektedir (Luxemburg, 1904).

Lenin, 1917 Bolşevik Devrimi'nden hemen önce kaleme aldığı *Devlet ve Devrim* eserinde kapitalist sistemi yıkmak için merkezi bir diktatörlüğün kurulmasının şart olduğunu savunmaktadır (Lenin, 1992: 28). Buna karşın Luxemburg, Lenin'in merkeziyetçi anlayışını, dolayısıyla tek başına herkes için düşünen, planlayan, karar veren güç olmasını ve partisinin örgütlü merkezinin çevreden keskin bir şekilde ayrılmasını, kitlesel örgütlenme yerine bir grup elit sosyalist devrimcinin kapitalizmin izlerini silmek adına iktidarı ele geçirerek, sonrasında halkın bu devrime ortak olması hareketini destekleyen Blanquist düşünce sisteminin ilkelerini sosyal demokrat harekete aktarması olarak görerek eleştirmiştir (Luxemburg, 1972: 290). Luxemburg'un bu noktadaki eleştirisi, hem elitlerin kolektif eylemi yönlendirmeye çalışmaları halinde ortaya çıkacak tehlikeler, hem de Lenin'in sosyalizmin doğasını ifade ederken kullandığı diyalektik olmayan üslup üzerinedir. Ayrıca Luxemburg, Lenin'le tartışmalarında, her türlü egemenlik hakkının uluslararası kapitalizme karşı mücadeleyi zayıflatacak bölünmelere neden olacağını iddia etmekle birlikte, ulus devletleri de kapitalizmin ürünü olarak görmüştür (Luxemburg, 1976). Bu nedenle, Luxemburg için diyalektik materyalizm kavramı, mevcut yapıların gelişimiyle değil, yeni yapıların ortaya çıktığı ve geliştiği bir süreç olarak ele alınmalıdır. Yine aynı şekilde, enternasyonalizm de günümüzdeki yapılarla veya ulusal egemenlik gibi normlarla sınırlı olmamalı, bunun yerine günümüz sınırlarının ötesine geçebilecek bir mekanizma olarak anlaşılmalıdır (Worth, 2012: 145).

Lenin'in 1917 Bolşevik Devrimi sonrasında Luxemburg tarafından *Jakoben merkeziyetçilik* olarak tanımlanan ve devrimci rolü işçi sınıfı yerine profesyonel politikacılara veren, yönetimini korumak adına halka demokratik kısıtlamalar getiren ve siyasi konrole tabi tutan anlayışı, Luxemburg'un tabandan yukarıya doğru olan ve işçiler ile konseyler aracılığıyla güçlenen toplum anlayışı, birbirine karşıt hale gelmiştir (Luxemburg, 2010: 81).

Kendiliğindenci anlayışın biçimsel karmaşıklığı, kitle grevleri ve devrimlerin yönünü öngörmeyi imkansız kılmaktadır, ancak Luxemburg'un kitle grevindeki

kendiliğindenci bakış açısını anlamak için sadece biçimsel karmaşıklığa değil, aynı zamanda kitlelerin kendi aralarındaki ilişkilere ve bu ilişkilerden doğan birleştirici etkilere de odaklanmak gerekmektedir. Luxemburg, 1910 yılında yazdığı *Teori ve Pratik* adlı eserinde o dönemdeki Rus köylülerinin kötüleşen hayat şartlarının iyileştirilmesi talepleriyle başlattıkları sürecin plansız ve kendiliğinden başlayan ekonomik temelli çatışmaların genel, politik ve devrimci kitle grevlerine nasıl dönüştüğünü ve bu durumun kitlelerin sınıf dayanışmasını nasıl açığa çıkardığını anlatmaktadır (Luxemburg, 1910). Ayrıca Luxemburg'un kitle grevi hususunda 1905 Rus Devrimi sürecinde ele aldığı ülkelerden Rusya ve Almanya arasındaki farklılıklar, Bernstein'dan Gramsci'ye kadar o dönemde Avrupa'daki sosyalizm tartışmalarında yer alan Doğu-Batı arasındaki farklılıkların bir örneği olarak, Almanya'da sivil toplumun karmaşıklığı ve direnişine karşılık Rusya'da devletin zayıflığı ile ifade edilmiştir (Ostrowski, 2021: 605-606). Enternasyonalist anlayışla küresel ekonomiye karşı halkların kaderlerinin birbirine bağlı olduğunu savunan Luxemburg, 1905 Rus Devrimi'nden sonra Alman işçi sınıfının Rus proletaryasıyla sadece uluslararası dayanışma sağlayıp, ayaklanmanın başarısızlığını kendi mücadelelerinden ayrı görmesi ve kendi toplumsal ve politik tarihinden Rusyaninkini ayrı tutması gibi gerekçelerle eleştirirken, farklı ülkelerdeki mücadeleler arasında içsel ilişkiyi vurgulamaktadır (Luxemburg, 1986: 74).

Bununla birlikte kendiliğindenci anlayış, Lenin'in savunduğu demokratik merkezîyetçilik fikrine karşı bir düşünce olarak 1970'lerde otonomist hareketlere ilham kaynağı olduğu gibi günümüzde de bazı küreselleşme karşıtı hareketlerde etkilerini sürdürmektedir. Bu kapsamda demokratik merkezîyetçilik anlayışı, bir partiyi örgütlemek için olumlu bir yöntem olmakla birlikte, işçi hareketi kökenli partinin devrimci kalabilmesi için ihtiyacı olan çatışmanın sürekliliği adına olumsuz etkiye sahiptir (Lévy, 1971).

Luxemburg, kitle grevlerinin haklarından ve sosyalizmden mahrum edilen ve sömürülen toplulukların demokratik kapasitelerine ulaşmaları için bir yol olduğunu (Luxemburg, 1986: 181), kitle devrimlerinin devrimci süreçte ekonomik mücadeleleri bütünleştiren özel eylemler olduğunu (Luxemburg, 1986: 145), bu sürecin koşullarında emek ve sermaye arasındaki küçük bir kıvılcımın bile genele

yayılarak büyük bir patlama meydana getirebileceğini (Luxemburg, 1986: 146), kitle grevlerinin iç mekanizmasının, birbirinden ayrılamayan politik ve ekonomik mücadelelerin karşılıklı hareketine bağlı olduğunu (Luxemburg, 1986: 108) savunmuştur.

Luxemburg, 1. Dünya Savaşı'nın başlamasından bir yıl önce *Sermaye Birikimi* eserini yayınlamıştır. Eser, o zamana kadar Marksist bakış açısıyla emperyalizmi ele alan en kapsamlı emperyalizm teorisini içermektedir ve Marx'ın *Das Kapital* eserindeki birikim ve genişletilmiş yeniden üretim sorununu ele almaktadır. Luxemburg, bu eserde sermayenin kendisini yeniden üretmek için çoğunluğu Avrupa dışında olan bölgelere genişlemesi gerektiğini ifade etmiştir. Kapitalist olmayan bölgeler, doğal kaynakları için yağmalanmış ve gelişmiş kapitalist devletlerin tüketim fazlası malları için pazar haline gelmiştir. Bu bölgelerden elde edilen kaynaklar, hem kapitalizmin gelişmesine neden olmuştur, hem de kapitalist devletlerin kendi aralarındaki kaynak mücadelesi, Avrupa'da militarizmi ve emperyalist rekabeti güçlendirmiştir. Böylece Avrupalı elitler, işçi sınıfını ülke içinde sömürürken, emperyalizm sayesinde varlıklarını arttırmış olduklarından, emperyalizmin darbe alması, egemen sınıfın da zayıflaması anlamına gelecektir. Ayrıca kapitalist devletlerin kapitalist olmayan bölgelerden çekilmesi durumunda sermaye birikimi duracağı için kapitalizmin çöküşü gerçekleşecektir (Luxemburg, 1971: 398). Ancak kapitalizm, Luxemburg'un düşündüğünden çok daha dirençli olduğunu kanıtlarken, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin dağılması ve Çin'in kapitalist sisteme dönmesiyle, dünya bütünüyle kapitalizmin oyun alanı haline gelmiştir.

Sömürgeci devletlerin yayılması ve kapitalist olmayan örgütlerin dağılmasının sermaye birikiminin ön şartı olduğunu öne süren Luxemburg, Marx'ın ilkel sermaye birikimini tek seferlik, sonlanmış bir olay ve tarihi bir süreç olarak tanımlamasını eleştirmektedir (Luxemburg, 1971: 397). Ayrıca Luxemburg'a göre Marx'ın yeniden üretim modellemesindeki sorun, ekonominin yalnızca işçiler ve kapitalistlerden oluşmasıyla birlikte üretim döngüsüyle üretici ve tüketici mallarında meydana gelen artışları açıklayamamasıdır, çünkü tüketici ve üretici mallarının tüketiminin sabit kalması halinde genişletilmiş yeniden üretim ihtimali kalmamaktadır (Lee, 1971:

847). Bu doğrultuda politik güç, aslında ekonomik süreç için sadece bir araç olmuştur (Luxemburg 1971: 452).

Militarizm, özellikle Marx'ın "ilkel birikim süreci" adını verdiği Avrupa kapitalizminin ilk aşamasında önemli rol oynamıştır. Avrupa ülkeleri tarafından Yeni Dünya ve Hindistan Yarımadası'nın fethedilmesi ve akabinde sömürgelerde düzenin sağlanması, ilkel üretim araçlarına el konulması, meta ekonomisinin sömürge ülkelere dayatılması, bu ülkelerin kredi koşullarına zorlanması, demiryolu imtiyazlarının alınması ve böylece yerli halkın proleterleşmesi gibi olaylarda ordunun gücü her zaman başrolde olmuştur (Luxemburg 1971: 454). Luxemburg, militarizmin sermaye tarafından kontrol edildiğini, bu kontrolün yasama organları ve basın söz konusu ülkelerde kamuoyunu yönlendirmesiyle sağlandığını savunmuştur (Luxemburg 1971: 464-6).

Luxemburg, siyasi ve ekonomik mücadelenin birliğini, aynı zamanda birliğin toplumsal oluşumun bileşenleri arasındaki ilişkiyi veya kültürel ve politik ekonomi arasındaki ilişkiyi kuramlaştıran bir artikülasyon (*articulation*) biçimi olmaksızın farklı unsurların üstbelirlenmesiyle (*overdetermination*) bir araya geldiğini doğrulamaktadır (Laclau ve Mouffe, 2001: 15).

Luxemburg, demokratik kurumların sosyalizmin gelişimindeki etkisini kabul etmekle birlikte, bu kurumların işçi sınıfının sınıf bilincini geliştirerek, sınıf mücadelesini kolaylaştıran araçlar olduğunu (Ferguson, 1980: 513) ve emperyalizmi kapitalizmin içsel ekonomik sorunlarının bir ürünü olduğunu savunmuştur. Bununla birlikte sosyalizmin ortaya çıkışı, tamamen kapitalist gelişme temelinde açıklanmalıdır ve devrimci özne yalnızca işçi sınıfı olmalıdır (Geras, 1976: 36). Luxemburg, kapitalizmin çöküşünün kaçınılmaz olsa bile sosyalizmin kapitalizmin yerini alması için işçi sınıfının dünyayı diyalektik bütünlük perspektifinden görece şekilde bilinçli faaliyetinin şart olduğunu ve sosyalizmin kapitalizmin yerini almaması halinde toplumun barbarlıkla yüzleşeceğini savunmaktadır (Ferguson, 1980: 527). Luxemburg, bunun en belirgin örneği olarak insanlığın barbarlığa gerilemesi olarak ifade ettiği 1. Dünya Savaşı'nı incelerken, sosyal demokrasinin yenilgilerden ders almadıkça insanlığın bu barbarlıkla gelecek nesillerde de yüzleşeceğini, bu barbarlığın nüfusun azalması ve yozlaşmanın yanı sıra kültürün de

yok olmasına neden olacağını, özetle emperyalizmin zaferinin medeniyetin yok olmasına neden olacağını savunmuştur (Luxemburg, 1970: 327).

Tarihsel olaylar, insan eylemi ve bilincinin sonuçları olduğundan, işçi sınıfının nesnel koşulları değiştirme yetisi ve buna bağlı tarihsel sorumluluğu bulunmaktadır. Bu kapsamda işçi sınıfı, kapitalizmin sürekli yaşanan krizlerinin ürünü ve kapitalizmi krize iten eğilimlerin aracıdır (Lukacs, 1971: 40). Luxemburg, Marx'ın tarihsel materyalizm anlayışına bağlı kalmakla birlikte, 1915'ten sonra "Ya sosyalizm, ya barbarlık!" ana sloganıyla tarihin nesnel koşullarının dışına çıkarak, ona öznel bir anlam yüklemiş ve olayların oluşumunu beklemek yerine çok geç olmadan harekete geçmek gerektiğini, ancak bu şekilde *modern barbarlığın* önüne geçilebileceğini ifade etmiştir (Löwy, 2010: 7). 1915 yılı öncesinde Luxemburg'un savunduğu "kapitalizmin çöküşünün kaçınılmazlığı" tezi her ne kadar kaderci bir anlayışa sahipse de bu tarihten sonraki "Ya sosyalizm, ya barbarlık!" anlayışı da bir o kadar kaderci anlayışın dışındadır. Bu anlamda bu iki anlayış çelişkili görünmekle birlikte aslında tek ve aynı fikre dayanmaktadır (Geras, 1976: 45).

Luxemburg da kapitalizmin tarihsel olarak son aşaması olarak gördüğü emperyalizmi; "yurtdışına borç verme, demiryolu inşaatları, devrim ve savaşlar" ile ifade etmiştir (Luxemburg 1971: 417, 419). Luxemburg, kapitalist sistem ve emperyalizm dünyada var olduğu sürece, her zaman yeni savaşların olacağını, dünya barışının kapitalist diplomatların oluşturduğu uluslararası mahkemeler, diplomatik anlaşmalar, uluslararası kurumlar ve ulusal tampon devletlerle sağlanamayacağını, kapitalist sınıfların egemenliklerini sürdürmeleri halinde emperyalizm, militarizm ve savaşların kaçınılmaz olduğunu ifade etmiştir (Luxemburg, 1972: 348). Luxemburg, sömürücü olmayan bir ekonomik sisteme dönüşümü savunurken, küresel kapitalist ekonominin işleyişinin merkezinde şiddeti ve ilkel birikimi görmüştür. İlkel birikimi Marx, kapitalist sistemin ortaya çıkmasından önceki sermaye oluşumu özelliği olarak görürken, Luxemburg yaşadığı dönemin kapitalizminin merkezi olarak görmüştür. Luxemburg'a göre Avrupa kapitalizmi emperyalizme dayanmaktadır ve emperyalizm, ilkel birikimle ifade edilmektedir. Luxemburg, kapitalizmin toprak mülkiyetini ele geçirme, insanları ucuz işgücü olmaya zorlama, yabancı metalleri yerel pazarlara sokma ve tarım nüfusunu zorla dönüştürmeye çalışma gibi hedeflerini sıralarken, kapitalist olmayan ülke insanlarına uygulanan şiddetin yanı sıra kredi ve

borçlar aracılığı ile finansal bağımlılık yaratma konusunda Hindistan, Cezayir ve Çin gibi ülkelerde Avrupa devletlerinin faaliyetlerini ortaya koymaktadır (Luxemburg, 1971: 348, 425). Bununla birlikte, kredi, kartel ve gümrük gibi kapitalizmle ilgili araçlar, kapitalizmi sona götürecek olan çelişkileri derinleştirmektedir (Luxemburg, 1966: 49).

Kapitalist ulusların birikim süreçlerinde, kapitalist sermaye, kendisine direnç gösteren iç piyasalarla karşı karşıya geldiğinde, artı değerın gerçekleşmesinin sürdürülebilirliği adına, kapitalist olmayan bölgelerin ekonomilerini asimile etmektedir, yani birikim öncelikle sermaye ile kapitalist olmayan çevre arasında gerçekleşen bir ilişkidir (Luxemburg 1971: 417). Böylece kapitalist devletler, düşük gelirli ve kapitalist olmayan milletleri kapitalizmin objesi haline getirirken, sermaye birikimi ile de kendi milletlerinin yanı sıra bu ülkelerin işçi sınıflarını da sömürmektedir (Luxemburg, 1966: 87). Sermaye, kapitalist olmayan ülkenin doğal ekonomisini ele geçirmek amacıyla o ülkenin doğal kaynaklarını, topraklarını, değerli madenlerini, ormanlarını vs. ele geçirmek, emek gücünü liberalleştirip hizmete zorlamak, meta ekonomisini teşvik etmek ve ticaretle tarımı ayırmak gibi yöntemler izlemektedir (Luxemburg 1971: 369). Luxemburg'un yaşadığı dönemde Mısır'ın 19. yüzyılda modernleşme projesi adı altında yaşadığı dönüşüm süreci bu duruma örnektir (Luxemburg 1971: 429).

19. yüzyılın ikinci yarısında Süveyş Kanalı'nın inşa edilmesi amacıyla bir dizi krediyle finanse edilen Mısır, Batı kapitalizmi ile yüzleşmiştir. Ülkeye sağlanan uluslararası krediler, büyük spekülâtif projeler, Süveyş Kanalı projesi, köylülerin ucuz işgücü olarak kullanılması ve halka dayatılan ağır vergi yükleri, ekonomisi ağırlıklı olarak tarıma dayalı olan ülkenin doğal ekonomisinin yerini alacak olan emtia bazlı ekonominin önünü açmıştır. Mısır'ın Avrupa sermayesine borçlanması, Avrupalıların Mısır'ın ekonomik, finansal ve politik yaşamına doğrudan katılımı ile sonuçlanmıştır. Mısır devleti, borçlarını ödeyebilmek adına halka ağır vergilerle yüklenince, ülkede çıkan isyan, 1882'de İngiltere'nin ülkeye müdahalesine sebep olmuştur. Mısır'ın ekonomik yapısı gereği doğal ekonomiden meta ekonomisine ve daha sonra kapitalist ekonomiye dönüşümü ağır işlemekle birlikte, militarizm de diğer öğeleriyle birlikte kapitalist çıkarlara hizmet etmiştir (Luxemburg 1971: 434-9). İngiltere'nin Mısır'ın jeopolitik konumunun avantajına sahip olmanın yanı sıra, doğal kaynaklar açısından zengin ve kapitalist olmayan geniş hinterlandına

erişiminin olması, diğer Avrupa devletlerine karşı İngiltere'ye büyük avantajlar sağlarken, aynı zamanda İngiltere devleti de İngiliz kapitalistlerine kapitalist birikim için sınırsız fırsat sağlamıştır (Luxemburg 1971: 451). Bununla birlikte Avrupa ülkeleri arasındaki rekabetin en kilit noktası, kapitalist olmayan bölgelere erişimin güvence altına alınmasıdır (Luxemburg 1971: 447). Kapitalist ülkeler, kapitalist olmayan ülkeleri ele geçirmek amacıyla sömürge politikası, uluslararası kredi sistemi ve savaş yöntemlerini izlemiştir. Tüm bunların yanı sıra güç, hile kullanımı ve zulme dayalı yağmacılık da örtbas etme gereksinimi olmaksızın kapitalist olmayan ülkelere uygulanmıştır (Luxemburg 1971: 452).

Luxemburg, emperyalizmin sömürgelerin ele geçirilmesindeki rolünü anlatırken Osmanlı İmparatorluğu örneğini de belirtmiştir. Alman emperyalizminin çıkarları, Alman sermayesinin büyük ölçekli operasyonlarının korunması adına Osmanlı'nın tamamen parçalanmasını ve dolayısıyla İngiltere, Rusya, İtalya ve Yunanistan arasında bölüşülmesine karşı bir tutum izlenmesini gerektirmiştir (Luxemburg, 1919: 43-44).

Hem kapitalist olmayan ülkelere yönelik saldırılar hem de rekabet içindeki kapitalist ülkelerin kendi aralarındaki çatışmalardaki kanunsuzluk ve şiddet, kapitalist ülkelerin fazla gelişmişliği ve kapitalist olmayan bölgeleri ele geçirme konusunda artan rekabetle emperyalizmin büyümesine yol açmaktadır. Luxemburg'a göre emperyalizm, her ne kadar kapitalizmin tarihi süreçteki ömrünü uzatmaktaysa da aynı zamanda onu hızlı bir şekilde sona götürmektedir (Luxemburg 1971: 446).

Luxemburg, düşünce özgürlüğü olasılığına inanmamaktaydı, ona göre gerçek özgürlük arayışı, toplumun bütününe düşüncesiyle ilişkilidir. Bu nedenle kitle grevlerinde kontrol eksikliğine vurgu yapmışsa da, kitlelerin kendiliğindenci hareketi, anarşi durumu yaratmamaktadır. Kitlelerin yönlendirilmemiş ve disipline edilmemiş olmaları, özbilinçli tepki vermelerini sağlamaktadır, ayrıca işçi sınıfı tarihsel materyalizmi öğrenmek zorundadır (Luxemburg, 1972: 247). Luxemburg'un bu görüşü, Engels'in "bilinçsiz kitleleri bilinçli azınlıkların yönlendirdiği devrimlerin artık geride kaldığı ve toplumsal örgütlenmenin tam dönüşümü sorunu olduğunda kitlelerin kendiliğinden bilince sahip olmaları gerektiği" fikriyle örtüşmektedir (Engels, 2001:11,29). Oysa Lenin bu görüşün aksine, işçilerin kendi çabalarıyla ancak sendika bilincine ulaşabileceklerini savunmuştur (Dunayevskaya, 1958: 182). Luxemburg, birikim sürecinde mülkiyet haklarının kamulaştırmasız el koymaya,

emtia borsalarının sömürüye ve eşitliğin sınıf egemenliğine dönüştüğünü göstermek için bilimsel analizin diyalektiğinin gerekli olduğunu ifade etmiştir (Luxemburg, 1971: 432).

Bununla birlikte Luxemburg, siyasi demokrasi ile işçi sınıfının mücadeleleri arasındaki bağlantıyı da kabul etmektedir. Luxemburg, öldürülmesinden sonra yayınlanan, ders notlarından oluşan *İktisat Nedir?* (Einführung in die Nationalökonomie) eserinde ulusal ekonominin sosyoekonomik bir yapı olarak anlaşılamayacağını ve küresel ekonominin bir parçası olabileceğini ifade etmektedir. Modern ekonominin İngiltere’de doğmasından 150 yıl kadar sonra küresel ekonominin insanlığın yoksulluğu temelinde daha da güçlendiğini belirtirken, halkları bütünleştiren ekonomik fenomenlerle halkların arasına sınırlar çizerek, gümrük engelleri çıkararak, militarizmi kışkırtarak yapay bölünmeler oluşturan devlet yapıları arasındaki ikiliğin politik ve sosyal hayattaki en büyük ayrım olduğunu savunmuştur (Luxemburg, 1954: 42-3).

Luxemburg, Marksist bakış açısıyla ele alınan ilk emperyalizm teorisine sahip olmakla birlikte, Hobson ve Hilferding’in eserlerinde uzun uzadıya yer verdikleri finansal sermaye, sermaye ihracatı ve tekellerin etkisine eserlerinde çok az değinmiştir. Ayrıca Lenin, Luxemburg’tan farklı olarak, sermaye ihracatının kapitalizmin hayatta kalması için ne derece önemli olduğu sorunu yerine sermaye ihracatı mekanizmaları ve kâr maksimizasyonunun sağlanmasına odaklanmıştır (Wilkinson, 1973: 391). Hilferding, eksik tüketim teorisine eleştiri olarak geliştirdiği orantısızlık teorisinde kapitalizmin eksikliklerini emek ve sermaye arasındaki sınıf ilişkisi düzeyinde değil, kapitalistler arasındaki ilişkiler düzeyinde tanımlaması bakımından eleştirilebilir. Bu doğrultuda Hilferding, kapitalizmin sosyalizme evrilmesi yerine demokratikleştirilmesine öncelik vermiştir. Bununla birlikte Luxemburg, eksik tüketim teorisini reformizm karşıtlığı ile sağlam bir temele oturtma amacı taşımaktadır (Clarke, 1994: 40). Luxemburg, emperyalizmin politik yönüne de fazla temas etmezken, odak noktasını Marksist ekonomi kuramındaki sorunlar olarak belirlemiştir. Luxemburg’un enternasyonalist ve kozmopolit inançları, küreselleşmeyi yorumlama ve kimlik politikalarının dar biçimleriyle yüzleşme açısından önemlidir.

Luxemburg'un enternasyonalist anlayışı, bütün toplumsal ve politik konuları uluslararası işçi sınıfı hareketinin çıkarları doğrultusunda bütünlük açısından analiz etmekte ve değerlendirmektedir. Enternasyonalist anlayışının odağında Avrupa olsa da, çağdaşı olan pek çok sosyalist düşünceden farklı olarak, ilgisi yalnızca Avrupa ile sınırlı kalmamıştır. Dünyanın farklı bölgelerindeki işçilere yönelik uygulamalar ile işçilerin hayatlarının, kültürlerinin, dillerinin ve tarihlerinin farklı olması, işçilerin ortak bir eyleme geçmelerine engel değildir. Tüm ülkelerin işçilerinin ortak düşman olan kapitalist sisteme ve emperyalizme karşı birleşmeleri gerekmektedir. Luxemburg, asıl düşmanın küreselleşme ya da neoliberalizm değil, küresel kapitalist sistemin kendisi olduğunu ifade ederken, direnişin küreselleşmesini küresel kapitalist hegemonyaya alternatif olarak sunmuştur (Löwy, 2021).

Luxemburg, küresel kapitalist sistem düşüncesini *Sermaye Birikimi* eserinde daha da geliştirmiştir. Ulusların kendi kaderlerini tayin etmeleri ve bunun sonucunda yeni ulus devletlerin kurulmasının emperyalizm çağında imkansız hale geldiğini, sosyalist devrimin ulusların kendi kaderlerini tayin etmeleriyle bağdaşmayacak küresel veya çok uluslu bir rejime karşı gerekli olduğunu söylemiştir (Luxemburg, 1961: 14). Rus Devrimi sonrasında bile ulusların kendi kaderlerini tayin etme haklarını yalnızca çalışan sınıfla sınırlı gören ve Lenin'in eleştirisine maruz kalan Buharin'in anlayışıyla kıyaslanıldığında Luxemburg'un savı daha kapsamlıdır (Lenin, 1972: 171). Buharin'in 1925 yılında yayınladığı *Emperyalizm ve Sermaye Birikimi* eseri, Rosa Luxemburg'un *Sermaye Birikimi* kitabına cevap niteliğinde olup, eksik tüketim teorisine derin eleştiriler getirmektedir. Buharin, Luxemburg'u emperyalizmin denizaşırı göstergelerine aşırı vurgu yapması, büyük güçlerin Avrupa'yı yeniden şekillendirme mücadelesini ihmal etmesi ve emperyalizmi sömürgecilikle özdeşleştirmesi gibi nedenlerle eleştirmektedir (Buharin, 1972: 253).

Luxemburg'un temel sayıltısı olan birikimin ancak kapitalist ülkeler tarafından üretilen talep fazlası metaları satın alan kapitalist olmayan ülkelerle genişleyebileceği önermesi yetersizdir. Çünkü kapitalist olmayan ülkelerin fazla metalar için satış yeri olması için mutlak bir zorlama olmamakla birlikte, sistem yaşadığı dönemde dahi Luxemburg'un teorisindeki kadar kapalı değildir. Bununla birlikte, her ne kadar bireysel kapitalistlerin çeşitli amaçları olsa da, anarşik bir yapıya sahip olan kapitalist

sistemin bütüncül bir amacı olmayıp, tek güdüsü kar elde etmektir. (Brewer, 1990: 60-6; Howard ve King, 1989: 106-14). Luxemburg, kapitalist olmayan ülkelerin (çevre) ekonomik önemini abarttığı için de eleştirilmektedir, bu ülkelerle kapitalist ülkelerin arasındaki ticaret hacmi, kapitalist ülkelerin kendi aralarındaki ticaret hacmine kıyasla oldukça azdır (Preobrazhensky, 1985: 18).

Luxemburg, kapitalizmin kapitalist olmayan ülkelere ihtiyaç duyduğunu ispatlayamasa bile, kapitalist olmayan ülkelerde kapitalizmin ortaya çıkması ve büyümesini açıklaması, emperyalizm teorileri açısından büyük önem arz etmektedir (Brewer, 1990: 66). Bununla birlikte günümüz koşullarında durum ele alınırsa kapitalizm, kapitalist olmayan bölgelere ihtiyaç duymasa bile, Luxemburg'un bir diğer savını doğrulayacak şekilde böyle bir ortamda ortaya çıkmıştır ve büyümüştür. Bu ortam aynı zamanda sermaye birikiminin ortamı olmuştur (Luxemburg, 1971: 368).

Soğuk Savaş sonrasında Amerika Birleşik Devletleri (ABD), kendi uygun gördüğü liberal çerçevede “özgür dünya-özgür olmayan dünya” olarak dünyayı iki kampa bölerken, küresel ticaretin ve finansmanın önünü açarak, güvenlik açığını karşılamaya, buna karşılık oluşturmayı hedeflediği hegemonyasını oluşturmaya çalışmıştır. Luxemburg ise Soğuk Savaş'tan yıllar önce kapitalist olan ve olmayan ekonomilere sahip ülkelerin barış içinde bir arada yaşayamayacaklarını ifade etmiş; bu iki kutup arasındaki dengenin esasen durağan olan kapitalist olmayan üretim tarzına sahip ülkeler tarafından değil, sürekli genişlemeye çalışan kapitalist ülkeler tarafından bozulacağını savunmuştur (Luxemburg, 1971: 358).

1970'lerden sonra Luxemburg'un çalışmaları, neo-emperyalist argümanlar bağlamında bağımlılık teorileri, az gelişmişlik teorileri ve yenilenmiş birikim teorileri üzerine yapılan araştırmalarla yeniden canlanmıştır (Amin, 1977: 110-111; Frank, 1979: 135). Robert W. Cox'un 1980'lerde yayınladığı problem çözme üzerine eleştirel çalışmaların çerçevesi, Luxemburg'un kapitalizmi eleştirdiği ve dönüşüm ile devrimi mevcut bağlamda rasyonelleştirilebilir bir politik strateji olarak gördüğü anlayışla benzeşmektedir (Cox, 1981, 1983). Bunun yanı sıra; küreselleşme dönemi Marksistleri, Luxemburg'un kapitalist sistemin genişleme amacıyla, yağmacılık uyguladığına ve güç kullandığına dair görüşlerinden ilham almıştır (Callinicos, 2009:

40-41). Luxemburg'un emperyalizm sorununa yaklaşımı, kapitalist üretim tarzının küresel karakterini savunanlarca desteklenmiştir, çünkü kapitalist üretim tarzı ve kapitalist sistemin yeniden üretimini karakterize eden sınıf ilişkilerinin en gelişmiş hali küresel ekonomide görülmektedir.

Bununla birlikte Luxemburg'un alana bir diğer önemli katkısı da militarizmi sermaye birikimini sağlayan en önemli unsur olarak tanımlaması ve militarizmle sermaye birikimi ve emperyalizm arasındaki bağlantıyı açık bir şekilde kuran ilk Marksist teorisyen olmasıdır. Böylece kendisinden sonra gelen Marksist teorisyenler, bu alanda onun yolunu izlemiştir (Mommsen, 1982: 44). Luxemburg'un tezine göre, kapitalizmin kapitalist olmayan bölgelere doğru genişlemesi, uluslararası sömürü ve eşitsizliklere neden olan emperyalizmi meydana getirmektedir. Bununla birlikte, Luxemburg'un tezini Marx ve Lenin'in teziyle örtüşecek şekilde ele alırsak, kapitalist toplum ilişkileri ve üretim güçlerinin yayılmasının, bu sistemin yıkılması için gerekli koşulları da oluşturacağını söyleyebiliriz (Warren 1973: 41). Ayrıca Luxemburg'un sermaye birikimi modelindeki eksikliklere rağmen, kapitalizmin farklı stratejik modellerle nasıl genişleyebileceğine dair çalışmaları, günümüzde rıza ve zorlama esaslı olarak ele alınan hegemonya çalışmalarına yol gösterebilir.

1.4. BÖLÜM SONUCU

Bu bölümde incelenen emperyalizm teorileri, tarihsel açıdan düşünüldüğünde, günümüzdeki emperyalizm teorilerinin işlev ve parametrelerini meydana getiren öncü kuramlardır. Bu teoriler, günümüzde emperyalist güçler arasındaki rekabet sorunlarını açıklama ve devlet kuramını yetersiz şekilde ele alma açısından zayıf kalmakla birlikte, eleştirilerini politik analizlerden çok ekonomik alanda yoğunlaştırmıştır. Luxemburg, Mısır'ın Batılı kapitalizmle tanıştığı sürece yönelik incelemesinde görüldüğü gibi, öncü teorisyenlerin aksine Avrupa-merkezciliğinin dışında bir anlayış geliştirirken, sermaye birikimi ve kitle grevlerini yeniden yorumlamış, emperyalizm hakkında daha uzun vadeli ve günümüz koşullarındaki küreselleşmeye uzanan süreci özgün bir bakış açısıyla ele almıştır. Luxemburg'un teorisi, özellikle kapitalizmin yayılma alanı olarak görülen ve etkisi altındaki kapitalist olmayan (ODKA ülkeleri gibi) üçüncü dünya ülkelerinin çağdaş dönemdeki sosyal, politik ve ekonomik koşullarına yönelik bir rehber olmaktadır.

Ayrıca Luxemburg, teorik rehberliğinin yanı sıra bilgiye dayalı politik pratiği teşvik etme konusunda da dünyayı değiştirme pratiği anlayışı ile Arap Baharı ve sonrasındaki süreçte hem Arap ülkelerine hem de diğer üçüncü dünya ülkelerine yol gösterici olacaktır. Ancak hem Luxemburg'un teorisinde hem de diğer erken dönem emperyalizm teorilerinde eksik kalan, emperyalizmin üçüncü dünya ülkelerine yayılması ve sürdürülmesindeki rolünün göz ardı edilmiş olmasıdır. Özellikle 1980'lerden sonra neoliberal sistemin nüfuzu ile bu ülkelerde iktidara gelen komprador (tüccar) egemen otokrasiler bu duruma örnektir ve sonraki bölümde detaylı olarak ele alınacaktır.

2. BÖLÜM

ARAP BAHARI TARİHİ VE EKONOMİK SÜRECİ İLE ARAP BAHARI'NIN OLUŞUM NEDENLERİ

2.1 ARAP DÜNYASININ 20. VE 21. YÜZYILDAKİ TOPLUMSAL VE EKONOMİK DURUMU

ODKA ülkelerinde yaşanan Arap Baharı ayaklanmaları, hem tarihi bir çerçeve, hem de ayaklanmacıların bağlantılarına bakılarak ele alınabilir. Ayaklanmaların özünü oluşturan değişim sürecine neden olan baskıların temeli, bu ülkelerin bağımsız oldukları dönem sonrasında yaşanan sosyoekonomik reformlar ve neoliberal küreselleşme politikaları ile ilişkilendirilen değişimlere dayanmaktadır. Aynı bölgedeki benzer kültüre ve dile sahip Arap ülkelerinin özgürlük için ve basit taleplerle çıkardığı ayaklanmalar, bu ülkelerin güç dengelerinin değişimini hedef almıştır. Ülkelerin iç dinamiklerindeki önemli farklılıklara rağmen, ayaklanmaları kapitalizmin yeniden üretebilmesi için yeni kaynaklar üzerinde çatışma oluşması gibi dış yapı ve dinamiklere dayanan küresel boyutlarla ele almak gerekmektedir. Her ne kadar Arap otoriter rejimlerine yerel halkların meydan okumasının (ve bazı rejimleri devirmesinin) tek sebebinin kapitalizmin küresel krizi olduğu söylenemese de, bu ayaklanmalar mevcut jeopolitik ve ekonomik bağlamlardan ayrı tutulamaz.

Arap ayaklanmaları, başladığı tarihten itibaren “Arap Baharı” veya “Arap Devrimleri” olarak adlandırılmıştır. “Bahar” terimi, 1968 yılında Çekoslovakya’da yaşanan ve başarısızlıkla sonuçlanan Çekoslovakya Baharı’nı anımsatmaktadır. Aynı zamanda kökeni astronomiye dayanan ve bir gök cisminin yörüngesi doğrultusunda bir eksen etrafındaki hareketi anlamına gelen devrim sözcüğü ile mevsimsel döngü gereği gelmesi kaçınılmaz olan bahar sözcüğü, insan kontrolü dışında gerçekleşmesi nedeniyle ortak noktada birleşmektedir (Brownlee ve Ghiabi, 2016: 4-5). Çalışmada “Arap Baharı” terimi, ayaklanmaların kısa vadede başarısızlıkla sonuçlanması nedeniyle “Arap Kışı”na dönmesine rağmen, uzun vadede tarihsel materyalizm

anlayışıyla Arap halklarının taleplerine ulaşacaklarına dair düşünceyle ayaklanmaların ifade edilmesinde kullanılmıştır.

ODKA ülkelerinin ekonomik büyümesi, yakın tarihte üç farklı dönemle özetlenebilir: 1960'ların başından 1980'lerin başına kadar süren, katı devlet müdahalelerinin yönlendirdiği yüksek büyüme dönemi; 1980'lerin başından 2000'lerin başına kadar süren, çöken petrol fiyatları, serbest piyasa reformları ve yapısal düzenlemelerle anılan düşük büyüme dönemi ve 2000'lerin başından günümüze kadar uzanan, yüksek petrol fiyatları, oldukça artan gelir dağılımı eşitsizliği ve dış şoklara karşı ekonomik kırılganlıkla anılan dönem. ABD destekli İsrail'e karşı savaşlarda alınan yenilgilerin ardından yaşanan petrol krizi ve özellikle 1980'lerin ortasından itibaren kişi başına gelirlerin azalması sonrasında, emperyalizmin ODKA ülkelerindeki petrol gelirlerini ele geçirmesi ve komprador egemen otokrasilerin bu ülkelerde iktidara gelmesi gibi nedenler, Arap ülkelerinin ekonomilerinin gerilemesine neden olmuştur. Ayrıca petrol zengini Arap ülkelerindeki petrol gelirleri, kalkınma aracı olmaktan çok, mevcut iktidarların istikrar önlemlerine hizmet etmektedir. Arap Baharı sonrası dönemde sübvansiyonlar, teşvikler ve toprak reformları gibi yöntemlerle çalışan nüfusun ekonomik gücünü arttıracak önlemler alınmadıkça, Arap ülkelerinin geri kalmışlık seviyesi bundan sonraki dönemde de artarak devam edecektir (Kadri, 2012: 36).

Orta Doğu ülkeleri, birçok açıdan karmaşık ve heterojen sistem ve öznelere sahip olup, barındırdığı farklı kültürler ve inançlara sahip birçok devlet ve toplum, bir arada çoğu zaman aşırı gergin ve düşmanca ilişkiler içinde yaşamaktadır (Grinin vd., 2016). Zayıf demokratik geleneklere, güçlü otoriter elitlere, mezhepsel gerilimlere ve aktif şiddet yanlısı aşırılıkçı unsurlara sahip olan ODKA ülkeleri, özellikle son iki yüzyılda çeşitli savaşların, şiddetli çatışmaların ve diğer karışıklıkların yaşandığı bir istikrarsızlık bölgesi olarak algılanmıştır. Dünyanın en büyük petrol rezervlerine sahip olmasına rağmen, bu zenginliği halkına yansıtamayan Arap ülkeleri, onlarca yıl süren sömürgecilik döneminin ardından bağımsızlıklarını kazansalar da, demokratik ve halkın eşitliğine dayalı rejimler yerine emperyalist ülkelere hizmet etmeye devam edecek olan baskıcı rejimler kurmuşlardır.

1980'lerden önce Mısır'da %5,5, Irak'ta %10 ve Suriye'de %7 olan yıllık reel büyüme oranları, o dönemde Doğu Asya'daki Güney Kore, Malezya ve Endonezya gibi ülkelerin bile üzerindeydi. Bu oran 1980-2000 yılları arasında petrol fiyatlarının düşmesiyle sıfırın altına düşmüştür. (The World Bank, 2021). Bu durum, komprador sınıfın kalkınması, bu ülkelerdeki yüksek çatışma vakaları, siyasi istikrarsızlık ve güvenlik sorunlarının devletlerin kalkınma bileşenini köreltmesi ile olmuştur. Bölgesel istikrarsızlık, başta ulusal tarım üretimi olmak üzere piyasa odaklı kalkınmanın aşınmasına neden olurken, Arap devletlerinde süregelen çatışmaların etkisini arttırmıştır. Böylece Arap devletlerinin üretim kapasitelerini ve meşruiyetlerini sağlayan ulusal oluşumların yerini komprador sınıfın almasıyla oluşan sınıf ayrılıkları ve egemen sınıfların milliyetçi çizgiden uzaklaşması gibi nedenlerle çatışmaların yaşandığı devletler, çatışmaları yönetme kapasitelerini kaybetmiştir. Bu doğrultuda, komprador sınıflar, önce bu devletlerin ekonomilerinde söz sahibi olmuş, sonrasında ABD önderliğindeki emperyalist politikalar doğrultusunda bu devletlerde oluşturdukları savaş burjuvazileriyle toplumsal oluşumları hedef almıştır (Kadri, 2018: 89). Başka bir deyişle, bir Arap devletinin güvenlik açığı ne kadar fazla olursa, yönetici sınıfların komprador özelliği o kadar artmaktadır (Kadri, 2018: 88).

Komprador sınıfının 2000 yılına kadar kaynak tahsis mekanizmalarına el koymuş olması sonucunda, işgücünün 1990'ların sonunda toplam gelir içindeki payının yaklaşık %40'tan %25'e düşmesi sonrasında 2000'li yıllarda petrol fiyatlarının toparlanmasıyla büyüme oranlarının yeniden yükselmiş, ancak ODKA ülkelerinde yoksullaşma daha da artmıştır (International Labour Organization (ILO), 2021). Petrol zengini Arap devletleri, toplum üzerindeki kontrollerini azaltan neoliberalizme yöneldikten sonra devletin ekonomiye müdahalesine dayanan sistemi terk etmiş ve sanayi dönüşüm projelerini gerçekleştirememiştir (Kadri, 2018: 9). Bunun sonucunda 1980 ve 1990'larda petrol zengini olan ve olmayan ODKA ülkelerinde kişi başına düşen GSYİH'de oldukça düşük bir artış gerçekleşirken (Abed ve Davoodi, 2003: 5), 2000-2010 yılları arasında Arap ülkelerinde kişi başına düşen GSYİH artışı hızlansa da, bu artış dünyadaki diğer bölgelere göre daha yavaş kalmıştır (International Labour Office/Organization (ILO), 2010). Ayrıca 1998-2006 yılları arasında Arap ülkelerinde GSYİH'deki ücret payı, dünyadaki diğer bölgelere

göre hızla düşmüş (International Institute for Labour Studies (IILS), 2011), 1990-2009 yılları arasında hane halkı tüketiminin GSYİH'deki yüzdesi, bu ülkelerde 1990'dan sonra sürekli olarak düşüş yaşamıştır (International Institute for Labour Studies (IILS), 2010).

1980-2010 yılları arasında imalat sanayisinin bu ülkelerin GSYİH'sindeki payları sırasıyla; Suriye %19'dan %5'e, Mısır'da %21'den %15'e, Cezayir'de %10'dan %2'ye ve Irak'ta %12'den %4'e gerilemiştir (UNIDO, 2014). Bu kapsamda, gelişmekte olan ülkeler, gelişimlerinin ilk aşamasında ulusal sanayilerini geliştirirken, serbest ticaret ve liberal politikaları benimsemek yerine sübvansiyonlar ve tarifeler gibi önlemleri tercih etmiştir (Chang, 2002: 17, 38, 44).

Şehirleşme oranı artışına bağlı olarak; okuryazarlık oranı, ifade özgürlüğü, bilgi kaynaklarına ve teknolojiye erişimdeki artış, politik sistemleri demokratikleştirme yolunu açmıştır. Bunun yanı sıra, Orta Doğu nüfusunun %28'inden fazlasının 15-29 yaş aralığında olması ve genç işsizlik oranının yüksek olması da (Youth Policy, 2019) Arap ayaklanmalarının temel ekonomik nedenlerinden biri olmuştur. Ayrıca Arap ülkelerinde yaşanan toplumsal eşitsizlikler, kaynakların ve gücün adil bir şekilde dağıtılmasının yolu olarak, çoğunluğu diktatörlük rejimiyle idare edilen yönetimlere karşı Arap halklarının demokrasiye olan inançlarını güçlendirmiştir. Böylece diktatörlük uygulamalarına ve yolsuzluklara son verme istekleri, seçme ve seçileni görevden alabilme talepleri ve konuşma özgürlüğü gibi talepler, Arap ülkelerinde ayaklanmaların arkasındaki motive edici güç olmuştur (Baker, 2011: 26).

Bu bakımdan Arap Baharı olarak adlandırılan 2011 yılında başlayan eylemler, bu bölgenin fırtınalı geçmişinin sonucunda gerçekleşmiştir. Onlarca yıldır politik anlamda uykuda olan halklar, Atlas Okyanusundan Basra Körfezine uzanan geniş coğrafyada eşzamanlı toplumsal protestolar gerçekleştirmiştir (Gardner, 2011). 21. yüzyılın başına kadar Arap ülkelerinde tüm ideolojik yenilikleri bastıran feodal yapıların varlığı da Arap Baharı'nı tetikleyen unsurlardan biridir. Arap Baharı'nda yaşanan isyanlar, isyanları başlatan olaylar, çok sayıda faktörün karmaşık şekilde bir araya gelmesiyle oluşmuştur ve ayaklanmaların nedenleri üzerine tartışmalar,

yüzyıllar boyu sürebilir. Arap ülkelerinde iktidarların otoritelerinin azalması, rejimlerinin meşruiyetinin sorgulanmasına neden olmuştur.

2.1.1. Arap Ülkelerindeki Anti-empyralist Sürecin Ekonomik ve Politik Yansımalarının Rosa Luxemburg'un Görüşleri Kapsamında Ele Alınması

Arap ülkelerindeki ilk sosyalist parti, 1921 yılında Mısır'da kurulduktan sonra, partinin Mısır'ın yerel kültürüne ve halkın o dönemdeki beklentilerine hitap etmemesi, sonrasında da Siyonistler ile işbirliği yaptığı gibi gerekçelerle Arap ülkelerinde sosyalizmin 2. Dünya Savaşı sonuna kadar yaygın olarak kabul görmesi mümkün olmamıştır. Ancak 1945 yılında Arap Birliği'nin kurulmasıyla, sosyalist partiler, birçok Arap ülkesinde kurulmaya başlamış ve Arap sosyalizmi terimi, ilk kez bu dönemde kullanılmıştır (Salama ve Ahmed, 1972: 18, 21).

Luxemburg, her ne kadar devrimci ayaklanmaların başarılı olması halinde kapitalizmin sosyalizme evrilmesiyle sonuçlanacağını savunsa da, işçi sınıfının ve sendikaların Batılı devletler kadar gelişmediği Arap ülkelerinde 1950'li yıllarda siyasi yapı (toplumsal yapılar ve izlenen yöntemler farklı olmakla birlikte), Arap dünyasına liderlik eden Cemal Abdünnasır (Nasır) ve Baasçı hareketlerin etkisiyle Pan-Arabizm ve anti-empyralizmi bütünleştiren Arap sosyalizmine evrilmiştir (Kadri, 2016: 29). Ancak Arap sosyalizmi modeli, dünyada kabul gören ve sınıf mücadelesine dayanan Leninist-Marksist görüşleri temel almamıştır, halk hareketi ile değil, darbeci yönetimlerle iktidara gelmiştir. Arap milliyetçiliği ve sekülerizmle tanımlanmaktadır ve kapitalizm ile Marksizm arası bir sistem olarak düşünülmektedir. Arap sosyalizmi, Doğu Avrupa sosyalizmindeki gibi SSCB'nin doğrudan etkisi ile oluşmamış, SSCB Arap sosyalizminin tamamını kapsayıcı bir model olmamıştır. Bununla birlikte, SSCB'nin dağılmasından sonra Arap devletleri, kendilerini politik ve ekonomik olarak yeniden konumlandırmak zorunda kalmıştır (Beck ve Hüser, 2012: 19-20). Suriye ve Lübnan'daki sosyalistler, SSCB'nin çizgisinde yer alırken, Filistin'deki El Fetih gibi sol örgütler, kapitalist ve muhafazakar Arap rejimlerinin yanında yer almıştır (Batatu, 1983: 3).

23 Temmuz 1952'de Nasır'ın iktidara geldiği devrim, Mısır'da monarşi ve feodalizmin yerine Arap sosyalizminin yolunu açmış (1956'da Arap sosyalist yapı

resmileşmiştir), böylece sömürgeci devletlerle, dolayısıyla kapitalizmle mücadeleye yönelmiş; bunun sonucunda Mısır sosyalizmi, diğer Arap devletlerine Arap sosyalizmi ile ilgili teorik bir temel ve ideolojik bir rehber olmuştur (Salama ve Ahmed, 1972: 30).

1950 ve 1960’larda Nasır’ın kamu yatırımları, toprak reformu, temel tüketim mallarına sübvansiyon uygulamaları ve millileştirme projeleriyle Mısır halkının refah seviyesini arttıran ve diğer Arap ülkelerine model olan kalkınmacı devlet anlayışı, 1980’li yıllara kadar uygulanmaktaydı. Ancak bu anlayış, sermaye birikimine öncelik tanıyarak, kar maksimizasyonu ile halka yaygın refah vadeden, ancak emek ve sermaye arasındaki bağlantıyı sağlayan korporatist yapıların içini tamamen boşaltan neoliberal politikaların etkisiyle 1990’lardan itibaren büyük zarar görmüştür. Bu duruma bağlı düzenlemelerle kalkınmacı devlet anlayışının özelleştirme ve ekonomik daralma politikaları ile devre dışı bırakılması, işçi sınıfını baskı altına alırken, gelir eşitsizliği ve yüksek işsizlik oranlarının oluşmasının önünü açmıştır. Mısır’da Arap Baharı ayaklanmaları ve öncesindeki grevlerde küresel kapitalizmin üzerilerindeki etkinin bilincinde olan işçi sınıfı, IMF ve Mısır Sendikaları Genel Federasyonu’nu (GFETU) hedef almıştır. 1980’li yıllarda GFETU, neoliberal politikaların önüne geçme amacı taşıırken, 2000’li yıllara gelindiğinde tamamen sermayenin “mülksüzleştirme yoluyla birikim” aracına dönüşmüştür (Abdelrahman, 2004: 107). Böylece demokratikleşmeyi teşvik edici sosyopolitik reform üretmeyen bu neoliberal politikalar, 2011’deki ayaklanmaların motivasyonun temelini oluşturmuştur (Bogaert, 2011).

Bu doğrultuda Suriye ve Irak’ta 1960’larda iktidara gelen Baas Partisi, ekonomik, kültürel ve toplumsal alanlarda sosyalist reformlar gerçekleştirmiştir. Baas sosyalizmi, Arap sosyalizminin bir örneği olmakla birlikte, anlayışı sıklıkla Arap milliyetçiliği ile karıştırılmaktadır (Abisaab, 2016: 48). Arap sosyalizminin bir örneği olarak, dünyadaki diğer sosyalist ve komünist partilerin çoğunun aksine Marksizmi ve sınıf çatışmasını reddederken, sosyalizme ve milliyetçiliğe bağlılığı sosyal adaletin temeli olarak görmüştür (Wieland, 2006: 106).

Bu yıllarda radikal milliyetçilik ve Arap sosyalizmi arasında ortak zemin bulmaya çalışan otoriter Arap rejimlerinin istisnası olarak, Körfez ülkelerinde radikal

milliyetçi ve sosyalist yönetimler, seküler anlayışın yerine daha dini çerçevede hareket etmiş, yönetici ailelerin etrafındaki hanedanlık bağlarına dayalı olarak kalmıştır (Ismael, 1976: 2). Ayrıca Suriye'deki Baas Partisi yanlıları gibi Arap sosyalizmine bağlı kesim, Selefileri demokrasinin önünde engel ve Batı emperyalizminin uzantısı olarak görmüştür (Ismael, 1976: 53).

Arap sosyalist rejimleri, sürdürülebilir sanayileşme ve uluslararası pazarlara entegrasyonu sağlama açısından etkisiz bir kalkınma modeli sunmuştur (Heydarian, 2014: 180-181). Ayrıca her ne kadar Arap sosyalizmi olarak uyarlanmış haliyle de olsa, sosyalizmin Arap toplumlarında kalıcı etkisinin olmaması, Arap devletlerinin geri kalmışlığına ve Arap dünyası ile Batı arasındaki sosyal, ekonomik ve politik farklılıklara bağlanmıştır (Buck-Morss, 2003: 2-3). Bu anlayışın temelinde de Marx'ın Batılı olmayan toplumları statik ve değişimlere kapalı olarak görmesi yatmaktadır. Bu anlayışın tersine çevrilmesi, Arap devletlerinin üretim tarzlarını değiştirmelerine bağlı modernleşmesiyle mümkün olacaktır.

Özellikle kırsalda toprak sahibi sınıfı güç tabanının ana öğelerinden biri olarak gören monarşik yönetimlere sahip olan Arap ülkeleri, tarım sektörünün gelişimine öncelik vermiş ve sanayi sektörünün gelişimini geri planda bırakmış, böylece işçi sınıfının ve sendikaların güçlenmesi sekteye uğramıştır. Bu durum aynı zamanda şehirlilerin politikaya aktif katılımını sınırlamayı hedeflemektedirken, askeri sınıfın ağırlıklı olarak kırsal kesim kökenli olması da ordunun monarşi rejimine bağlı kalmalarını sağlamıştır (Pennell, 2000: 306). Bu süreçte, Mısır, Libya, Cezayir, Irak ve Suriye, politik destek sağlamak amacıyla SSCB ile müttefik olmayı seçerken, kontrollü liberal sistemi seçen Fas, yüzünü Batı'ya dönmüştür (Ben Ali, 1997: 189).

1960 ve 1970'li yıllarda Arap ülkelerinden sadece Lübnan ve Tunus'ta Batılı anlayışa yakın parlamenter demokrasi yönetimleri söz konusuydu (Salama ve Ahmed, 1972: 13). Arap devletlerinin bağımsızlıklarını kazanmaları sonrasında özellikle 1967 ve 1973'teki savaşlarda İsrail'e karşı alınan yenilgiler, bu devletlerin direniş ideolojilerine, Pan-Arabizm anlayışına ve bununla bağlantılı olan Arap sosyalizmine büyük ölçüde zarar vermiştir. Mısır ile ABD arasında 1978 yılında imzalanan Camp David Sözleşmesi ve bu sözleşmede alınan kararları takiben 1979'da Mısır-İsrail Barış Antlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Mısır'ın Arap

Birliği'nden atılması, 1980'lerde İslami ideolojilerle gitgide güç kaybeden Pan-Arabizm politikası için sonun başlangıcı olmuştur (Danielson, 2007: 57). Sözleşmeler sonrasında 1980'li yıllardan itibaren Arap ülkelerine uygulanan ekonomik reformlar ile Arap devletlerinin devlet kontrollü ekonomik yapıları, emperyalist devletlerin çıkarlarını gözetten tüccar sınıfı burjuvazisine, sonrasında da bu ülkelerdeki işçi sınıfının gücünü eriten savaş burjuvazisine evrilmiştir. Burjuvazi, bu ülkelerdeki işçi sınıfına politik anlamda devlet aracılığı ile, ekonomik anlamda da sömürü yolu ile hakim olmuştur. İşçi sınıfı, Luxemburg'un görüşüne paralel şekilde, politik ve ekonomik mücadeleleri birbirinden ayrı ve bağımsız olarak algılamış (Luxemburg, 1986: 169) ve sonuç olarak, emperyalist devletlerin çevre ülkeleri olan Arap ülkeleri, kendi iktidarlari aracılığıyla doğal kaynakların kullanımından mahrum bırakılarak sömürgeleştirilmiştir (Kadri, 2016: 1-3).

2000'li yıllarda Arap sosyalistleri, Filistin'de Hamas ve Lübnan'da Hizbullah gibi dini hareketleri emperyalizme meydan okudukları için desteklerken, Mısır'da da Mübarek rejimine yoğun bir muhalefet oluşturan Müslüman Kardeşler hareketini desteklemişlerdir (Pratt, 2011). Bu anlamda, Arap ülkelerindeki eski sosyalist örgütler varlıklarını sürdürmekle birlikte, İslamcı kesimle emperyalizm karşıtlığı ortak paydasında birleşmektedirler (Pratt, 2011).

2008 Küresel Ekonomik Krizi'nin ardından ODKA ülkeleri üzerinde neoliberal politikalara bağı kontrol, Batılı devletler için her zamankinden daha önemli hale gelmiştir ve 2011'de başlayan Arap ayaklanmaları da bu devletlerin bölgede kontrolü sağlamaları için büyük bir tehdit oluşturmıştır. İşçi sınıfının daha zayıf olduğu Libya gibi ülkelerde, özellikle ayaklanmaların yayılmasını ve radikalleşmesini önlemek amacıyla mevcut hükümetler tarafından ayaklanmacılara askeri müdahalelerde bulunulmuştur (Pradella ve Rad, 2017: 2422). Emperyalist ülkelere hizmet eden bu baskıcı rejimlerin yönettiğı ODKA ülkelerindeki halkların yüzde 49'u, günde iki Amerikan dolarının altında ücretlerle çalışmaktayken, bu ülkelerdeki genç işsizlik oranı %25'lere ulaşmaktadır (Hassan, 2021).

2.1.2. Arap İstisnacılığı

“Arap İstisnacılığı”, dünyadaki diğer bölgelerde Huntington’ın “demokratikleşme dalgaları” teorisinin geçerli olmasına karşın, ODKA ülkelerinde bu etkinin görülmemesinin teorik açıklamasıdır (Huntington, 1991; Bellin, 2012: 128). Bunun en temel nedeni, Arap ülkelerinin hiçbirinde bağımsızlıklarını elde ettikten sonraki dönemde anayasal monarşiler ve demokratik cumhuriyetler kurmaya yönelik girişimlere rağmen, pratikte yerleşik bir demokrasi olmamasıdır. Bu bölgenin çoğunda demokratik geçişin başlatılamaması, temelinde Arap istisnacılığı yatmaktadır.

1973 Arap-İsrail Savaşı sonrasında Mısır’da Enver Sedat’ın çok partili siyasete dönmesi ve sonrasında Arap ülkelerinde gerçekleştirilen demokratik reformlar, kalıcı demokratik dönüşümler üretmemiş, otoriter rejimler yeniden güçlenmiştir (el-Sayyid, 1994: 178-189). Sedat’ın ekonomik açılımının etkisiyle Nasır’ın aksine ülkenin kaynaklarını girişimci sınıfa ve burjuvaziye aktarması gibi olaylar, ülkede gelir eşitsizliği ve yoksulluğun giderek derinleşmesinin yolunu açmıştır (Lippman, 1989: 21-2).

1990’lardan itibaren diğer Arap toplumları gibi köklü değişimler geçirmeye başlayan Mısır’da yaşanan ekonomik krizler ve dönüşümler, küreselleşmenin de etkisiyle Nasır sonrası dönemde oluşan devletçi yapıyı iyice zayıflatmış ve demokratikleşme ihtimali bir kez daha azalmıştır (Rutherford, 2008: 2). 1990’ların başında Mısır’da kötüleşen ekonomik koşulların sonucu olarak Ekonomik Reform ve Yapısal Uyum Programı’nın (ERSAP) uygulanması ve program kapsamında Nasır tarafından orta sınıfa, işçilere ve köylülere tanınan ayrıcalıkların geri çekilmesi gibi gelişmeler, bu sınıfların ekonomik yükünü iyice arttırmıştır (Farah, 2009: 26). Mısır’ın dış borç ve enflasyon yükünü kontrol altına almayı ve azaltmayı amaçlayan ERSAP ile kamu şirketleri özelleştirilmiş, tüketim mallarının ithalatı azaltılmış, ücret zamlarının dondurulması ve devlet sübvansiyonlarının azaltılması gibi önlemler alınmıştır. Bu dönemde, ERSAP gibi neoliberal ekonomi politikaları aracılığıyla Arap ülkelerindeki yoğun sınıf çatışmasının ve baskıcı rejimlere ait uygulamaların önü açılmıştır (El-Mahdi, 2011: 392). Böylece Mısır ve Tunus gibi ülkelerdeki rejimlerin halkın üzerinde baskı uygulamaları, Troçki’nin deyimiyle bu ülkelerde

yalnızca devrim olasılığını dışlamakla kalmamış, aynı zamanda devrimi tek çözüm haline getirmiştir (Troçki 2007: 30). Bununla birlikte, merkezi otoritesi ve meşruiyeti güçlü olan ülkelerdeki devrim olasılığının daha zayıf olduğu söylenebilir.

Tunus, 2008'deki mali kriz gerçekleşene kadar, kentsel orta sınıflara kanalize edilen kaynakların, servetlerini ve tüketim düzeylerini arttıracak şekilde, seçici bir şekilde yeniden dağıtılmasını teşvik etmiştir. Bu noktada Arap rejimleri ile ekonomik küreselleşme arasındaki diyalektik etkileşim, Orta Doğu'da pek çok diktatörlük rejiminin çökmesine, ayakta kalan bu tarz rejimlerin de otoriterliklerini arttırmalarına neden olmuştur. Arap Baharı da bu sürecin kaçınılmaz sonucudur (Heydarian, 2014: 57).

Ayaklanmaların ilk meydana geldiği ve diğer Arap ülkelerine kıyasla ayaklanmalara en güçlü işçi sınıfı katılımının yaşandığı Tunus, dönem dönem yaşanan ekonomik sıkıntılar, yüksek işsizlik oranı ve sosyoekonomik eşitsizlikler gibi nedenlerle ülkede yaşanan ayaklanmalara rağmen, 2021 yılında yayınlanan “Dünya Özgürlük Raporu”nda tek “özgür” Arap ülkesi olarak kabul edilmektedir (Allinson, 2015: 7; Freedom House, 2021; Arbi ve Geri, 2021). Ayaklanmalarda en zayıf işçi sınıfı örgütlenmesi ve katılımına sahip olan Suriye’de ise ayaklanmaların başladığı günden bu yana çok taraflı dış müdahale, iç savaş ve mevcut terör örgütlerinin faaliyetleri nedeniyle şiddet olayları devam etmektedir (Allinson, 2015: 7). Rusya ve Çin’in ülkeye askeri ve mali yardımlarının yanı sıra, BM toplantılarında Suriye rejimi yanlısı tutumları, rejim muhalifi grupların dağınık olması ve rejimin buna rağmen meşruiyetini sağlamakta zorlanması gibi etkenler, Suriye’yi Arap ayaklanmaları sürecinde istisnai konuma taşımaktadır (Heydemann, 2013: 63, 69).

1974-1990 yılları arasında, dünya genelinde otuzdan fazla ülkenin demokratik yönetimlere geçiş yaptığı ve dünyadaki demokratik ülke sayısının iki katına çıktığı süreç Huntington tarafından “demokrasinin üçüncü dalgası” olarak nitelendirilmiştir. Arap Baharı ayaklanmalarının da bu anlamda dördüncü dalga kapsamında olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte, birinci ve ikinci dalgalarda gerçekleşen rejim değişikliklerinin çoğunda demokrasiden otoriterliğe doğru büyük ters dalgalar yaşanmıştır (Huntington, 1991: 17). Arap ülkelerinde ise 1950 ve 1960’lardan itibaren rejim değişikliğine neden olan darbeler, politik, toplumsal ve ekonomik

değişim sürecini başlatan Nasır Devrimi gibi istisnalar haricinde sadece yönetici elitlerin değişimi ile sonuçlanmıştır (Podeh, 2021). Her ne kadar Arap dünyasının politik tarihi, Huntington'ın Demokrasi Dalgaları Teorisi ile paralellik gösterse de, Arap dünyasında 20. yüzyılın son çeyreğinde yaşanan hareketlerin yeterince yoğunluğa ve küresel genişliğe sahip olmadığı kabul edilmesi nedeniyle, bu hareketlerin, bahsi geçen teoriye dâhil olmadığı görüşü de benimsenmektedir. Bunun yanı sıra dünyanın farklı yerlerindeki üçüncü demokratikleşme dalgasının arkasındaki nedenlerle Arap Baharı'nın sebepleri arasında benzerlikler olduğuna dair görüşler de mevcuttur. Arap Baharı'nın başlamasından itibaren Tunus ve Mısır'da başlayan olaylar, eylemcilerin talepleriyle şekillendiği için aşağıdan yukarı doğru bir ivme kazanırken, Arap Baharı sonrası reformlar, Huntington'ın demokrasi dalgalarına dahil edilmese de, Arap dünyasının dördüncü demokratikleşme dalgası olarak kabul edilmektedir (Schmitter, 1993: 350). Ayrıca Arap Baharı olaylarının sonuçlarını değerlendirirken; Henry Kissinger gibi bazı politika yapıcılar, Arap Baharı'nın demokratik değil, popülist dışavurum olduğunu savunmuştur (Stephens, 2011).

Arap Baharı'nda dikkat edilmesi gereken husus, Aristoteles'in yüzyıllar önce belirttiği ve tarihte Çarlık Rusyası'nın yerini Bolşevikler'in, Jakobenler'in yerini Napoleon'un, İran yönetiminin yerini Ayetullah'ın aldığı tarihi örneklerdeki gibi despot bir yönetimin yerini daha acımasız ve katı bir despot yönetimin alma ihtimalidir (Sharp, 2002: 63-4). Toplumsal açıdan bölünmüş durumda ve demokrasi konusunda sınırlı deneyime sahip olan Arap ülkelerinde yeni bir düzen getirmek oldukça zorlu bir süreç gerektirmektedir. Yeterli kaynaklar, eğitimli işçi sınıfı ve tarihsel altyapı olmaksızın otoriter rejim derdest edilse bile, devrim başarıya ulaşamayacaktır (Roberts, 2016: 48-9). Bu bağlamda, Fukuyama, Arap Baharı özelinde, diktatör rejimleri devirmenin otoriter gücü tamamen ortadan kaldırmayacağını, diğer kurumları da devreye sokmanın gerekeceğini belirtmiştir (Fukuyama, 2014a: 429).

Rejimin lideri görevden uzaklaştırılsa bile, rejim uzantılarının yönetim ve güvenlikle ilgili kurumlarda görevlerine devam etme durumu, yeni politik düzen inşasının belirli bir zaman gerektirmesi ve ayaklanmaların gerçekleştiği ülkelerin

rejimlerinin meşruiyetlerinin ve hayatta kalma kapasitelerinin yüksek olması gibi nedenler, ayaklanmaların hedefine ulaşmasını zorlaştırmaktadır (Roberts, 2016: 322). Arap Baharı sonrasında ayaklanmaların başarısı için demokratik kurumların kaos ve şiddetin hüküm sürdüğü devletleri idare etmesi gerekmektedir. Bununla birlikte, bazı durumlarda ekonomik ve sosyal açıdan otoriter rejimlerin, özellikle sosyal düzeni sağlayamayan ve otoriter rejime dönüşme potansiyeli olan yeni kurulmuş demokrasilerden daha etkili olduğu, bunun yanı sıra etkili otoriter rejimlerin istikrarlı ve verimli bir şekilde demokrasiye geçiş için uygun olabileceği, çelişkili şekilde Arap Baharı'nın hemen öncesinde çoğu Arap monarşisinin Arap cumhuriyetlerinin çoğundan daha demokratik olduğu ve ODKA ülkelerinin bu dönemde etkileyici büyüme oranlarına ulaştıkları, bununla birlikte demokrasinin de artık sosyal, ekonomik ve politik sorunların kesin çözümü olmadığı bilinmektedir (Grinin vd., 2016). Sonuç olarak demokratik rejim kurmaya yönelik Avrupa dışındaki pek çok devrim gibi Arap Baharı ayaklanmaları da başarısız olmuştur. Bununla birlikte oryantalist algıda her ne kadar Arap toplumları pasif (etkin olmayan ve demokratik mücadele vermeyen) toplumlar olarak tasvir edilseler de, gerçekte öyle olsalardı, Arap Baharı olaylarında Küresel Güney'de Batılı ülkelere karşı muhalefetin ve başkaldırının etkileyici modeli olarak kabul edilmezlerdi. Ayrıca toplumsal adalet ve özgürlük taleplerinde ekonomik hesapların insanları subjelere indirgemesine yönelik muhalefetlerinde Arap protestocular, kimlik olarak Akdeniz ve Atlantik'teki protestoculara çok benzemektedir.

2.2. TARİHSEL DİYALEKTİK MATERYALİZM KAPSAMINDA ARAP BAHARI AYAKLANMALARI VE İLİŞKİLİ AYAKLANMALAR

Tarihsel materyalizm anlayışına göre, tarihte yaşanan olaylardan dersler alındıkça insanlık tarihi daha az kusurlu hale gelecek ve kendi başına gelişecektir (Hegel, 1953: 68). Rosa Luxemburg, bu durumu: “Devrim, nihai zaferin ancak bir dizi yenilgiyle hazırlanabileceği tek savaş biçimidir.” şeklinde ifade etmiştir (Luxemburg, 2004: 376). Geçmiş bugün için bir ölçüt olarak kullanan bu metodolojiyle Arap ülkelerindeki ayaklanmalar, 1848 Devrimleri, 1979 İran Devrimi ve 1989 Devrimleri ile karşılaştırılabilir. ODKA bölgesinde son yıllarda yaşanan çatışmalar, şiddet olayları ve devrimler, liberal demokrasinin gelişiminin bir sonucu

olarak görülebilir. Bununla birlikte, Arap devletlerinin demokratikleşmesindeki tarihi süreç, düz bir çizgide ilerlememekte olduğundan, kısa vadede aksaklıklar ve başarısızlıkların yaşanması kaçınılmazdır. Bu doğrultuda, Arap Baharı ayaklanmaları benzersiz değildir ve tarihte yaşanan büyük ayaklanmalardan çok şey öğrenilebilir. Özellikle Marx'ın yaşadığı dönemden itibaren yaşanan devrimci hareketlerin hemen hepsi Arap Baharı'nda tanık olunan gelişmelere benzemektedir. Marksistler, devrimi tek bir ülkede değil, aynı anda birçok ülkede bekledikleri için genellikle ütopyacı olmakla suçlanırken, Arap ayaklanmaları, devrimin ulusal sınırların çok ötesine yayılabileceğini göstermiştir.

Farklı iç dinamiklere sahip ülkelerin kaderini birbirine bağlayan ayaklanmaların sebepleri ve oluşum süreci öngörülemez olarak tanımlansa da, kaynağı küreselleşme sonucu politik ve ekonomik dengelerin yeniden oluşumunda aramak gerekmektedir. Bu ülkelerde olayları ateşleyen en temel unsur, halkın yoksulluğuydu. Yıllarca otoriter rejimlerin baskısıyla yönetilen fakir halklar için bu ayaklanmalar umut olmuştur. Arap Baharı ayaklanmaları, 2010 yılı sonunda başladığında Arap halklarına umut vermesine karşın ilerleyen dönemlerde hiçbir Arap ülkesinde demokratik talepleri amacına ulaştıramamıştır. Buna rağmen halkın, bu ayaklanmaların bahsi geçen taleplerin hızlı şekilde gerçekleştireceğine dair beklentilerinin aksine, Avrupa'daki 1848 sonrası döneme benzer şekilde, uzun vadede daha demokratik Arap siyasetine yol açması mümkündür (Fukuyama, 2014b). Kısa vadede 1848'deki Avrupa devrimleri gibi başarısız olsa da, Arap Baharı, benzer şekilde uzun vadede uğruna mücadele verilen fikirlerle bu ülkelerin politikalarına etki ederek, ayaklanmaların ilk hedefine ulaşabilir (Kneissl, 2011: 12-13). Politik sistemde yaşanan değişimler yavaş olacağından Arap ülkelerinin geçiş süreçleri de zaman alacaktır (Rabbani, 2011). Ek olarak, Arap Baharı olayları, yalnızca diyalektik tarih sürecinin parçası olmakla kalmayıp, aynı zamanda dünyadaki demokratik düzenin gelişimine de katkı sağlayabilir. Marx'ın anlayışını Arap coğrafyasına uyarlayacak olursak, şimdiye kadar var olan Arap toplumunun tarihi, sınıf mücadelelerinin tarihidir ve modern kapitalist Arap toplumu, daha önceki feodal toplumdaki sınıf mücadelelerinin eseri olarak ortaya çıkacaktır. Bu yeni kapitalist sistemde üretime dayalı ilişkiler, emperyalizm aracılığıyla tüm Arap

lkelerine yayılacak olan para ve ücretli emeğin değişimine dayanmaktadır (Engels ve Marx, 2015: 89).

Ayaklanmalar, sert otoriter rejimlerin resmi yolsuzlukları, kleptokrasi, ve fırsat eşitsizliklerine karşı, bazı ülkelerde derin politik ve sosyal reformlar elde etmeyi, görevdeki hükümetlere belirli politika değişikleri yapılması için çağrıda bulunmayı amaçlamaktayken, bazı ülkelerde ise mevcut politik sistemi bütünüyle yıkmayı hedeflemiştir (Korotayev vd., 2018: 331-335). Öyle ki, bu dönemde ABD, Wisconsin’de yaşanan protestoların Mısır devrimiyle i içe olduğu, her iki olayın da işçi hakları ve demokrasi mücadelelerinden ibaret olduğu bilinmektedir (Chomsky, 2011).

Her ne kadar tarihsel değişimlerin dalgalar halinde yayıldığı ve yakın coğrafya ve dönemlerde etkisini arttırdığı bilinse de, Arap Baharı olayları, 1979 İran Devrimi ile çok az ortak noktaya sahiptir. Arap Baharı olaylarının kendiliğinden gelişmesi, dini bütünleşmeye dayanmaması ve lidersiz eylemler olması (İran Devrimi’nde Humeyni lider olarak n plandaydı) gibi temel nedenler, onu İran Devrimi’nden farklılaştırmaktadır (Kashani-Sabet, 2012).

Ayaklanmalar, Ortodoks Marksist anlayışa uygun şekilde kapitalist kurumların yerine yeni sosyal ve ekonomik örgütlenme biçimlerini getirmeyi amaçlamıştır. Arap ayaklanmaları, Doğu Avrupa ve Orta Avrupa lkelerinde yaşanan 1989 Devrimlerinin aksine demokrasiyi desteklemesinin yanı sıra, aynı zamanda kapitalist sistemin neoliberal etkilerinin sonuçlarına karşı oluşan isyanlardır (Bloodworth, 2011). Bununla birlikte, 1989 Devrimlerini yaşayan ülkelere benzer şekilde, petrol zengini olmayan ODKA lkelerinin durağan ekonomileri, dünyada küresel ekonominin etkilerinin arttığı bir dönemde rekabetilikten ve inovasyondan uzak kalan Doğu Avrupa lkelerinin ekonomilerine benzemektedir. Orta Doğu’daki otoriter rejimlere sahip ülkelerin 1989 öncesindeki Doğu Avrupa lkeleri ile olan bir başka benzerliği, işsizlik ve eksik istihdam gibi ekonomik durgunluktan kaynaklanan sosyoekonomik sorunlarla baş edememiş olmasıdır (Jones ve Baczynska, 2011). Ayrıca muhalefet hareketlerinin örgütlenmeleri ile başlayan ve karizmatik liderler tarafından yönlendirilen 1989 Devrimlerine karşı, Arap Baharı ayaklanmaları

lidersiz, plansız ve kendiliğinden gerçekleşmiştir (Carothers, 2011; Rabbani, 2011; Aarts ve Cavatorta, 2012).

İspanya’da 2011-2012 yılları arasında yaşanan Indignados ve ABD’de 2011’de başlayan Occupy Wall Street hareketleriyle benzer şekilde Arap ayaklanmaları, gerçek demokrasi özlemiyle kurumsal kapitalizm tarafından yıpratılmış neoliberalizme alternatif olacak farklı bir yönetim şeklini hedeflerken, yeni küresel devrimleri temsil etmektedir (Hardt ve Negri, 2011). Bununla birlikte, çoğunluğu işsiz olan ya da sosyal güvenceye sahip olmayan işçilerden oluşan bir toplumsal yapıya sahip olan Mısır’daki ayaklanmaların, kısmen sınıf mücadelesi unsurlarına sahip olmakla birlikte, özünde kapitalist sisteme değil, oligarşik devlete karşı gerçekleştirilen politik bir devrim olduğu da iddia edilmiştir (McQuade, 2015: 368, 379). Ayrıca ayaklanmaya dâhil olan çoğu grubun, ekonomik kaygılarını sivil ve politik özgürlüklerinin önünde tuttukları bilinmektedir. Buna ek olarak, ayaklanmalarda devrimci fikirler yerine politik reform, insan hakları, istihdam ve otoriter rejim tasfiyesine vurgu yapılırken, devlet idaresini üstlenmeyi ya da uzun vadeli politik hedefleri dile getirmeyi düşünmedikleri de söylenebilir (Beissinger vd., 2012; Lawson, 2016; Abdelrahman, 2013: 572).

Sonuç olarak, Arap ayaklanmalarında, tıpkı diğer devrimlerde olduğu gibi, model bir formül bulunmamakla birlikte, Arap Baharı sürecinde meydana gelen protestolar, önceki ayaklanmalar ile temel düzeyde benzer özellikler taşımaktadır. ODKA ülkelerinin büyük çoğunluğunda hâlâ devam etmekte olan devrimsel süreçle, Arap Baharı sonrasında dünyanın çeşitli bölgelerinde (özellikle Küresel Güney’de) meydana gelen ayaklanmalar arasında ortak bir zemin mevcuttur.

2.3. ARAP BAHARI’NIN GELİŞİM SÜRECİ

21. yüzyılın Arap dünyasında yaşanan, neoliberal politikaların kabul edilmesi ve buna bağlı olarak Arap ülkelerinde meydana gelen toplumsal değişimler ile 2010 yılından beri yaşanan devrimler ve karşı devrimler olarak özetlenebilecek iki büyük sürecin etkileri hâlâ devam etmektedir. Neoliberalizm, ODKA ülkelerinde etkisini piyasa liberalizasyonunun yanı sıra, politik liberalleşme ile de gösterirken, bu ülkelerdeki otoriter rejimlerin ayakta kalmasını sağlamış (Bellin, 2004:140), ayrıca

liberal otokrazi, otoriter rejimlere muhalif partilere (örneğin Marksist muhalefete karşı İslamcı muhalefeti kullanmak gibi) “böl ve yönet” stratejisini uygulamıştır (Cavatorta, 2007: 188). Ekonomik liberalleşme politikaları izleyen Arap ülkelerinin, emek ve sermaye kaynaklarını ülke halklarının çoğunluğu için yeterli ve kaliteli istihdam sağlamak yerine kısa vadeli kar getiren aktivitelere yönlendirmesi, yapısal dengesizliğe sahip ve ekonomik büyümeden yoksun olan bu ülkelerde işsizlik oranlarının artmasına neden olmuştur (Heydarian, 2014: 176).

Ayaklanmaların özünü anlayabilmek için özellikle Arap coğrafyasındaki geçmiş mücadelelerin incelenmesi ve kapitalizmin nasıl işlediğine dair kapsamlı bir anlayış geliştirilmesi gerekmektedir. Ayaklanmalar, egemen sınıfa karşı halkın büyük çoğunluğunun ülkeye yeni bir düzen getirme isteğiyle başlamış, kitle grevleri, genel grevler, kimi zaman şiddet eylemlerine maruz kalan yürüyüşler ve gerilla eylemleri gibi heterojen eylem biçimleri aracılığı ile gelişmiştir. Bu heterojenlik, Arap ülkelerinin kendi iç dinamikleri, eylemleri başlattıkları tarih ve eylemcilerin ayaklanmalar öncesindeki bağlantılarına göre değişmektedir (Della Porta, 2014: 48).

1980'lerden bu yana birçok Arap ülkesi, IMF ve Dünya Bankası tarafından desteklenen yapısal uyum programlarının uygulanmasına tepki olarak kitlesel protestolar, resmi olmayan grevler ve ayaklanmalarla karşı karşıya kalmıştır. Protestolar, tek bir faaliyet sisteminde toplanmış ve sivil demokratlar ve işçileri birleştiren tekil bir güç hareketi haline gelmiştir. Neoliberal politikalar, ODKA ülkelerinde reel gelirleri azaltmış, eşitlikçi toprak reformlarını geri almış ve böylece tarımın istihdamdaki payını (bu ülkelerdeki tarımsal üretimi) azaltmıştır. Örneğin en kalabalık Arap ülkesi olan Mısır'da uygulanan yasalar, çiftçileri mülksüzleştirirken, Mısır'da Arap Baharı öncesinde devletin tarıma ayırdığı yatırım bütçesi 1999'da 775 milyon dolarken, 2009'da 410 milyon dolara gerilemiştir (Bush, 2007: 96). Arap ülkelerinin dış ticareti, Dünya Bankası politika yapıcılarının kararları doğrultusunda koşulsuz olarak serbestleştirilmiştir. Bu karar kapsamında, tarım istihdamının azaltılması gibi gelir eşitsizliğinin artmasına yol açan politikaların hayata geçirilmesiyle Arap ülkelerinin gıda konusunda dışa bağımlılığı artmıştır (FAO, 2021). Bununla beraber, 1980'lerin başından beri yürürlükte olan yapısal uyum ve

tarımsal ticaret anlaşmaları da kırsaldan kente göçü arttırarak, işsizlik oranlarının artmasına yol açmıştır.

Arap ülkelerinde bağımsız oldukları süreçten itibaren var olan kentsel kırsal ayrımı, toprak mülkiyetinin büyük toprak sahipleri ve kentli kapitalistlerin elinde yoğunlaşması ile bu ülkelerdeki gelir dağılımı eşitsizliği artmıştır (Ayeb, 2011: 472). WID (Dünya Servet ve Gelir Veritabanı) verilerine göre, Orta Doğu ülkeleri, küresel olarak en yüksek gelir eşitsizliğine sahiptir (World Inequality Database (WID), 2021). Bu doğrultuda, Arap halklarındaki öfke ve kinin, ODKA ülkelerindeki eksik istihdam, ekonomik büyümenin halkın geneline yayılmaması ve buna bağlı oluşan eşitsizlik ve kötü koşullara bağlı olarak artması, 2011 ayaklanmaları öncesinde, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın 2002-2005 yılları arasındaki raporlarda belgelenmiştir (UNDP, 2005).

Arap Baharı ayaklanmaları ile ODKA ülkeleri, 21. yüzyılda küreselleşme karşısı hareketlerin başlatamadığı boyutta eylemleri başlatarak neoliberal hegemonyanın sorgulanmasını sağlamış ve ona karşı çıkmak için küresel ölçekte bir alan yaratmıştır. Ayaklanmalar, bazı ülkelerde baskıcı rejimlerin devrilmesinin yanı sıra, küreselleşmeyle mücadeleye dünya genelinde ilham kaynağı olmuştur. Neoliberalizm ile daha önce tanıştığı için ona karşı daha ılımlı yaklaşan ve sivil toplumun daha fazla geliştiği Mısır ve Tunus gibi ülkelerde ayaklanmalar diğer ülkelere kıyasla daha başarılı olmuş ve sonrasında bu ülkelerde daha az yıkım gerçekleşmiştir (Hinnebusch, 2015a: 211). Günümüzde bu yıkımı derinden hisseden ODKA ülkelerinde bu etkilere bağlı çatışmalar devam etmektedir (Haddad vd., 2016: 27).

Arap Baharı ayaklanmaları, monarşik bir rejime dönmeyi amaçlamaktan ziyade protestolardan önceki dönemde despot rejimler ve küresel emperyalizm arasında sürdürülen diyalektik baskılar altındaki toplum düzenine geri dönme çabası olarak tanımlanabilir. Ayaklanmalar, başlangıçta Tunus ve Mısır'da başarılı olduğunda, Hamid Dabashi, ODKA ülkelerindeki “emperyalist sömürgeci” düzenin ve Orta Doğu çalışmalarında Avrupamerkezci anlayışın sona erdiğine inanmaktaydı (Dabashi, 2012: 31-2). Ancak 2011 ayaklanmaları aslında ODKA ülkeleri hakkında durağan Avrupamerkezcilik düşüncesini yeniden uyandırmıştır.

Arap Baharı ayaklanmalarının yaşandığı tüm ülkelerde ayaklanmaların temeli, sermaye birikimi koşullarına ve kapitalizmin kendini yeniden kurmasına dayanmaktadır. Buna rağmen Arap ülkelerinin politik kültür, politik sistem, komşu ülkelerle ve dış müttefiklerle ilişkiler, nüfus büyüklükleri, gelişmişlik seviyeleri ve genç nüfus ağırlıklı yapı ile yüksek işsizlik oranlarının devrim için oluşturduğu baskılar gibi iç dinamiklerindeki farklılıklar, bu ayaklanmaların her Arap ülkesinde farklı şekilde cereyan ederek politik, ekonomik ve toplumsal etkilerinin farklı olmasına sebep olmuştur (Roberts, 2016: 283). Bununla birlikte, Tunus'tan Cezayir'e ve sonrasında ODKA bölgesinin tamamına yayılan protesto hareketleri, bu ülkelerin benzer rejim koşullarına sahip olmaları, ulus ötesi ağlar ve bu ülkelerin yakınlıkları gibi nedenlerle gerçekleşmiştir (Nigam, 2012: 175). Böylece eylemlerin oluşan birleşik imajıyla ODKA ülkelerinde küçük gruplar kaynaşmış, sınıflar arası ilişkiler ve eylem pratikleri gelişmiş ve devrimci bir kimlik oluşmuştur.

Ayaklanmaların, işçi sınıfını birleştirmek, ayaklanmaların momentumunu düzenlemek ve politik anlamda yol göstermek gibi görevlerine ek olarak sendikalar da grevlerin sürdürülmesinde ve halkın ayaklanmalardaki motivasyonunu korunmasında büyük rol oynamıştır (Swagler, 2011). Ayaklanmalar sürecinde rejimleri baskı altına alan ve hareketi canlı tutan kitle grevleri iken kilit rol, işçi sınıfına aittir. Ayrıca hükümet değişikliklerinden çok, gelir eşitsizliklerini ve sosyopolitik dengesizlikleri azaltmak, ayaklanmaların ana amacı olmuştur. Taban demokrasisinin bu şekilde gelişmesi, tüm kitle grevlerinin özelliği olan işçilerin ve yoksul halkın kolektif örgütlenme kapasitelerini göstermiştir. Bu kapsamda, Arap Baharı'nın en çok ilerlediği iki ülke olan Mısır ve Tunus'ta, bu ayaklanmalara önderlik eden büyük sendika örgütleri mevcuttu (Hassan, 2021). Bununla birlikte, Arap Baharı öncesinde yayınlanan 2007 tarihli Uluslararası Sendikalar Konfederasyonu raporuna göre Arap ülkelerindeki işçilerin hâlâ dünyanın herhangi bir yerinden daha az sendikal haklara sahip olduğu belirtilmiştir (UNHCR Refworld, 2007).

Üçüncü dünya ülkelerinin giderek yoksullaşması ve Batılı devletlerin petrol tüketiminde dışa bağımlılığı, küreselleşmenin kaçınılmaz sonuçları olarak görülmektedir. Arap devletleri, tarih boyunca pragmatik politik ve ekonomik

çıkarları veya barışı teşvik eden ticari vizyonlar geliştirmek yerine bölgesel işbirliğini yalnızca ideolojik Pan-Arabizm temelinde oluşturabilmiş, böylece gerçek bir bölgesel işbirliği oluşturulamaması, bölgede yeri doldurulamayan bir güç boşluğu yaratmıştır (Laanatza vd., 2001: 43, 58). Bunun sonucu olarak, fırsat eşitsizliğine bağlı yapısal sorunlar, yoksul ve orta sınıfları sokağa inmeye motive etmiştir (Bradley, 2012: 29). Ayrıca küreselleşmenin, ulus devletlerin mevcut topraklarını ve ekonomilerini kontrol etme gücünü sınırlamak suretiyle, vatandaşlarına sosyal koruma ve istihdam sağlama kapasitesini azalttığı da bir gerçektir (Strange, 1996; Sassen, 1996: 2006). Arap ülkeleri için de önemli bir istikrarsızlaştırıcı etken olarak siyasi karışıklıkların senkronize olmasında önemli ölçüde etkili olan 2008 Küresel Ekonomik Krizi, kabul edilebilir yaşam şekline kavuşma isteği ve iletişim teknolojilerinin kullanımı, Arap Baharı olaylarının gelişiminde büyük rol oynamıştır (Grinin ve Koroyatev, 2012: 484).

Arap Baharı, her ülkenin kendi iç dinamiklerine bağlı olarak, farklı ülkelerde farklı durumlar sergilerken, yine de modern dünyanın küreselleşme sürecinin etkisinde oldukça radikal şekilde değişmeye başladığını göstermiştir (Anderson, 2011: 2). Bu çerçevede küreselleşme çağı, hem orta hem de alt sınıfların gitgide yoksullaşmalarına ve marjinalleşmelerine neden olmuş, bunun sonucunda ortaya çıkan Arap Baharı da bu sınıfların ortak çıkarlarını ve seferberlik kapasitelerini nasıl arttırdıklarını ortaya koymuştur (Roccu, 2012: 73-75).

Özellikle ODKA bölgesindeki bölgeselleşmenin eksikliği ile küreselleşme sürecine entegre olmayan alanlarının giderek marjinalleşmesi, marjinal ülkelerde ulus devletlerin yaşadığı krizler ve bunun sonucunda sosyal ve kültürel çatışmaların yoğunlaşması, marjinalleşmiş ülkelerde orta sınıflar için yaşam standartlarının gitgide kötüleşmesi gibi nedenler, küreselleşmenin Arap Baharı olaylarına olan etkisine örnek verilebilir (Talani, 2014: 244).

Arap ayaklanmalarından önceki on yıl içinde ODKA ülkelerindeki sanayi kuruluşlarının iktidara yakın elitlerin yararına özelleştirilmesi ve bu ülkelerdeki GSYİH büyüme oranlarını arttıran neoliberal reformlara karşın, gelir dağılımı eşitsizliği iyice büyümüş ve genç işsizlik oranları önemli oranlarda artmıştır (Lynch, 2011). Böylece Arap ekonomilerinde ekonomik küreselleşmenin etkisi ile yapısal

kırılganlık iyice artmış, bu durum da ekonomik kriz temelli bir politik kaosun temellerini atmıştır (Heydarian, 2014: 75). Bu doğrultuda, az gelişmiş Arap ülkelerinde ekonomik küreselleşmenin etkisiyle, Arap sosyalizminden miras olan devletin kontrollü ekonomik modelden vazgeçilmiş; bu duruma neden olan liberalleşme programları gereği, bağımsız girişimci sınıfı oldukça sınırlı olan özel sektöre ekonomik büyüme ve kalkınma rolünün devredilmesi, Arap ülkelerinin ekonomilerine büyük zarar vermiştir (Gallagher, 2005: 62-85). Başka bir deyişle ayaklanmalar; Arap ülkelerinin ithal ettiği kapitalizm ile bu ülkelerde kapitalist rant arayışında olup, üretime yönelik yatırımlarda bulunamadığı için kendi ülkelerinde büyümeyi engelleyen ve işsizlik oranlarının artmasına neden olan yerel yönetimler arasındaki çatışmalardan kaynaklanmaktadır (Achcar, 2013: 74).

Özellikle Fas, Umman, Ürdün ve Suriye'deki hükümetlere karşı kitlesel hareketler, “kapitalist sınıfın çıkarlarının geri dönüşsüz şekilde halkın çoğunluğunun çıkarlarına ters düştüğü” şeklindeki en temel Marksist önermeyi doğrulamıştır. Arap Baharı'nın ilk zamanları, kitlelerin kendi güçlerinin farkına varmaları, örgütsel ve organizasyonel yetenekler geliştirmeleri, kendilerine güvenlerini kazanmaları ve böylece kapitalist ideolojiye karşı meydan okuma ile geçmiştir. Bu noktada, ulusal sınırlar içinde gerçekleşen ayaklanmaların bölgesel ve uluslararası boyutlarını göz ardı etmemek gerekmektedir. Marksist anlayışla, ayaklanmalardaki farklı toplumsal sınıflar, aynı amaç doğrultusunda bütünleşmiş kitleler olarak, hedeflerinin önünde duran, küreselleşmeyle oluşturulmuş uluslararası ağlara karşı da mücadele etmek zorunda kalmıştır (Abisaab, 2016: 54).

Tunus, Mısır, Yemen ve Libya devlet başkanlarının devrilmesine neden olan olaylar, şiddetini çoğu ülkede ilk günlerdeki kadar şiddetli şekilde sürdürmese de, bu süreçle başlayan kaos ve çatışmalar, bazı Arap ülkelerinde halen devam etmektedir. Bu anlamda Hegelci diyalektikle değerlendirecek, değişimi gerçekleştirmek için önce kusurların olması gerekmektedir. Dünyanın diğer bölgelerinde olduğu gibi Arap ülkelerinde de ancak insanların bilinci değiştiğinde demokratik anlayışta ilerleme sağlanabilecektir. Marksist anlayışa göre ise bu bilinç, sadece ekonomik koşullar iyileştiğinde değişecektir. Ayaklanmalar, başarısızlıkları ve eksik doğasına karşın bu ülkelerdeki otoriter yönetimlerin zayıflıklarını ortaya koymuştur. Bu süreçte yaşanan

postseküler devrimler, bazı dini ve karma özellikteki rejimleri sonlandırmak suretiyle; farklı dünya görüşüne, kültüre ve inanca sahip olan halkların, baskın bir dini inanca ait yönetim oluşturmada dini gelenekleri kılavuz olarak benimseyecekleri bir toplum oluşturmalarını hedeflemiştir (Barbato, 2012: 1082). Bununla birlikte Arap Baharı sonucu iktidara gelen Müslüman Kardeşler'in kısa sürede önce itibarını sonra iktidarını kaybetmesi, Hegel'in akılcılığın eninde sonunda beceriksizliğe üstün geleceğine dair teorisini doğrulamaktadır (Chalala, 2013).

Arap ayaklanmalarının kendiliğinden gerçekleşen eylemler olduğu kabul edilse de; demokrasi, insan hakları ve politik anlamda Batılı devletler ile aktif işbirliği içinde olan Arap ülkelerinin protestolara daha dirençli olması dikkat çekicidir. Örneğin AB'nin Avrupa-Akdeniz ilişkileri kapsamında demokrasi geliştirme gündeminin uygulanmasına öncülük eden Fas ve Ürdün rejimleri, 2011'in başlarında ayaklanmaları ılımlı düzeyde yaşamış, politik ve ekonomik tavizler ile krizi çözmüştür. Bu ülkelerin Batılı ülkeler ile işbirliğini en etkin şekilde sürdürmesinin yanı sıra, orta düzey devletçilik anlayışını politik liberalleşme ile birleştirmeleri de bu süreçte rejimlerini korumalarına olumlu etki yapmıştır.

Oldukça düşük politik liberalleşmeye sahip olan Suriye'de Batılı ülkelerle işbirliği mümkün olmamıştır. (Van Hüllen, 2015: 9-12). Arap Baharı ayaklanmalarının başladığı ve devlet başkanının devrildiği Tunus'ta ise 1990 ve 2000'lerde AB ile işbirliğinde sorunlu bir süreç yaşanmıştır. Bununla birlikte, AB'nin bu ülkelerin despot yönetimleri üzerinde dengeleyici etkisi olabileceği düşünülmektedir (Börzel ve van Hüllen, 2014; Durac ve Cavatorta, 2009). Bu doğrultuda, despot rejimler, politik liberalleşmeyi otoritelerine yönelik tehditlerle başa çıkmanın en önemli aracı olarak görmüş, muhalif eylemlere karşı mücadele etme, radikal grupları politikadan uzak tutma gibi konularda bu araçtan faydalanmıştır (Brumberg, 2003).

Sonuç olarak Batılı ülkeler, ODKA ülkeleri gibi üçüncü dünya ülkeleri ile işbirliği yaparken, yönetsel ve yapısal olarak neoliberal sistemlerine uyumlu gördükleri ülkeleri tercih etmekte, bu işbirliği ile halkların refah seviyelerinin artmasıyla ayaklanmaların yoğunluğu azalmakta ve iktidarların meşruiyetini

arttırmakta, böylece Batı güdümlü devletlerin hayatta kalmasına destek olunmaktadır.

2.4. ARAP BAHARI'NIN SONUÇLARI VE GÜNÜMÜZE ETKİLERİ

Demokrasiye hazırlıksız olan toplumlarda demokrasinin inşası üzerine yapılan devrimler, çoğu zaman o ülkeye demokrasinin girişini geciktirmektedir. Arap Baharı'nda da benzer bir durumla karşılaşmıştır (Grinin ve Korotayev, 2016). Günümüzde bu ülkelerin önceliği, bölgenin sakinleşmesi ile ekonomik ve kültürel toparlanmayı sağlamak olmalıdır. Ayaklanmalar, Arap ülkelerinin bağımsızlıklarını kazandıkları dönemlerden sonra yaşadıkları gibi istikrarsız bir süreç oluşturmuş olsa da, Arap Baharı ayaklanmalarında halkların daha fazla seferber olmaları, ayaklanmaların daha geniş kitlelere ulaşması ve bazı ülkelerde silahlı çatışmaların ayaklanmalardan sonra hala devam etmesi, bu süreci farklılaştırmaktadır. Demokrasi arayışındaki kitleler, Arap Baharı ayaklanmalarından sonra başarısız olurken, otoriter rejimden demokratik rejime geçişini tamamlayamamış olan melez rejimlerle karşı karşıya kalmıştır (Hinnebusch: 2015b: 366). Ayaklanmaların yaşandığı ülkelere yalnızca Tunus'ta kısmi demokratik kazançlar elde edilse de, Bahreyn'de baskıya dayalı otoriter rejim varlığını sürdürmüş, Mısır'da bir yıl kadar sonra karşı devrimle ordu destekli otoriter bir rejim iktidara gelmiş, Libya ve Suriye'de yaşanan iç savaşlarla devlet yapısı çökmüş, Fas ve Ürdün'de ise otoriter rejimin özüne dokunulmadan “ambalaj demokrasisi” formatında güncellenen rejimler, reformlarla varlıklarını sürdürmüştür (Malmvig, 2014: 297). Çatışmaların diğer boyutları da ele alındığında, Orta Doğu'da gelecek yıllarda da kaosun ve gelişen düzene yönelik ikinci Arap ayaklanmaları dalgasının yaşanması mümkündür. Bununla birlikte, iç savaş sadece varlıkların yok edilmesiyle ilgili değildir, aynı zamanda ideolojik ve kurumsal olarak yeniden yapılanma kalıplarını değiştirerek bu varlıkların çatışma süreci ve sonrasında yeniden yapılanmasını ve yeniden üretilmesini sağlayan toplumsal ilişki olarak ele alınmalıdır (Kadri, 2018: 73).

Son on yıla baktığımızda, Arap Baharı'nın henüz bitmediği görülmektedir. Süreci yaşayan ODKA ülkeleri için ayaklanmaların ilk iki yılı, “küreselleşme işgalinden kurtuluş” gibi görülürken, birkaç yıl sonra gerici siyasetin yükseldiği, eşitlik ve demokrasi üzerinde yıkıcı sonuçları belirginleşen neoliberalizmin küresel

hegemonyasını sağlamlaştırdığı anlaşılmıştır (Kioupkiolis, 2019: 98). Son birkaç yıldır Irak, Cezayir, Sudan ve Lübnan'da yaşanan halk ayaklanmaları, bu ülkelerde politik ve sosyoekonomik gerilimi yükseltmiş olup, politik bir denge hâla sağlanamadığını göstermektedir. Ayrıca 2011 ayaklanmalarında otoriter rejimlerin yıkılmasıyla sosyoekonomik koşullarının düzeleceği inancına sahip olan Arap halklarının günümüzdeki sosyoekonomik durumlarının çok daha kötüleşmiş olması, gelecekteki kitlesel seferberliklerin örgütlenme motivasyonunu azaltmıştır (Fahmi, 2021).

Ayaklanmalar sonrasında Arap devletleri, hem döngüsel, hem de yapısal ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalmıştır ve karşılaşmaya devam etmektedir. Mısır ve Tunus gibi iktidar değişimleri yaşanan ülkelerde, darbelerden sonraki süreçte Arap elitleri, ülke içinde egemenliği yeniden sağlayarak otorite krizini aşmayı hedeflemiştir. Ekonomik cephede Arap elitleri, kendi bölgelerinde neoliberal düzeni sürdürmek amacıyla toplumsal güçler, askeri araçlar ve politik gruplardan faydalanmayı amaçlamışken, bu durum egemen toplumun kendisini yeniden kurması kapsamında ele alınabilir. Batılı destekçilerinin yeni küresel düzen inşa çabası ve bu yöndeki eğilimleri, bu yerel elitlerin kaderini belirleyecektir (Munif, 2013:203). Aynı zamanda, söz konusu ülkelerde kapitalizmin yeniden üretebilmesi için bu ülkelerdeki kaynaklar üzerinde iktidar sahibi olmak amacı güden küresel ve bölgesel hegemon devletler arasındaki çatışma, vekalet savaşları şeklinde de olsa, önümüzdeki yıllarda da devam edecektir. Bu durum, hegemon güçlerin Arap Baharı sonrasında bu ülkelerin yeni elitlerinin tercihlerinin şekillenmesinde etkili olacaktır.

2.5 BÖLÜM SONUCU

ODKA ülkelerinin Arap Baharı ile yaşam standartları düşmüş, sanayi üretimleri ve ihracatları azalmış, dışa bağımlılıkları artmış ve bu ülkeler, yüksek enflasyon gibi pek çok ekonomik sorunla başbaşa kalmıştır (Khan, 2014). Ek olarak, ayaklanma öncesinde ODKA ülkelerinde sermaye birikimini yöneten koşullar, ayaklanma sonrasında da varlığını sürdürmektedir. Dolayısıyla emperyalist anlayış, işçi sınıfının ekonomik ve siyasi gücünü baskılamaya devam etmektedir. Bu durumu önlemek için tarım ve kırsal nüfusu güçlendirmek ve kentleşme süreciyle oluşan mülksüzleştirmeyi tersine çevirmek gerekmektedir (Kadri, 2012: 53).

Ayrıca ayaklanmalar sonrasında Arap ülkelerinde farklı frekanslarda da olsa yaşanan iç savaşlar ve yıkımlara bağlı yaşanan ekonomik zorluklar ve bu zorluklardan etkilenen halkların yaşamları, kapitalist ülkelerin halklarının yaşamları kadar önemlidir. Bu nedenle, Arap ülkelerinde uygulanacak politik projelerin, daha sürdürülebilir ve adil bir ekonomik sistem anlayışı üzerine kurulması gerekmektedir. Bu bağlamda, ayaklanmaların politik yönelim sorunu olmakla birlikte, ODKA ülkelerinin ekonomik beklentileri, büyük ölçüde ayaklanmalara bağlı olarak ortaya çıkan politik geçişlerin doğasına bağlı olacaktır.

Luxemburg'un enternasyonalist yaklaşımıyla Arap ülkelere neoliberal politikaları uygulayan kapitalist ülkelerin halklarının kendi ülkelere uygulayacakları boykotlar, gösteriler ve siyasi örgütlenmeler yoluyla bu ülkelerin emperyalist emelleri doğrultusunda uyguladıkları ve daha da önemlisi insanların can ve mal kaybına uğramalarına, ekonomik anlamda alım güçlerinin çökmesine ve yerlerinden olarak başka ülkelerde barınak ya da ekonomik fırsatlar aramalarına neden olan ODKA politikaları baskı altına alınabilir. Luxemburg'un enternasyonalizmi ve emperyalizm üzerine görüşleri, artan ekonomik eşitsizliklere ve anti-demokratik yönetimlere maruz kalan Arap ülkelerinde önemini sürdürmektedir. Daha iyi bir Arap coğrafyasına doğru yönlendirmede tarihsel materyalizm anlayışına bağlı olarak, daha iyi bir politik ve ekonomik geleceğe kaçınılmaz olarak ulaşılabileceği fikri, kısa vadede ne kadar hayal kırıklıkları yaşanılırsa yaşansın, bölge halklarının geleceğiyle ilgili iyimser yaklaşımları canlı tutmaktadır.

Ayaklanmalar sonrasında iktidara gelen rejimlerin 2011 öncesindeki beklentileri karşılamamaları ve ülke içinde yaşanan zorluklarla baş edememeleri nedeniyle, yeni bir Arap Baharı'nın gelecekte de yaşanması mümkün olup, 2011 olaylarını deneyimleyen halkın da etkisiyle potansiyel ayaklanmaların daha başarılı olacağı söylenebilir. Bundan sonrası için, günümüz koşullarında politik dinamiklerin ve ayaklanmaların belirleyici etmenlerinin kökten değiştiğini göz önünde bulundurarak, ele alınması gereken değişiklikleri derinlemesine analiz etmek, bu analizi yaparken hem küreselleşen toplumların değişen gerçeklerini, hem de Orta Doğu ülkelerindeki yerel boyutları dikkate almak gerekmektedir.

3. BÖLÜM

ROSA LUXEMBURG'UN EMPERYALİZM TEORİSİ BAĞLAMINDA ARAP BAHARI'NIN ANALİZİ

Luxemburg'un *Kitle Grevi* ve *Sermaye Birikimi* eserlerinin yayınlanmasından sonraki yaklaşık yüz yıllık süreçte ekonomik durgunluk oluşturan çok sayıda kriz yaşanmıştır. Bu krizlerin sonucunda otoriter ve aşırı milliyetçi yönetimlerin sayısı dünyada artmıştır. Luxemburg, kapitalist sistemin doğası gereği ekonomik krizlerin yaşanacağını ve bu krizlerin bir şekilde askıya alınsa dahi yeni biçimlerde tekrar meydana geleceğini, dolayısıyla her ekonomik krizin kapitalizmin kısmi çöküşü olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte, kâr oranındaki azalmanın kapitalist krizin nedeni olamayacağını öne sürerek, değer teorisini ve kapitalizmin çöküşü teorisini reddetmiştir (Luxemburg, 1971: 168-9). Bu doğrultuda, Arap ayaklanmaları, bölgedeki kapitalizmin doğası sorunuyla ve Batılı devletlerin hegemonyalarının bölgedeki etkisiyle ilişkilidir. Ayaklanmalar öncesinde ODKA ülkelerindeki iktidarların yönetimlerinin doğası da bu sorunlarla bütünleşiktir, bu nedenle politik despotizme karşı sürdürülen mücadele, sınıf mücadelesinin dinamiği ile iç içe geçmiştir (Hanieh, 2011).

Luxemburg, yaşadığı dönemi eleştirmek için tarihsel olayları ele alırken, geçmişi bugüne aktarmanın önemini vurgulamış, *Sermaye Birikimi* eserinde kapitalizmin tarihsel koşullarını Marx'ın "insanların tarihi oluştururken kendi oluşturdukları koşullarda değil, karşılaştıkları ve geçmişten kendilerine aktarılan koşullarla bunu gerçekleştirdikleri" (Marx, 2008: 15) düşüncesi ve diyalektik yöntemiyle ifade etmiştir. Bu anlayışla, bu bölümde Arap Baharı ve sonrasındaki sürecin politik ve teorik sonuçları, Rosa Luxemburg'un teorileri bağlamında yeniden değerlendirilecektir.

3.1. ROSA LUXEMBURG'UN KİTLE GREVİ VE KENDİLİĞİNDENCİLİK ANLAYIŞI KAPSAMINDA ARAP BAHARI

Kendi döneminde 1. Dünya Savaşı'na karşı çıkan ve antimilitarizm düşüncesinin temel savunucularından biri olan Luxemburg, özellikle 1960 ve

1970'lerde Vietnam Savaşı'na karşı eylemlerde sembol isim olurken, emperyalist ülkelerin son dönemde başlattığı Irak ve Afganistan'daki savaşlar, özellikle küreselleşme karşıtları için Luxemburg'un fikirlerini yeniden canlandırmıştır. 1980'lerdeki küreselleşmeye yönelik eleştirilerde ise Luxemburg'un emperyalizmin askeri egemenlik yerine ekonomik tahakkümü esas aldığı yönündeki fikirleri, emperyalizmin yeni türünün tanımlanmasına öncülük etmiştir. Luxemburg'un ilham kaynağı olduğu o yıllardaki küreselleşme karşıtı yönelimler, günümüzdeki küreselleşme karşıtı hareketlerin öncüsü olmuştur.

Rosa Luxemburg'un teorik ve pratik çalışmaları, Arap Baharı ve sonrasındaki döneme çarpıcı benzerlikler taşıyan bir ortamda gerçekleşmiştir. Luxemburg, Arap Baharı sürecindeki gibi devletlerin ekonomik çıkarlar tarafından yönetildiği ve iktidardaki yönetimlerin siyasi muhaliflere acımasızca tavır aldığı bir dönemde yaşamıştır. Ayrıca günümüzde küreselleşme alternatiflerinin sorgulandığı dönemdeki uluslararası sistemle Luxemburg'un yaşadığı küreselleşme sürecinin ilk evresi olarak kabul edilen 1870-1914 arası dönemdeki uluslararası sistem arasındaki benzerlikler dikkat çekicidir (Thompson vd., 2009: 3). 2011'de birçok Arap ülkesinde yaşanan olaylar, ekonomik temelli olsa da, aynı zamanda politik nitelik de taşımaktadır. Bu ayaklanmalar, sonuçlarından bağımsız olarak hem yerel hem de küresel gözlemcilere göre Arap ülkelerinin tarihinde çok önemli bir kırılma noktasıdır (Brownlee ve Ghiabi, 2016: 308). Bu nedenle Arap Baharı'nı anlamak için küreselleşmenin ODKA ülkeleri üzerindeki etkilerini ve ayaklanmaların yapısal temellerini anlamak gerekmektedir.

Tarihsel fenomen olarak kitle grevleri, ekonomik, politik, sosyal ve psikolojik koşulların birleşiminin bir sonucudur. Günümüzde Arap Baharı eylemleri de kitle grevlerine benzer şekilde, gelişimini takip etmesi zor olan bir iç mantığa sahiptir; yapılandırılmaz, başlatılamaz veya yönetilemez. Bu nedenle, Arap Baharı eylemleri, kendi kendini örgütlenme ve eylemcilerde bilinç oluşturma açısından Arap halkları için politik okul işlevine sahiptir. Bu noktada eylemleri destekleyen partililerin görevi, kendiliğinden seferber olmuş kitlelerin politik liderliğini üstlenmek, başka bir deyişle mücadelenin yönünü ve stratejisini belirlemek olmalıdır (Luxemburg, 1972: 113, 133, 143).

Rosa Luxemburg, işçi sınıfının taleplerinin kaçınılmaz olarak dağınık olduğunu ve partisinin aktivizmi örgütlenme ve yönetmede önemli bir işlevi olduğunu ifade

ederken, kitlelerin siyasi partiler olmadan politik olarak var olamayacaklarını ve ekonomik güçlerin baskısı altındaki kitleler aracılığıyla, ideolojik değişimlerin partiler tarafından yorumlanacağını savunmuştur (Gramsci, 1921). İlk günden itibaren Arap Baharı ayaklanmaları, en çok belirli bir liderliğinin ve stratejisinin olmamasıyla eleştirilmekte ve bu lidersiz toplanmalarda herhangi bir parti veya cemaat liderinin çağrısı olmamakla birlikte, (Mısır'daki Müslüman Kardeşler örgütünün yönetici sınıfının sonuna kadar ayaklanmalardan uzak kalma yanlısı bir tavır izlemesi gibi) ayaklanmaların gidişatını sürdürme, reform konusunda mevcut iktidarlara baskı yapma gibi koordinasyon ve organizasyon işlemlerinde siyasi partiler, yerel aktivistlerle birlikte hareket etmiştir (Abisaab, 2016: 63).

Luxemburg, kitle grevi kavramını yalnızca politik açıdan değerlendirmezken, tamamen ekonomik boyutu ön planda olan grevlerin, günümüzde Arap Baharı ayaklanmalarında olduğu gibi, bazen oldukça hızlı bir şekilde politik boyut kazandığına vurgu yapmaktadır (Luxemburg, 1986: 125). Bununla birlikte kitle grevleri, somut bir mücadele oluşmadan önce tanımlanamamakla birlikte; grevlerin söz konusu ülkelere uyarlanabilirliği, etkinliği ve grevlere neden olan faktörler, bu ülkelerin sosyokültürel ve ekonomik yapısı gibi iç dinamiklere bağlı olarak değişmektedir (Luxemburg, 1986: 15, 23). Örneğin neoliberal düzene geçişi büyük ölçüde sağlamış, otokratik yönetime sahip Arap ülkelerinde; dış dünyaya kapalı ekonomiye sahip, katılım ve çekişmelerin daha az olduğu, antidemokratik yönetimlere sahip ülkelere kıyasla Arap Baharı ayaklanmalarının etkileri daha az yıkıcı olmuştur. Waltz'a göre klasik uluslararası ilişkiler ve uluslararası politik ekonomi literatüründe varsayılan en temel kişisel çıkar, devletlerin hayatta kalmasıdır (Waltz, 1979). Bu doğrultuda, hükümetler arası imzalanan anlaşmalar, mevcut hükümetlerin iktidarda kalma şansını doğrudan etkileyebilmekte olup, uluslararası ticaret ve yardım yoluyla sosyoekonomik kalkınmaya yönelik uluslararası itibar ve destek konusunda uluslararası bir boyuta sahiptir.

Luxemburg'un direniş, örgütlenme ve devlet baskısı üzerine deneyimlerini göz önünde bulundurarak Arap Baharı'nı tekil bir olay yerine, devam eden, çok yönlü bir süreç olarak değerlendirmek gerekmektedir. Arap Baharı'nda Luxemburg'un ifade ettiği politik ayaklanma ve kitle grevleri iç içe geçmiştir. Bununla birlikte, yaşanan olayları despot yönetimler ve halklar arasında yüzleşmeye indirgemenin imkansız olduğu söylenebilir.

Luxemburg'un vurguladığı kendiliğindencilik teorisi bağlamında Arap Baharı oluşum sürecinin kendiliğinden olduğu kabul edilmektedir. 21. yüzyılda her ne kadar kitle grevi, konuşlanması zor bir araç olsa da (Nowak ve Gallas, 2014: 313), Luxemburg'un kitle grevine yaptığı vurguyu günümüz koşullarında yeniden değerlendirecek olursak, kitlesel politik eylemin katılımcıları eğiterek harekete geçireceğine dair görüşü ve bu tür eylemlerin kendiliğinden gerçekleştiği anlayışı, Yemen'den Fas'a kadar uzanan geniş bir coğrafyada gerçekleşen Arap Baharı ayaklanmalarını yorumlamamıza yardımcı olmaktadır. Ayrıca Luxemburg'un görüşlerine paralel olarak, bu ülkelerin temel amacı, sivil özgürlükler ve ekonomik adaleti bir ölçüde sağlayacak laik ve parlamenter bir cumhuriyet kurmaktır.

Birikim ve emperyalizm teorileri göz önüne alındığında, kendiliğinden ortaya çıkan Arap Baharı ayaklanmaları, Luxemburg için ekonomik krizlerin artan sıklığı ve yoğunluğunda ortaya çıkan, Arap ülkelerindeki sermayelerin çöküşüne yönelik tarihsel eğilimlerin sonucunda oluşmuştur. Kendiliğinden gerçekleşen ayaklanmalarla işçi sınıfının eyleme geçme kapasitesi test edilirken, aynı zamanda krizlerin yol açtığı toplumsal bütünleşmenin parçalanmışlığı da açığa çıkmıştır (Luxemburg, 1972: 368).

Arap ayaklanmalarının Batılı devletlerin desteğiyle gerçekleştiğine dair görüşler, genel olarak komplo teorisi olarak adlandırılmakta, bu ülkelerde çalışan Batılı sivil toplum örgütlerinin bu ülkelerdeki otoriter rejimleri devirmeye yetecek güce sahip olmaları için yeterli finansmana sahip olmadıkları savunulmaktadır (Dobson, 2011). Ayrıca ayaklanmalar sırasında Arap halklarını demokratik düzen ile motive etmeyi amaçlayan liberal gruplar, kurumsal yapıya sahip değildi ve yeterli finansal destekten yoksundu. Kurumsallaşmış aktörler ve gruplar ise liberal değerlere sahip değildi (Çakmak, 2017: 8).

Arap Baharı eylemleri, bu coğrafyada daha önce gerçekleşen kitle grevlerinden çok daha organize ve toplumun büyük bir kısmının katılımıyla meydana gelmekle birlikte; politik ekonomi araştırmacıları, bu eylemlerin çoğunlukla savunma amaçlı olduğunu ve başarıya ulaşamadığını göz ardı etmektedirler. Ancak kitle grevleri, hiçbir şekilde başarılı olmak zorunda değildir. Çünkü Luxemburg'un gözlemlediği gibi, "Kitle grevini tek bir eylem olarak düşünmek saçmadır, kitle grevi, on yıllarca

süren sınıf mücadelesinin tamamını içermektedir”. (Luxemburg 1986: 141). Zaten Arap Baharı’nda da çoğu eylem başarısız olmuştur.

Arap ayaklanmaları, kısa vadede bazı otoriter yapıdaki hükümetleri devirmekle birlikte, ayaklanmanın devamında bu ülkelerde artan otoriter yönetim anlayışları, Luxemburg’un devrim anlayışının demokratik ve özgürlükçü karakterini ihlal etmiştir. Luxemburg, kapitalizme karşıt olan ayaklanmaların halkın bilinçli katılımını gerektirdiğini iddia ederken, bu karakteri ifade etmektedir (Harrington, 1993: 79-80). Bununla birlikte ayaklanmalar, uzun vadede toplumsal kaos ve savaşa neden olmak yerine halkın demokratik ve sosyoekonomik beklentilerinin gerçekleşmesi ile başarıya ulaşabilir (Roberts, 2016: 321). Ayrıca belirli konjonktürde kitle grevlerinin haritasını çıkarmak, ancak ayaklanmalar sona erdikten sonra mümkün olacaktır.

3.2. 1905 RUS DEVRİMİ VE LUXEMBURG’UN TARİHSEL MATERYALİZM ANLAYIŞI KAPSAMINDA ARAP BAHARI

1902 yılında Bakü’de başlayan ayaklanmalar, Arap Baharı eylemleri gibi kendiliğinden gelişmiş ve sonrasında Kiev, Odessa, St. Petersburg’a yayılarak sonunda 1905’te tüm Rus İmparatorluğu’nu içine almıştır. İmparatorluk’taki ekonomik mücadelelerin 1905 Devrimi’ni tetiklediği gibi; Arap Baharı ayaklanmaları da eylemlerin öncesinde yaşanan toplumsal ve sınıf mücadelelerinden ayrılamaz. Arap Baharı, geniş çaplı bir halk hareketi ve küresel bir anti-kapitalist ayaklanma olarak, 1905 Rus Devrimi’ne benzetilmektedir (Gerges, 2014: 46), dolayısıyla küresel ekonomik gelişmenin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Arap Baharı’nı değerlendirmek için 20. yüzyılın başlarındaki Rusya ile günümüz Arap ülkelerini kıyaslamak, Luxemburg’un teorisini açıklamamızı sağlayabilir. Luxemburg’un kitle grevleri hakkındaki görüşleri, sadece döneminin Rusya ve Almanyasını değil, aynı zamanda Arap Baharı’nın arkasındaki dinamikleri de aydınlatmaktadır. Aslında kendiliğinden gelişen ayaklanmaların yol açtığı Arap Baharı gibi ulusaşırı politik gelişmeleri açıklayabilecek, çağdaş bir teori neredeyse bulunmamaktadır.

O dönemdeki Rus İmparatorluğu’nun anayasası göz önüne alındığında, sosyal demokrasi için en büyük tehlike, ülkenin mezhepçi dogmatizme gerilemesiydi.

Rusya, tıpkı günümüzdeki Arap ülkeleri gibi kapitalizmin kısmen ve düzensiz şekilde geliştiği, politik özgürlüklerin olmadığı ve bu nedenle işçi sınıfının eğitimsiz olduğu bir ülkedir. Bu koşullarda Luxemburg'un o dönemdeki Rusya için katı merkeziyetçilik yerine gerekli gördüğü ülkenin birlik ve bütünlüğünü sağlayacak demokratik merkeziyetçilik anlayışı (1972: 295), Arap devletleri için de ayaklanmalar sonrasında çözüm olabilir.

Arap Baharı, sosyoekonomik gerginliklerle ve elitlerin muhalefeti ile başlayıp, sonrasında yerini radikallerle ılımlılar arasındaki iktidar mücadelelerine bırakması itibarıyla dünyada yaşanan diğer devrimlerle benzer modeli izlemiştir (Goldstone, 2014: 130). Luxemburg'un 1905 Rus Devrimi'ni Alman işçi sınıfına uyarladığı görüşünü Arap Baharı'na uyarlayacak olursak, tıpkı 1896 yılında işçi sınıfının eylem döngüsünü belirleyen ve 1905 Rus Devrimi'ne zemin hazırlayan Saint Petersburg genel grevi gibi 2006 yılında Mısır'ın sanayi şehri Mahalla'da (Mahalletü'l Kübra) işçilerin ödenmemiş ücretleri nedeniyle çıkardıkları ayaklanma, zamanla politik bir mücadeleye dönüşerek Mısır'da Arap Baharı ayaklanmaları zeminini oluşturmuştur (Luxemburg, 1986: 121; Beinin ve al-Hamalawy, 2007).

Luxemburg, Marx ve Engels'i referans alarak, sınıf bilincini diyalektik bir hareketin sonucu olarak düşünmüştür. Dinamik bir yapıya sahip olan, ancak ekonomik krizlerin hüküm sürdüğü Arap ülkelerinde, ayaklanmalar sürecinde artan sınıf mücadeleleriyle sınıf çelişkileri daha da artmış, aynı zamanda farklı sınıftan ve kültürden insanlar, tek bir amaç doğrultusunda bu ayaklanmalar sayesinde bütünleşmiştir. 1905 Rus Devrimi'nin öncüsü olan St. Petersburg Grevi'nin o dönemdeki Rus hükümeti tarafından kanlı şekilde bastırılması, tıpkı Arap Baharı olaylarının Arap halkları üzerindeki etkisi gibi, Çarlık Rusyası'ndaki milyonlarca insanda sınıf bilincini uyandırırken, bu uyanışla işçi sınıfı, on yıllar boyunca kapitalizmin etkisindeki toplumsal ve ekonomik durumun farkına varmış, böylece devrim kendiliğinden ve hızlıca gelişmiştir (Luxemburg, 1986: 181). Ayrıca Arap Baharı olayları, Luxemburg'un *Kitle Grevi* eserinde tasvir ettiği 1905 Rus Devrimi'ne; her iki dönemin öncesinde de var olan otoriter siyasi rejimler, bu rejimlere yönelik halkların demokratik katılım talepleri ve daha iyi ücret ve çalışma koşulları için ekonomik mücadeleler gibi pek çok açıdan benzemektedir

(Luxemburg, 1986: 33). Ancak Luxemburg'un "krizlerin sosyalizme giden yolu açabileceği gibi barbarlığa da yol açabileceği konusundaki uyarısı, kendi döneminde olduğu gibi Arap Baharı için de geçerlidir (Luxemburg, 1970: 269).

Rosa Luxemburg'un görüşleri, çağdaş kapitalizmi ve emperyalizmi anlamak ve eleştirmek için önemini günümüzde de sürdürmektedir. Luxemburg'un politik felsefesi, diyalektik ve tarihseldir, kapitalizmin tarihi süreci ve Marksist teoriyle birlikte gelişmiştir. Düşüncesi durağan olmamakla birlikte, günümüzde diyalektik olarak geliştirilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte Luxemburg'un fikirleri, tarihsel materyalizmin esaslarını yerine getirmenin yanı sıra, insanlığın kurtuluşu ve ilerlemesinde kitlesel katılımı her şeyin önünde görmektedir.

Arap Baharı süreci, ODKA ülkelerinde önemli değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Marksist anlayışa göre, Arap ülkelerindeki tarihsel değişimler; ekonomik koşullar, toplumsal hareketler ve sınıf mücadeleleriyle açıklanmaktadır ve Arap Baharı da bu sürecin bir parçasıdır. Mevcut durumda Arap coğrafyasında demokrasiye yönelik beklentiler kötü durumda olsa da, bu durum çoğu demokratik ülkenin yaşadığı bir sürecin öncül adımlarıdır. Arap Baharı'nda sıradan insanların kitlesel seferberlikleri, işçilerin bu ayaklanmalara grevler ve sendikal örgütlenmeler aracılığıyla katılımı ile ordunun ve yönetimdeki elitlerin ekonomik reform çağrılarına duyarsız kalmaları, Luxemburg'un Marx'tan miras aldığı tarihsel materyalizm ve siyaset anlayışlarına uymaktadır. Rosa Luxemburg'un tüm halkları milliyet, coğrafya ve dinden bağımsız olarak eşit gören ve kapitalist devletlerin mağdur ettiği kapitalist olmayan devletlerin halklarının yaşadıkları acılara yönelik derin empati duygusu ve etik anlayışı temel aldığı küresel ekonominin rasyonel analizi; kapitalist devletlerin güç merkezlerini yaşanan sorunların odak merkezine koyarak, bu devletlerin vatandaşlarını kendi ülkelerinin emperyalist ve sömürücü yaklaşımlarından sorumlu tutmaya teşvik edecektir.

Küresel ekonomiye karşı benzer konumdaki Arap halkları, Luxemburg'un 1905 Rus Devrimi sonrasında Alman ve Rus proletaryası örneklerindeki gibi farklı iç dinamiklere sahip devletlere sahip olsalar bile, mücadelelerindeki içsel ilişkiler gereği ortak bir dayanışma içinde hareket etmek zorundadır. Sonrasında Arap ayaklanmalarındaki eylem biçimleri, ODKA ülkelerinin sınırları dışına taşmış, diğer

lkelerdeki benzer düşmanlara karşı olan ayaklanmalara ilham kaynağı olmuş ve neoliberal demokrasiye karşı toplumsal hareketler tarafından destek bulmuştur (Della Porta, 2013: 80). Bu durum bize kitle grevi çağrılarının yalnızca belirli konjonktürlerde faydalı olduğunu ve diğer dönemlerde farklı politik ve toplumsal eylem biçimlerinin hâkim olduğunu göstermektedir. Böylece Luxemburg'un doktrini, demokrasi ve bireysel özgürlükler yerine gücün eşit olmayan dağılımı kaynaklı kitlesel katılım bilincini ve devrimi esas almaktadır. Bu anlamda düşüncelerinin önemi yalnızca Marksist literatür ile sınırlı olmayıp, evrensel ve çağının ötesinde değer taşımaktadır.

3.3. ROSA LUXEMBURG'UN SERMAYE BİRİKİMİ VE KAPİTALİZMİN GELİşİM SÜRECİ ANLAYIşI KAPSAMINDA ARAP BAHARI

Luxemburg'un "kapitalist olmayan ülkelerin talep fazlası metaları satın almalarını şart koşan bir birikim sorunu" olarak tanımladığı emperyalizmin temel anlayışı gereği, Batılı lkeler, ODKA ülkelerine oryantalist anlayış ve stratejilerle yaklaşmış, bunun sonucu olarak postkolonyalist dönemde de bu ülkeleri diğer kapitalist olmayan ülkelerde yürüttükleri politikalarındaki gibi kapitalizmi devam ettirecekleri pazarlar olarak grmştur (Kolakowski, 2008: 407-415). "zgr dünya-zgr olmayan dünya", "Batılı devletler ve diğerleri" gibi ikiliklerle veya kapitalist sistemlerinin yeniden üretimine katkıda bulunan ODKA ülkelerini tekileştirdikleri kavramlar, Arap Baharı ile başlayan farkındalık sürecinde, kapitalizmin bu ülkelerden tasfiye edilmesi ve kozmopolit kültürün kabullenilmesi ile sona erecektir (Dabashi, 2012: 159).

Kapitalist sermaye, Luxemburg'un on dokuzuncu yüzyılda İngiltere egemenliğindeki Hindistan ve Fransa hakimiyetindeki Cezayir örneklerinde olduğu gibi üçüncü dünya ülkelerinin doğal ekonomileri ile mücade ederek, tarihi süreçte ODKA lkeleri gibi pek çoğu kendi kendine yeten tarımsal üretime sahip ülkeyi günümüzde kapitalist ülkelere bağımlı hale getirmiştir (Luxemburg, 1971: 396-411). Bu kapsamda, Batılı devletlerin ticaret ve sermaye ihracatı yoluyla üçüncü dünya ülkelerine nasıl girdiğine dair açıklama sunan Marx ve Hobson'dan farklı olarak Luxemburg, bu durumun neden olduğu ekonomik ve toplumsal altüst oluşu ele almış ve Arap Baharı'na uzanan sürece bir nevi ışık tutmuştur (Marx vd., 1981: 753-4;

Hobson, 1975; 76, 79; Luxemburg, 1971: 447). Ancak Hobson, Luxemburg gibi Maynard Keynes'in İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi'ne uymakla birlikte, çareyi devrimde değil, ülkenin en yüksek üretim standardına ulaşmasını sağlamayı amaçlayan, özel ve kamusal tüketim standartlarını yükselten toplumsal reformda görmesiyle Luxemburg'tan ayrılmaktadır (Hobson, 1975: 88). Bu süreçte, 20. ve 21. yüzyılda Arap ülkelerinde giderek artan gelir eşitsizliği ve ödemeler dengesi kırılganlığı, bu ülkelerdeki işçi sınıfını da daha güvencesiz hale getirmiş ve Arap Baharı'nın ekonomik altyapısının temelini oluşturmuştur.

Luxemburg, üretim araçlarının yokluğu olarak tanımlanan yoksulluğun halkları kapitalizm boyunduruğuna teslim etmeye zorladığını ifade ederken, ekonomik büyüme kisvesi altında ücretlerin yasal bir eğilim yerine salt ekonomik bir olguya dayanan kapitalist sömürü düzeni tarafından çalındığını savunmuştur. Luxemburg'a göre, demokrasi mücadelesinin tarihsel rol ve sınıf bilinci kazandıracağı işçi sınıfı, kapitalizm kaynaklı sömürüden kurtulmak için kapitalizmi tamamen ortadan kaldırmayı hedeflemelidir (Luxemburg, 1966: 91-3). İşsizlikle birlikte, gelir dağılımı eşitsizliği gibi yapısal eksiklikler, hali hazırda kırılgan yapıya sahip olan Arap ülkeleri ekonomilerinin kapitalizmin yıkıcı bir formunun ortaya çıkmasına neden olan ekonomik küreselleşmenin ürünüdür. Ekonomik küreselleşme, böylece Arap devletlerinin işlevsel ekonomilere sahip demokratik devletler olmalarını engellemektedirken, aynı zamanda çıkarlarına hizmet eden statükoyu korumak amacıyla karşı devrimci dalgaya prim vermektedir (Heydarian, 2014: 11-12).

Sanayinin bir ülke ekonomisindeki ağırlığı arttıkça işçi sınıfının etkinliği belirginleşir ve emek ile sermaye arasındaki çatışma ne kadar gelişmişse de kitle grevleri o kadar güçlü ve kararlı hale gelmektedir (Luxemburg, 1972: 227-8). Luxemburg, kapitalizmin sonunu getirecek olan kapitalist genişlemenin başarısızlığa uğrama sebebini kısmen sermayenin az gelişmiş Avrupa dışı topraklara hareketinin bu ülkelerde endüstriyel kalkınmaya ket vurması ile açıklamıştır (Luxemburg, 1971: 434). Buna göre kapitalizm, Arap ülkeleri gibi üçüncü dünya ülkelerindeki endüstrileşmenin, dolayısıyla da işçi sınıfının gelişiminin, önüne geçerek varlığını güçlendirirken aynı zamanda, sermaye birikimi koşulları nedeniyle kendi gelişimini de baltalamaktadır. Ayrıca ekonomik mücadele, hareketi bir siyasi noktadan diğerine

iletirken, siyasi mücadele de ekonomik mücadeleyi besleyerek aralarında neden sonuç ilişkisi yaratmaktadır. Rusya'daki kitle grevlerinde olduğu gibi Arap Baharı eylemlerinde de bu ilişki söz konusu olmuştur. (Luxemburg, 1971: 201-2). Ayrıca Arap Baharı ayaklanmaları, Küresel Güney'in uyanışının bir parçası olup, giderek çok kutuplu hale gelen dünyada Arap uluslarının diğer Küresel Güney ülkeleriyle birlikte kendilerini idare edebilecekleri tam bağımsızlığa ulaşmaları, ABD hegemonyasının ve onun yönettiği liberalizmin sonunu getirebilir (Amin, 2016: 231).

Luxemburg'un Karl Liebknecht, Clara Zetkin, Paul Levi ve Leo Jogiches gibi isimlerle kurduğu Spartaküs Birliği, 1918'de Almanya'da Bolşevik çizgide bir yönetimi başa getirmek için kurguladığı darbe girişimi ile mevcut rejimin tüm politik yönetimlerinin işçi ve asker delegeleri tarafından değiştirilmesini, böylece mevcut siyasi elitin güç tabanını yok etmeyi hedeflemiştir (Luxemburg, 1918b). Çünkü sosyalizmin gerçekleşmesi, kitlelerin yaygın politik ve sosyal dönüşümüne bağlıdır. Bu da ancak iktidarın işçi sınıfı tarafından ele geçirilmesi, devrimin nihai bir sınıf mücadelesine dönüştürülmesi ve sosyalist toplumun yolunu açmakla mümkün olacaktır (Kuhn, 2012: 71). Spartaküs Birliği'ne göre, işçi sınıfının kapitalist sistemden devraldığı kurumları kendi sınıf kurumlarıyla değiştirmesi, yani eski idari mekanizmaların terk edilmesi gerekmektedir (Riddell, 1986: 177). Ancak Luxemburg'un devrim anlayışı, yalnızca kurumsal iktidarı ele geçirmek veya yeni bir üretim tarzı oluşturmak olarak görülmemelidir. Devrimci süreç, tam aksine yeni bir yaşam şeklinin oluşturulması ile Arap Baharı süreci ve sonrasını kapsayacak şekilde, emperyalizmin ezdiği halkların kurtuluşunu sağlayacak yeni bir toplumsal ve kültürel iletişim şekillerinin yeniden inşa edilmesi olarak ele alınmalıdır.

Bu anlayışla devrim, tek bir politik darbe yerine toplumsal ilişkilerin yeniden yapılandırılmasında sosyal ve ekonomik değişiklikleri kapsayan uzun ve kalıcı bir dönüşüm sürecidir. Luxemburg, oluşturulacak yeni düzenin sosyal ve ekonomik temellerini atarken, aynı zamanda burjuva toplumunun ekonomik çıkarlarını ve ilişkilerini hedef alarak, sosyalist demokrasiyi oluşturmayı, karşı devrim ve iç savaş gibi potansiyel iki tehditten kaçınmayı amaç edinmiştir (Luxemburg, 2010: 231). Luxemburg'a göre demokrasi, işçi sınıfının iktidarı ele geçirmesini gerekli ve mümkün kıldığı için vazgeçilmezdir (Luxemburg, 1966: 93). Bu kapsamda Arap Baharı olayları sonrasında Suriye ve Libya gibi ülkelerde yaşanan iç savaşların bu ülkelerin emperyalizmin sonunu getirecek tarihi süreci aksatacağı aşikardır.

Son olarak, Arap Baharı sürecinde ve sonrasında savaş, zulüm ve kıtlıktan kaçan milyonlarca mültecinin Avrupa sınırlarının kapatılmasıyla Akdeniz ve Ege’de ölüme mahkum olmaları da Luxemburg’un vahşi sömürgeci davranış olarak nitelendirdiği durumun bir örneği ve sonucudur.

3.4. BÖLÜM SONUCU

Arap Baharı ayaklanmaları ile Arap halklarının emperyalizme karşı farkındalığı artarken, Luxemburg’un emperyalizm teorisinin önemi artmaktadır. Sosyal adalet ve eşitlik taleplerinin ayaklanmalarla ilişkilendirilmesi ile halk tabanının gücü daha görünür hale gelirken, halk tabanının ulaşmayı amaçladığı hedefler, Arap dünyasının ötesinde de anlam kazanmıştır. Bu gücün önündeki en büyük engeller, ODKA ülkelerindeki mevcut egemen politik ve ekonomik modellerin yanı sıra Batı’nın desteğini alan liberal demokrasi ve piyasa kapitalizmi gibi oluşumlardır (Noueihad ve Warren 2012: 287-290). Ayrıca Arap ülkelerindeki kapitalist sınıfın ve işçi sınıflarının tarihsel evrimi ve bu sınıfların Arap devletleriyle ilişkileri, Avrupa devletlerindeki sınıfların evrimlerinden farklıdır. Ancak bu ikisi arasındaki ortak olan şey, yönetici sınıfların iktidarlarını koruyabilmek için politik ve sivil toplumlarda egemenliklerini sürekli olarak yeniden oluşturmak zorunda olmaları (Munif, 2013: 205-6), iktidara yeni yönetici sınıfın gelmesi halinde de egemen toplumun kendisini yeniden kurmasıdır.

Luxemburg’un *The Crisis in the German Social-Democracy*’de (1919) ifade ettiği senaryoya benzer şekilde, Arap Baharı sürecinde yaşanan toplu katliamlar ve ölümler, toplumsal yaşamı ve doğrudan veya dolaylı olarak çatışmaya maruz kalan nüfusları kontrol etme mekanizmaları ile iç içe geçmiştir. Etkileri, ayaklanmalar sonrası dönemde ODKA bölgesindeki kültürde oldukça derin etkiler bırakan bu atmosfer, yalnızca bölgeyi değil, tüm çağdaş yaşamı derinden etkilemiştir. Luxemburg’un anlayışıyla Arap Baharı’nı daha geniş bir tarihsel sınıf mücadelesi olarak politik ve ekonomik talepleri bir bütün olarak ele alırsak; ayaklanmalarda birçok rakip politik güç ve farklı sınıfların yer almasıyla devrimci hareketlerin birliği çökmüş olsa da, bu ülkelerdeki insanlara gelecekteki mücadeleleri için temel

oluşturulmuş ve halkların bilinç düzeyi kalıcı olarak değişmiştir (Zemni vd., 2013: 889).

Luxemburg'un kendiliğindenlik ve örgütlenme diyalektiği anlayışı gereği; sınıf mücadelesini örgütlemeye tabansal yaklaşımı kapsamında, sınıf mücadelesi asla durmayacak, Luxemburg'un teorisinin pratiği, sınıf mücadelesini özgürleştirici bir yolda yeniden konumlandıracaktır (Kadri, 2016: 2). Bu yoldaki en büyük engeller; 2011 yılına kıyasla, Arap toplumlarının politik, dini ve etnik olarak günümüzde çok daha fazla kutuplaşmış olmaları nedeniyle aralarındaki birliğin bozulmuş olması ve bu duruma bağlı olarak bu ülkelerde yaşanan dini ve etnik gerilimler olup, bu gerilimler sadece çıkar sahibi egemen rejimler ve emperyalist devletlere avantaj sağlamaktadır. Bu gerilimler nedeniyle azalan toplumsal güven, halkın bütünleşmesini ve kitlesel seferberliğe katılımını önlemektedir, bu nedenle bu ülkelerde toplumsal güveni yeniden sağlamak gerekmektedir (Fahmi, 2021). Bununla birlikte, bu ayaklanmalar, eşitlik ve özgürlük normlarının ulusötesi yayılımından etkilenen ve yaratılan yeni kolektif bilinçle Arap ülkeleri dışında da ulusötesi itici güç oluşturmuştur.

Analitik ayrımlar olmadan nedenlerini, dinamiklerini ve etkilerini anlamanın mümkün olmadığı Arap Baharı ayaklanmalarını Luxemburg'un emperyalizm teorisi kapsamında değerlendirek; Arap Baharı'nın ayaklanmalarında ortaya koyulan talepler, ağırlıklı olarak işsizlik, işten çıkarmalar, düşük ücretler ve yetersiz çalışma koşullarından kaynaklanan ekonomik grevlerle daha geniş çaplı makroekonomik dengeleri ele alan politik grevlerde de gündeme gelmiştir. Luxemburg'un ekonomik ve politik grevlerin iç içe olduğu yönündeki görüşü, Arap Baharı ayaklanmaları için de geçerlidir (Luxemburg, 1986: 144). Arap Baharı'nda da Luxemburg'un dönemindeki grevlere benzer şekilde, ekonominin yalnızca bir bölümünü etkileyen sektörel grevler, belirli bir bölgeyi veya şehri etkileyen yerel (bölgesel) grevler, zamanla büyüyerek ulusal ayaklanmalara neden olmuştur (Luxemburg, 1986: 142). Arap Baharı ayaklanmacıları, ücret artışları, seçme özgürlüğü, düşünce ve basın özgürlüğü, bağlı bulunulan sendikaların hükümet ve işverenler tarafından tanınması gibi belirledikleri hedeflere ulaşmayı amaçlarken, aynı zamanda ücret kesintileri ve işten çıkarmalar gibi alınan önlemlere karşı da mücadele etmektedirler. (Luxemburg,

1986: 119). Arap Baharı birçok ÷lkede anti-kapitalist protestolara ilham vermiştir. Bu devrimler henüz rayına oturmamıştır, sosyal ve politik devrimlere dönüşme olasılıkları hala mümkündür.

SONUÇ

Arap Baharı olaylarını tarihsel ve politik olarak yeniden tanıtmada faydalı bir rehber olan Rosa Luxemburg'un emperyalizm teorisi ile okumak, Arap Baharı sonrasında günümüzde de devam etmekte olan tartışmalara farklı açıdan bakmamıza yardımcı olacaktır. Öncelikle kitle grevi kapsamında olayları ele alırsak; direniş, örgütlenme ve ayaklanma süreçlerinde iktidarların olaylara verdikleri tepkiler doğrultusunda ayaklanmalar, tekil olaylar olmak yerine çok boyutlu olaylar olarak kavramsallaştırılmıştır.

ODKA ülkelerinde derinleşen krizlerin sonucunda, günümüzde ekonomik eşitsizlikler iyice artmış, demokratik özgürlükler daha kötüye gitmiş, işsizlik oranları yükselmiş ve COVID-19, halk sağlığına erişimi olmayan toplumları savunmasız bırakmıştır. Ayaklanmalar sonrasında Arap ülkelerinde yaşanan silahlı çatışmalar, petrodoların finanse ettiği sivil toplum ve neoliberal sistem, hali hazırda gelişmiş bir sanayi sektörüne sahip olmadığı için yeterince güçlü durumda olmayan Arap ülkelerindeki işçi sınıfının gücünü iyice azaltmıştır.

Bununla birlikte, Luxemburg'un metinlerinde ve siyasetinde işçi sınıfının önemi göz önüne alındığında günümüz koşullarında işçi sınıfının bileşimi, nitelikleri ve beklentileri değişmiştir. Marksist Sınıf Teorisi'nde bireyin sınıf hiyerarşisindeki konumunu üretim sürecindeki rolü belirlemekte olup, politik ve ideolojik bilinci bu konum belirlemektedir (Parkin, 1979: 93). Ancak Marx'ın Sınıf Teorisi'ni günümüz koşullarına uygun olarak Luxemburg'un görüşleri etrafında tanımlarken; toplumdaki yapısal dönüşümün yanı sıra; freelance, bilgi ve hizmet odaklı, dijital emek kaynaklı ve gönüllü işgücü ile işsiz kimseler gibi unsurları göz önüne almak gerekmektedir. Ek olarak, bugün zihin gücünün doğrudan üretken bir güç haline gelmesiyle, yükseköğrenim ve yüksek vasıflı iş gücü yaygın hale gelmişse de, bilgi işçilerinin birçoğu kendi sınıf statülerinin bilincinde değildir. Ayrıca ezilen sınıfların eylemi, toplumsal gelişmedeki olgunluk derecesine bağlıdır. Bu gelişme, aynı zamanda işçi sınıfının itici gücü, etkisi, sebebi ve sonucudur (Luxemburg, 1970: 387).

21. yüzyılda yaşanan ekonomik krizler ve bu krizlere neden olan süreçler; aradan yüz yıldan fazla bir süre geçmesine rağmen Rosa Luxemburg'un ekonomik krizlerde gün yüzüne çıkan borsa ve konut balonlarının kapitalizmin insanların

ihtiyaçlarını karşılamadığı yönündeki tezini doğrulamaktadır. Bu doğrultuda kapitalizmin tek amacı, tüketim malları üretmek yerine krın sürekliliğini sağlamaktır. Böylece sistem, kapitalizmin küçülmesinden değil, büyüme isteğinden kaynaklanan ekonomik krizler yoluyla maddi eşitsizlikleri, işsizlik oranlarını ve istikrarsızlığı arttırmaktayken, ülkelerdeki kamuoyunun gücünü, vatandaşların karar verme kapasitelerini ve siyasi katılımlarını azaltmaktadır.

Arap Baharı sürecinde Bolşevik Devrimi sonrasında SSCB'nin kurulduğu döneme benzer şekilde sivil toplum, bürokratik müdahale ve yukarıdan düzenlemeye tabi tutularak, demokratik ve katılımcı yapıları oluşturmada tamamen başarısız olmuştur (Meszaros, 1995: 24-26). Mülk sahibi olmayan halkların işçi sınıfına dahil olması için Arap lkelerinde mevcut durumun aksine sanayinin gelişmesi ve bu sayede örgüt ve sendikaların sayısının artması gerekmektedir. Sendikalar, işçi sınıfının bilincini yansıtan, sermayeye karşı örgütlenmiş oluşumlardır (Luxemburg, 1961: 82). Ayrıca Arap lkelerindeki sendikaların ye sayısındaki artışın gelecekteki Arap Baharı benzeri ayaklanmaların başarıya ulaşması için ön koşul olduğu söylenebilir (Luxemburg, 1986: 155-6). Yine de Arap Baharı ayaklanmaları, 1956 Macar Devrimi, 1968 Prag Baharı ve 1981 Polonya Dayanışması devrimlerine benzer şekilde başarısız olsa da, meydan okudukları diktatörlüklerin meşruiyetini kalıcı şekilde aşındırmıştır ve ODKA lkelerindeki “mr boyu başkanlık” sistemlerini kabul edilemez hale getirmiştir (Stepan ve Linz, 2013: 29).

Luxemburg'un kendi çalışmalarında vurguladığı kitle grevi ve devrimin içiçeliği Arap Baharı ayaklanmalarında da görülmüştür. Günümüzde sermayenin genişletilmiş yeniden üretim ihtiyaı devam etmektedir, bununla birlikte genişletilmiş yeniden üretim biçiminin sınırı yaklaşmaktadır. ODKA lkeleri dahil günümüzde kapitalist sistemin yayılabileceği kapitalist olmayan ülke neredeyse kalmamıştır. Ayrıca kapitalizm, tarih boyu çok sayıda ekonomik krize ve çökeceğine dair sayısız öngörüye rağmen on yıllardır ayakta kalabilmiştir. Bu doğrultuda, Luxemburg'a göre kapitalizmin çöküşü olarak tanımlanan yeni pazarlar yaratılamaması ve yeni birikimler elde edilememesi durumunun devrimle daha ne çekilmesi mümkün olacaktır. Bu durumu sağlayacak olan da Luxemburg'un anlayışı

doğrultusunda Arap ülkelerindeki işçi sınıflarının kendiliğinden bilinçlenerek bu tarihi “an”ı gerçekleştirmesidir.

Luxemburg’un görüşleri ışığında, Arap Baharı’ndan sonra ayaklanmaların tarihsel süreçteki rolü ve etkisinin kalıcı hale gelebilmesi için toplumun ve kurumların yüzeysel değişimi yerine yeni bir toplum ve kurumsal sistemin kurulması, kapitalizmin revize edilmesi yerine Arap toplumunun yapısına ve dini inançlarına uygun, bugünün mücadeleleri ile başlayan ve mezhepçiliği reddeden bir sosyalizmin gerçekleştirilmesi gerektiği söylenebilir.

Sonuç olarak, Luxemburg’un deyimiyle, kitle grevleri, ya da uyarlanmış haliyle gelecekteki Arap Baharı ayaklanmaları, acımasız sokak kavgaları olarak kalmayarak, hedefe yönelik uzun dönemli politik mücadelede bir “an” (Luxemburg, 1986: 164) olabilecektir. Eğer kapitalizme alternatif bir ekonomik sisteme geçiş olacaksa, bu geçiş yalnızca işçi hareketine değil, tüm halkın mücadelesine dayanmalıdır. Ayrıca ücretli emek sistemi yerine sömürünün azaltıldığı bir sistemin getirilmesi gerekmektedir. Bu şekilde Luxemburg’un sosyalist ilerlemenin “devinim biçimi” veya “fenomenal formu” olarak ifade ettiği kitle grevinin modern versiyonuna dönüşüm sağlanacaktır.

KAYNAKÇA

- Aarts, P. ve Cavatorta, F. (2012). "Civil Society in Syria and Iran", *Civil Society in Syria and Iran: Activism in Authoritarian Contexts*, P. Aarts ve F. Cavatorta (ed.), Lynne Rienner Publishers, Boulder and London.
- Abdelrahman, M. (2004). *Civil Society Exposed: The Politics of NGOs in Egypt*, The American University in Cairo Press, Cairo.
- Abdelrahman, M. (2013). "In Praise of Organization: Egypt Between Activism and Revolution", *Development and Change*, C: 44, No: 3, ss. 569-585.
- Abed, G.T. ve Davoodi, H.R. (2003). *Challenges of Growth and Globalization in the Middle East and North Africa*, International Monetary Fund, Washington DC.
- Abisaab, M. (2016). "The So-called Arab Spring, Islamism and the Dilemma of the Arab Left: 1970-2012", *R/evolutions: Global Trends & Regional Issues*, C: 4, No: 1, ss. 38-59.
- Achcar, G. (2013). *The People Want: A Radical Exploration of the Arab Uprising*, University of California Press, Los Angeles.
- Allinson, J. (2015). "Class Forces, Transition and the Arab Uprisings: A Comparison of Tunisia, Egypt and Syria", *Democratization*, C: 22, No: 2, ss. 1-21.
- Amin, S. (1977). *Imperialism and Unequal Development*, Monthly Press, New York.
- Amin, S. (2016). *The Reawakening of the Arab World: Challenge and Change in the Aftermath of the Arab Spring*, New York University Press, New York.
- Anderson, L. (2011). "Demystifying the Arab Spring: Parsing the Differences Between Tunisia, Egypt and Libya", *Foreign Affairs*, C: 90, No: 3, ss. 2-7.
- Arbi, C. ve Geri, M. (2021). *After Sparking the Arab Spring, Is Tunisia Still a Success Story?*, Washington Institute, (Çevrimiçi) <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/after-sparking-arab-spring-tunisia-still-success-story>, 17 Temmuz 2021.
- Ayeb, H. (2011). "Social and Political Geography of the Tunisian Revolution", *Review of African Political Economy*, C: 38, No: 129, ss. 467-479.
- Bagchi, A. K. (1983). "Towards a Correct Reading of Lenin's Theory of Imperialism", *Economic and Political Weekly*, C:18, No: 31, ss. 2-12.
- Baker, A. (2011). "Deepening Divide", *Time*, C: 177, No: 24, ss. 24-27.
- Barbato, M. P. (2012). "Postsecular Revolution: Religion After the End of History", *Review of International Studies*, Vol: 38, No: 5, ss. 1079-1097.

- Batatu, H. (1983). “*Some Reflections on the Decline of the Arab Left and of Iraq’s Communists (CCAS Reports)*”, Center for Contemporary Arab Studies, Georgetown University, Washington DC.
- Beck, M. ve Hüser, S. (2012). “Political Change in the Middle East: An Attempt to Analyse the Arab Spring”, *German Institute for Global and Area Studies Working Papers*, No. 203.
- Beinin, J. ve al-Hamalawy, H. (2007). *Egyptian Textile Workers Confront the New Economic Order*, Middle East Research and Information Project, (Çevrimiçi) <http://www.merip.org/mero/mero032507>, 9 Eylül 2021.
- Beissinger, M.R., Jamal, A. ve Mazur, K. (2012). *Who Participated in the Arab Spring? A Comparison of Egyptian and Tunisian Revolutions*, APSA 2012 Annual Meeting Paper, (Çevrimiçi) https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2108773, 29 Haziran 2021.
- Bellin, E. (2004). “The Robustness of Authoritarianism in the Middle East: Exceptionalism in Comparative Perspective”, *Comparative Politics*, C: 36, No: 2, ss. 139-157.
- Bellin, E. (2012). “Reconsidering the Robustness of Authoritarianism in the Middle East: Lessons from the Arab Spring”, *Comperative Politics*, C: 44, No: 2, ss. 127-149.
- Ben Ali, D. (1997). “Economic Adjustment and Political Liberalization in Morocco”, *Economic Transition in the Middle East. Global Challenges and Adjustment Strategies*, H. Handoussa (ed.), Cairo Press, The American University in Cairo.
- Berger, A.A. (2014). *Kültür Eleştirisi: Kültürel Kavramlara Giriş*, Çev. Ö. Emir, Pinhan Yayıncılık, İstanbul.
- Bloodworth, S. (2011). *Marxism and the Arab Revolutions*, Marxist Left Review, (Çevrimiçi) <https://marxistleftreview.org/articles/marxism-and-the-arab-revolutions/>, 21 Mayıs 2021.
- Bogaert, K. (2011). *Global Dimensions of the Arab Spring and the Potential for Anti-Hegemonic Politics*, Jadaliyya, (Çevrimiçi) <https://biblio.ugent.be/publication/2014718/file/6765722>, 10 Ağustos 2021.
- Bond, P. (2016). “BRICS Banking and the Debate Over Sub-imperialism”, *Third World Quarterly*, C: 37, No: 4, ss. 611-629.
- Börzel, T.A. ve Van Hüllen, V. (2014). “One Voice, One Message, But Conflicting Goals: Cohesiveness and Consistency in the European Neighbourhood Policy”, *Journal of European Public Policy*, C: 21, No: 7, ss. 1033-1049.

- Bradley J. R. (2012). *After the Arab Spring: How Islamists Hijacked the Middle East Revolts*, Palgrave Macmillan, New York.
- Brewer, A. (1990). *Marxist Theories of Imperialism: A Critical Survey*, Routledge, London.
- Brownlee, B. J. ve Ghiabi, M. (2016). "Passive, Silent and Revolutionary: The 'Arab Spring' Revisited", *Middle East Critique*, C: 25, No: 3, ss. 299-316.
- Brumberg, D. (2003). "Islamists and the Politics of Consensus", *Islam and Democracy in the Middle East*, L. Diamond, M. F. Plattner ve D. Brumberg (ed.), Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- Buharin, N. (1972). "Imperialism and the Accumulation of Capital", *Imperialism and The Accumulation of Capital*, K. J. Tarbuck (ed.), Allen Lane The Penguin Press, London, ss. 154-270.
- Buharin, N. (1973). *Imperialism and World Economy*, Monthly Review Press, New York.
- Bush, R.C. (2007). *Poverty and Neoliberalism: Persistence and reproduction in the Global South*, Pluto Press, London.
- Callinicos, A. (2009). *Imperialism and Global Political Economy*, Polity Press, Cambridge.
- Carothers, T. (2011). *Approach Analogies with Caution*, Carnegie Endowment for International Peace, (Çevrimiçi) <https://carnegieendowment.org/2011/12/01/approach-analogies-with-caution/8kqj>, 22 Ağustos 2021.
- Cavatorta, F. (2007). "More Than Repression: The Significance of Divide et Impera in the Middle East and North Africa – The Case of Morocco", *Journal of Contemporary African Studies*, C: 25 No: 2, ss. 187-203.
- Chalala, E. (2013). *The Arab Spring Hasn't Bloomed Yet... But Hegel's 'Philosophy of History' Says It Will!*, Al Jadid, (Çevrimiçi) <https://www.aljadid.com/content/arab-spring-hasn%E2%80%99t-bloomed-yet%E2%80%A6-hegel%E2%80%99s-%E2%80%9Cphilosophy-history%E2%80%9D-says-it-will-0>, 20 Mayıs 2021.
- Chang, H.-J. (2002). *Kicking Away the Ladder: Development Strategy in Historical Perspective*, Anthem Press, London.
- Chibber, V. (2004). "The Return of Imperialism to Social Science", *Archives de Europeenes de Sociologie*, C: 45, No: 3, ss. 427-441.
- Chomsky, N. (2011). *The Cairo-Madison Connection*, (Çevrimiçi) <https://chomsky.info/20110309/>, 2 Haziran 2021.

- Churchward, L.G. (1959). "Towards the Understanding of Lenin's Imperialism", *Australian Journal of Politics and History*, C: 5, No: 1, ss. 76-83.
- Clarke, S. (1994). *Marx's Theory of Crisis*, St. Martin's Press, New York.
- Cohen, S.F. (1970). "Bukharin, Lenin and the Theoretical Foundations of Bolshevism", *Soviet Studies*, C: 21, No: 4, ss. 436-457.
- Cox, R.W. (1981). "Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory", *Millennium*, C: 10 No: 2, ss. 126-155.
- Çakmak, C. (ed.). (2017). *The Arab Spring, Civil Society, and Innovative Activism*, Palgrave Macmillan, New York.
- Dabashi, H. (2012). *The Arab Spring: The End of Postcolonialism*, Zed Books, London&New York.
- Danielson, R.E. (2007). *Nasser and Pan-Arabism Explaining Egypt's Rise in Power*, Master of Arts in National Security Affairs, Naval Postgraduate School, California.
- Della Porta, D. (2013). *Can Democracy Be Saved?*, Polity, Oxford.
- Della Porta, D. (2014). *Mobilizing for Democracy: Comparing 1989 and 2011*, Oxford University Press, Oxford.
- Disraeli, B. (1882). *Selected Speeches of the Late Right Honourable the Earl of Beaconsfield*, T.E. Kebbel (ed.), Longmans, Green Co, London.
- Dobson, W.J. (2011). *Last Refuge of the Dictators: Conspiracy Theories*, The Washington Post, (Çevrimiçi) https://www.washingtonpost.com/blogs/post-partisan/post/last-refuge-of-the-dictators-conspiracy-theories/2011/04/04/AFPITFdC_blog.html, 28 Haziran 2021.
- Dunayevskaya, R. (1958). *Marxism and Freedom: From 1776 Until Today*, Bookman Associates, New York.
- Dupré G. ve Rey P.-P. (1980). "Reflections on the Pertinence of a Theory of the History of Exchange", *The Articulation of Modes of Production*, Harold Wolpe (ed.), ss. 128-60, Routledge&Kegan Paul, London, Boston and Henley.
- Durac, V. ve Cavatorta F. (2009). "Strengthening Authoritarian Rule Through Democracy Promotion? Examining the Paradox of the US and EU Security Strategies: the Case of Bin Ali's Tunisia", *British Journal of Middle Eastern Studies*, C: 36 No: 1, ss. 3-20.
- Eisenstadt, S. N. (2007). *Modernleşme: Başkaldırı ve Değişim*, Çev. U. Coşkun, Doğu Batı Yayınları, Ankara.

- El-Mahdi, R. (2011). "Labour Protests in Egypt: Causes and Meanings", *Review of African Political Economy*, C: 38, No: 129, ss. 387-402.
- El-Sayyid, M.K. (1994). "The Third Wave of Democratization in the Arab World", *The Arab World Today*, D. Tschirgi (ed.), ss. 179-189, Lynne Rienner, London.
- Engels, F. (2001). Introduction to Karl Marx's *The Class Struggles in France 1848 to 1850*, *The Class Struggles in France, 1848-1850*, Cambridge Drive, London.
- Engels, F. ve Marx, K. (2015). *The Communist Manifesto*, Penguin Classics, New York.
- Escobar, A. (1993). *Encountering Development: The Making and Unmaking of the Third World*, Princeton University Press, New Jersey.
- Fahmi, G. (2021). *The Arab Spring 10 Years On*, Chatham House, (Çevrimiçi) <https://www.chathamhouse.org/2021/01/arab-spring-10-years>, 7 Temmuz 2021.
- Farah N.R. (2009). *Egypt's Political Economy: Power Relations in Development*, American University in Cairo Press, Cairo.
- Ferguson, K.E. (1980). "Class Consciousness and the Marxist Dialectic: The Elusive Synthesis", *The Review of Politics*, C: 42, No: 4, ss. 504-532.
- Ferro, M. (2002). *Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Sömürgecilik Tarihi: 13. Yüzyıl-20. Yüzyıl*, Çev. M. Cedden, İmge Yayınları, Ankara.
- Food and Agriculture Organization of the United States (FAO) (2021). *Food and Agriculture Statistics*, (Çevrimiçi) <http://www.fao.org/food-agriculture-statistics/en/>, 18 Eylül 2021.
- Frank, A.G. (1979). *Dependent Accumulation and Underdevelopment*, Monthly Press, New York.
- Freedom House (2021). *Freedom in the World 2021*, (Çevrimiçi) <https://freedomhouse.org/country/tunisia/freedom-world/2021>, 17 Temmuz 2021.
- Fuchs, C. (2010). "Critical Globalization Studies: An Empirical and Theoretical Analysis of the New Imperialism", *Science & Society*, C: 74 No: 2, ss. 215-47.
- Fuchs, C. ve Monticelli, L. (ed.) (2018). "Marx @ 200: Debating Capitalism & Perspectives for the Future of Radical Theory", *tripleC: Communication, Capitalism & Critique*, C: 16, No: 2, ss. 406-741.
- Fukuyama, F. (2014a). *Political Order and Political Decay: From the Industrial Revolution to the Globalization of Democracy*, Farrar, Straus and Giroux, New York.

- Fukuyama, F. (2014b). *At the 'End of History' Still Stands Democracy*, The Wall Street Journal, (Çevrimiçi) <https://www.wsj.com/articles/at-the-end-of-history-still-stands-democracy-1402080661>, 20 Mayıs 2021.
- Gallagher, K. (ed.). (2005). *Putting Development First: The Importance of Policy Space in the WTO and International Financial Institutions*, Zed Books, London, 2005.
- Gardner, F. (2011). *Arab Spring: Where It Is Now and Where It May Be Going*, BBC News, (Çevrimiçi) <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-14080126>, 24 Haziran 2021.
- Gay, P. (1952). *The Dilemma of Democratic Socialism: Eduard Bernstein's Challenge to Marx*, Columbia University Press, New York.
- Geras, N. (1976). *The Legacy of Rosa Luxemburg*, Verso, London.
- Gerges, F. (2014). "Ortadoğu Konuşmaları, Bölgesel ve Küresel Perspektiften 'Arap Baharı'", *Ortadoğu Uluslararası İlişkiler Çalışmaları: Tarih, Teori ve Metodoloji Üzerine Bir Haşiye*, Z. T. Kor (ed.), Küre Yayınları, İstanbul, ss. 25-57.
- Gilmartin, M. (2009). "Colonialism/Imperialism", *Key Concepts in Political Geography*, C. Gallaher, C. Dahlman, M. Gilmartin, A. Mountz ve P. Shirlow (ed.), Sage, London, ss. 115-123.
- Glückstein, D. (2012). "Standing the Test of Time: Reform or Revolution", *Critique*, C: 40, No: 3, ss. 389-403.
- Goldstone, J. (2014). *Revolutions: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford.
- Gramsci, A. (1921). *The Parties and The Masses*, Marxist Internet Archives (MIA) (Çevrimiçi) <http://marxists.org/archive/gramsci/1921/09/parties-masses.htm>, 21 Haziran 2020.
- Gramsci, A. (1971). *Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, Q. Hoare, ve G.N. Smith (ed.), Lawrence&Wishart, London.
- Grinin, L. ve Korotayev, A. (2012). "Does 'Arab Spring' Mean the Beginning of World System Reconfiguration?", *World Futures*, C: 68, No: 7, ss. 471-505.
- Grinin, L., Issaev, L. ve Korotayev, A. (2016). *Revolution and instability in the Middle East*, Uchitel, Moscow.
- Grinin, L. ve Korotayev, A. (2016). "Revolution and Democracy: Sociopolitical Systems in the Context of Modernisation", *Central European Journal of International and Security Studies (CEJISS)*, C: 10, No: 3, ss. 110-132.

- Haddad, B., Ziad, A.R., Dahi, O., Beinin, J. ve Seikaly, S. (2016). *What is Political Economy?*, Jadmag Pedagogy Publications, Washington DC.
- Hallas, D. (1973). *Do We Support Reformist Demands?*”, *Controversy: Do We Support Reformist Demands?*, International Socialism, 1st Series, 54, (Çevrimiçi) <https://www.marxists.org/archive/hallas/works/1973/01/reform.htm>, 02 Mayıs 2021.
- Hanieh, A. (2011). *Egypt’s Uprising: Not Just a Question of ‘Transition’*, Monthly Review, (Çevrimiçi) <https://mronline.org/2011/02/14/egypts-uprising-not-just-a-question-of-transition/>, 9 Eylül 2021.
- Hardt, M. ve Negri, A. (2011). *Arabs Are Democracy’s New Pioneers*, The Guardian, (Çevrimiçi) <https://www.theguardian.com/commentisfree/2011/feb/24/arabs-democracy-latin-america>, 3 Temmuz 2021.
- Harrington, M. (1993). *Socialism: Past and Future*, Pluto Press, London.
- Hassan, O. (2021). *Ten Years Since the Great Arab Revolutions*, Redflag, (Çevrimiçi) <https://redflag.org.au/article/ten-years-great-arab-revolutions>, 4 Haziran 2021.
- Hegel, G.W.F. (1953). *Reason in History: A General Introduction to the Philosophy of History*, Çev. R. S. Hartman, Bobb-Merrill Company, New York.
- Heydarian, R.J. (2014). *How Capitalism Failed the Arab World: The Economic Roots and Precarious Future of the Middle East Uprisings*, Zed Books, London ve New York.
- Hilferding, R. (1981). *Finance Capital: A Study of the Latest Phase of Capitalist Development*, Routledge and Kegan Paul, London.
- Hinnebusch, R. (2015a). “Introduction: Understanding the Consequences of the Arab Uprisings – Starting Points and Divergent Trajectories”, *Democratization*, C: 22, No:2, ss. 205-217.
- Hinnebusch, R. (2015b). “Conclusion: Agency, Context and Emergent Post-Uprising Regimes”, *Democratization*, C: 22, No: 2, ss. 358-374.
- Hirshfield, C. (1980). “The Anglo-Boer War and the Issue of Jewish Culpability”, *Journal of Contemporary History*, C: 15, No: 4, October 1980, ss. 619-631.
- Hobson, J. A. (1900). *The War in South Africa: Its Causes and Effects*, George Allen&Unwin Ltd., London.
- Hobson, J.A. (1938). *Confessions of an Economic Heretic*, Allen & Unwin, London.

- Hobson, J. A. (1975). *Imperialism: A Study*, Gordon Press, New York.
- Howard, M.C. ve King, J.E. (1989). *A History of Marxian Economics Vol. 1: 1883-1929*, Macmillan, Houndmills.
- Huntington, S.P. (1991). "Democracy's Third Wave", *Journal of Democracy*, C: 2, No: 2, ss. 12-34.
- International Institute for Labour Studies (IILS) (2010). *World of Work Report 2010: From One Crisis to the Next?*, Geneva, ILO/IILS.
- International Institute for Labour Studies (IILS) (2011). *World of Report 2011: Making Markets Work for Jobs*, Geneva, ILO/IILS.
- International Labour Organization (ILO) (2010). *Global Employment Trends 2010: January*, Geneva, ILO/IILS.
- International Labour Organization (ILO) (2021). *ILOSTAT*, (Çevrimiçi) <https://ilostat.ilo.org/>, 24 Eylül 2021.
- Ismael, T.Y. (1976). *The Arab Left*, Syracuse University Press, New York.
- Jones, G. ve Baczynska, G. (2011). *Special Report: Solidarity in the Arab Spring*. The Star Online, (Çevrimiçi) <https://www.reuters.com/article/us-arabspring-east-idUSTRE75F2EW20110616>, 22 Ağustos 2021.
- Kadri, A. (2012). *Proletarianisation in the Arab World Under Neoliberalism*, Working Paper No. 05/2012, The IDEAs Working Paper Series.
- Kadri, A. (2016). *The Unmaking of Arab Socialism*, Anthem Press, London ve New York.
- Kadri, A. (2018). *The Cordon Sanitaire: A Single Law Governing Development in East Asia and the Arab World*. Palgrave Macmillan, London.
- Kashani-Sabet, F. (2012). "Freedom Springs Eternal", *The International Journal of Middle East Studies*, C: 44, No: 1, ss. 156-158.
- Kioupkiolis, A. (2019). "Counter-Hegemony, the Commons and New City Politics", *The Radical Left in Europe - Rediscovering Hope*, W. Baier, E. Canepa ve H. Golemis (ed.), Merlin Press, London, ss. 98-111.
- Klimov, O.Y. (2007). "The Political System of Hellenistic States: Power in the Conditions of Imperialism", *Mnemon: Research and Publications on the History of the Ancient World*, No: 6, ss. 77-88.
- Kneissl, K. (2011). "Elements for a Scientific Analysis of the Arap Revolutions in Spring 2011", *AAS Working Papers in Social Anthropology*, C: 21, No. 1, ss. 1-19.

- Kolakowski, L. (2008). *Main Currents of Marxism*, W.W. Norton & Company, New York.
- Korotayev, A., Meshcherina, K. ve Shishkina, A. (2018). “A Wave of Global Sociopolitical Destabilization of the 2010s: A Quantitative Analysis”, *Democracy and Securty*, C: 14, No. 4, ss. 331-357.
- Kuhn, G. (2012). *All Power to the Councils!: A Documentary History of the German Revolution of 1918-19*, PM Press, Oakland.
- Laanatza, M., Schulz, H.L. ve Schulz, M. (2001). Regionalization in the Middle East?, *Regionalization in a Globalizing World: A Comparative Perspective on Forms, Actors and Processes*, M. Schulz, F. Söderbaum ve J. Öjendal (ed.), Zed Books, London, ss. 42-60.
- Laclau, E. ve Mouffe, C. (2001). *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*, Verso, London ve New York.
- Lawson, G. (2016). *The Arab Uprisings: Revolution or Protests?*, The London School of Economics and Political Science, (Çevrimiçi) [http://eprints.lse.ac.uk/43455/1/After%20the%20Arab%20Spring_the%20Arab%20uprisings\(lsero\).pdf](http://eprints.lse.ac.uk/43455/1/After%20the%20Arab%20Spring_the%20Arab%20uprisings(lsero).pdf), 3 Temmuz 2021.
- Lee, G. (1971). “Rosa Luxemburg and the Impact of Imperialism”, *The Economic Journal*, C: 81, No: 324, ss. 847-862.
- Lenin, V. I. (1950). “Imperialism, the Highest Stage of Capitalism”, *Selected Works, Vol. 1*, Foreign Languages Publishing House, Moscow.
- Lenin, V. I. (1960). *Collected Works, Vol. 5*, Progress Publishers, Moscow.
- Lenin, V. I. (1964). *Collected Works, XXII*, Progress Publishers, Moscow.
- Lenin, V.I. (1972). *Collected Works, Vol. 29*, 4th English Edition, Moscow: Progress Publishers.
- Lenin, V. I. (1977). *Collected Works, Vol. 1, 2, 3*, Lawrence and Wishart, London.
- Lenin, V.I. (1992). *The State and Revolution*, Penguin, London.
- Lenin, V. I. (2011). *Ne Yapmalı?*, Çev. A. Berberoğlu, Evrensel Basım Yayın, İstanbul.
- Lévy, B. (1971). *Investigation into the Maoists in France*, Communist Archives, (Çevrimiçi) <https://www.marxists.org/archive/levy-benny/1971/investigation.htm>, 20 Nisan 2021.

- Lewis, T. C. (1890). *An Elementary Latin Dictionary*, American Book Company, New York, Cincinnati, ve Chicago.
- Liakos, A. (2008). *Dünyayı Değiştirmek İsteyenler, Ulusu Nasıl Tasavvur Ettiler?*, Çev. M. Erol, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Lippman, T. (1989). *Egypt After Nasser: Sadat, Peace and the Mirage of Prosperity*, Paragon House, New York.
- Loomba, A. (2000). *Kolonyalizm/Postkolonyalizm*, Çev. M. Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Löwy, M. (2010). “Rosa Luxemburg and Communism”, *Actuel Marx*, C: 48, No: 2, ss. 22-32.
- Löwy, M. (2021). *The Internationalism of Rosa Luxemburg*, Tribune, (Çevrimiçi) <https://tribunemag.co.uk/2021/03/the-internationalism-of-rosa-luxemburg>, 27 Nisan 2021.
- Lukacs, G. (1971). *History And Class Consciousness; Studies in Marxist Dialectics*, MIT Press, Cambridge, Mass.
- Luxemburg, R. (1904). *Organizational Questions of the Russian Social Democracy [Leninism or Marxism?]*, Revolutionary Socialist Organization, (Çevrimiçi) <https://www.marxists.org/archive/luxemburg/1904/questions-rsd/index.htm>, 4 Eylül 2021.
- Luxemburg, R. (1910). *Theory&Practice*, (Çevrimiçi) <https://www.marxists.org/archive/luxemburg/1910/theory-practice/ch02.htm>, 29 Ağustos 2021.
- Luxemburg, R. (1918a). *The Russian Revolution*, (Çevrimiçi) <https://www.marxists.org/archive/luxemburg/1918/russian-revolution/ch06.htm>, 27 Nisan 2021.
- Luxemburg, R. (1918b). *What Does the Spartacus League Want?*, (Çevrimiçi) <https://www.marxists.org/archive/luxemburg/1918/12/14.htm>, 8 Kasım 2021.
- Luxemburg, R. (1919). *The Crisis in the German Social-Democracy: The ‘Junius’ Pamphlet*, The Socialist Publication Society, New York.
- Luxemburg, R. (1954). *What is Economics?*, Pioneer Publishers, New York.
- Luxemburg, R. (1961). *The Russian Revolution*, University of Michigan Press, Michigan.
- Luxemburg, R. (1966). *Social Reform or Revolution*, Merlin Press, London.
- Luxemburg, R. (1970). *Rosa Luxemburg Speaks*, M.A. Walters (ed.), Pathfinder Press, New York.

- Luxemburg, R. (1971). *The Accumulation of Capital*, Routledge and Kegan Paul, London.
- Luxemburg, R. (1972). *Selected Political Writings*, R. Looker (ed.), Chaucer Press, London.
- Luxemburg, R. (1975). *Letters to Karl and Luise Kautsky from 1896 to 1918*, L. Kautsky (ed.), Gordon Press, New York.
- Luxemburg, R. (1976). *The National Question*, Monthly Review, New York.
- Luxemburg, R. (1986). *The Mass Strike, The Political Party and the Trade Unions*, Bookmarks, London.
- Luxemburg, R. (2004). "Order Reigns in Berlin", *The Rosa Luxemburg Reader*, P. Hudis ve K.B.Anderson (ed.), Monthly Review, New York.
- Luxemburg, R. (2010). *Rosa Luxemburg: Socialism or Barbarism: Selected Writings*, P. Le Blanc ve H.C. Scott (ed.), Pluto Press, New York.
- Lynch, M. (2011). *The Big Think Behind the Arab Spring*, Foreign Policy, (Çevrimiçi) [https:// foreignpolicy.com/2011/11/28/the-big-think-behind-the-arab-spring/](https://foreignpolicy.com/2011/11/28/the-big-think-behind-the-arab-spring/), 30 Temmuz 2021.
- Malmvig, H. (2014). "Free Us From Power: Governmentality, Counter-conduct and Simulation in European Democracy and Reform Promotion in the Arab World". *International Political Sociology*, C: 8, No:3, ss. 293-310.
- Marx, K., Fernbach, D. ve Mandel, E. (1981). *Capital: Volume 3: Critique of Political Economy*, Penguin Classics, London.
- Marx, K. (2008). *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte*, International, New York.
- Mattick, P. (1949). *Spontaneity and Organization*, Kurasje Council Communism, (Çevrimiçi) <https://www.connexions.org/CxArchive/MIA/mattick-paul/1949/spontaneity.htm>, 20 Nisan 2021.
- McQuade, B. (2015). "Cognitive Capitalism and Contemporary Politics: A World Historical Perspective", *Science & Society*, C: 79 No: 3, ss. 363-387.
- Meszaros, I. (1995). *Beyond Capital: Toward a Theory of Transition*, Monthly Review Press, New York.
- Milios, J. (1999). "Colonialism and Imperialism: Classic Texts", *Encyclopedia of Political Economy*, P. O'Hara (ed.), Routledge, London, ss. 113-116.
- Mitchell, H. (1965). "Hobson Revisited", *Journal of the History of Ideas*, C: 26, No: 3, ss. 397-416.

- Mommsen, W. (1982). *Theories of Imperialism*, Weidenfeld and Nicolson, London.
- Munif, Y. (2013). "The Arab Revolts: The Old Is Dying and the New Cannot Be Born", *Rethinking Marxism: A Journal of Economics, Culture & Society*, C: 25, No: 2, ss. 202-217.
- Negri, A. (2004). "Multitude: War and Democracy in the Age of Empire", *Multitudes*, C: 18, No. 4, ss. 107-117.
- Nettl, J. P. (1969). *Rosa Luxemburg*, Oxford University Press, Oxford.
- Nigam, A. (2012). "The Arab Upsurge and the 'Viral Revolutions of Our Times'", *Interface: A Journal for and About Social Movements*, C: 4, No: 1, ss. 165-77.
- Noonan, M. (2010). "Marxist Theories of Imperialism: Evolution of a Concept", Doktora Tezi, Victoria University School of Communication and the Arts Faculty of Arts.
- Noueihed, L. ve Warren, A. (2012). *The Battle for the Arab Spring: Revolution, Counter-Revolution and the Making of a New Era*, Yale University Press, New Haven.
- Nowak, J. ve Gallas, A. (2014). "Mass Strikes Against Austerity in Western Europe - A Strategic Assessment", *Global Labour Journal*, C: 5, No: 3, ss. 306-321.
- Ostrowski, M.S. (2021). *Eduard Bernstein on Socialism Past and Present*, Palgrave Macmillan, London.
- Panitch, L. ve Gindin, S. (2004). "Global Capitalism and American Empire", *Socialist Register*, The Merlin Press, London.
- Parkin, F. (1979). *Marx's Theory of History: A Bourgeois Critique*, Columbia University Press, New York.
- Pennell, C.R. (2000). *Morocco Since 1830: A History*, New York University Press, New York.
- Podeh, E. (2021). *Farewell to an Age of Tyranny? Egypt as a Model of Arab Revolution*, Palestine-Israel Journal, (Çevrimiçi) <https://pij.org/articles/1405/farewell-to-an-age-of-tyranny-egypt-as-a-model-of-arab-revolution>, 30 Ekim 2021.
- Pradella, L. ve Rad, S. (2017). "Libya and Europe: Imperialism, Crisis and Migration", *Third World Quarterly*, C: 38, No: 11, ss. 2411-2427.
- Pratt, N. (2011). *Debating the Future of the Arab Revolutions in Cairo: Democracy, Imperialism and Neoliberalism*. Jadaliyya, (Çevrimiçi) <https://www.jadaliyya.com/Details/24148/Debating-the-Future-of-the-Arab->

Revolutions-in-Cairo-Democracy,-Imperialism-and-Neoliberalism, 20 Ekim 2021.

- Preobrazhensky, E.A. (1985). *The Decline of Capitalism*, M.E. Sharpe (ed.), Armonk, New York.
- Rabbani, M. (2011). *The Arab Revolts: Ten Tentative Observations*, Jadaliyya, (Çevrimiçi) <http://www.jadaliyya.com/pages/index/710/the-arab-revolts-tentative-observations>, 21 Ağustos 2021.
- Random House (1997). *Random House Webster's Dictionary of American English*, ESL/Learner's Edition, Random House, New York.
- Riddell, J. (ed.) (1986). *The German Revolution and the Debate on Soviet Power*, Pathfinder Press, London.
- Roberts, A. (2016). "Civil Resistance and the Fate of the Arab Spring", *Civil Resistance in the Arab Spring: Triumphs and Disasters*, A. Roberts, M. J. Willis, R. McCarthy ve T.G. Ash (ed.), Oxford University Press, Oxford, ss. 270-326.
- Robinson, J. (1951). *The Accumulation of Capital*, Palgrave Classics in Economy, London.
- Roccu, R. (2012). "Of Middle Classes, Economic Reforms and Popular Revolts", *Winds of Democratic Change in the Mediterranean?* S. Panebianco, ve R. Rossi (ed.), Rubbettino, Palermo, ss. 61-82.
- Rogov I.I. (2010). "Empire and Imperialism: A History of Concepts and the Modern World", *Terra Economicus*, C: 8, No: 3/2, ss. 260-267.
- Rutherford, B. (2008). *Egypt After Mubarak: Liberalism, Islam and Democracy in the Arab World*, Princeton University Press, New Jersey.
- Saccarelli, E. ve Varadarajan, L. (2015). *Imperialism Past and Present*, Oxford University Press, Oxford.
- Said, E.W. (1994). *Culture and Imperialism*, Vintage Publishers, New York.
- Said, E.W. (1998). *Kültür ve Emperyalizm, Kapsamlı Bir Düşünce ve Siyasal Sorgulama Çalışması*, Çev. N. Alpay, Hil Yayınları, İstanbul.
- Salama, A.M.S. ve Ahmed, S.M. (1972). *Arab Socialism*, Blandford Press, London.
- Sassen, S. (1996). *Losing Control*, Columbia University Press, New York.
- Schmitter, P. C. (1993). "Democracy's Third Waves", *The Review of Politics*, C:55, No: 2, ss. 348-351.

- Schumpeter, J. A. (1951). *Imperialism and Social Classes*, Augustus M. Kelly Inc., New York.
- Semmel, B. (1970). *The Rise of Free Trade Imperialism: Classical Political Economy, The Empire of Free Trade and Imperialism, 1750-1850*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Sharp, G. (2002). *From Dictatorship to Democracy: A Conceptual Framework for Liberation*, Albert Einstein Institution, Boston, MA.
- Stepan, A.C. ve Linz, J.J. (2013). "Democratization Theory and the 'Arab Spring'", *Journal of Democracy*, C: 24, No: 2, ss. 115-30.
- Stephens, B. (2011). *Henry Kissinger on China. Or Not*, The Wall Street Journal, (Çevrimiçi) <https://www.wsj.com/articles/SB10001424052748703730804576321393783531506>, 13 Haziran 2021.
- Stokes, E. (1969). "Late Nineteenth-Century Colonial Expansion and the Attack on the Theory of Economic Imperialism: A Case of Mistaken Identity?", *Historical Journal*, C: 12, No: 2, ss. 285-301.
- Strange, S. (1996). *The Retreat of the State*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Sutcliffe, B. (2006). "Imperialism Old and New", *Historical Materialism*, C: 14, No: 4, ss. 59-78.
- Swagler, M. (2011). *Tunisia: A Dictator Falls, But What Comes Next*, International Socialist Review, (Çevrimiçi) <https://isreview.org/issue/76/tunisia-dictator-falls-what-comes-next>, 22 Mayıs 2021.
- Sweezy, P.M. (1970). *The Theory of Capitalist Development: Principles of Marxian Political Economy*, Modern Reader Paperbacks, New York.
- Talani, L.S. (2014). *The Arab Spring in the Global Political Economy*, Palgrave Macmillan, New York.
- Taylor, O.H. (1951). "Schumpeter and Marx: Imperialism and Social Classes in the Schumpeterian System", *Quarterly Journal of Economics*, C: 65, No: 4, ss. 611-22.
- The World Bank (2021). *World Development Indicators*, (Çevrimiçi) <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>, 24 Eylül 2021.
- Thompson, G., Hirst, P. ve Bromley, S. (2009). *Globalization in Question*, Polity Press, Cambridge.

- Troçki, L. (2007). "Results and Prospects", *The Permanent Revolution&Results and Prospects*, Socialist Resistance, London, ss. 24-100.
- UNDP (2005). *The Arab Human Development Report Series (2002-2005) - An Overview*, (Çevrimiçi) https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/dv/overview_/overview_en.pdf, 18 Ağustos 2021.
- UNHCR Refworld (2007). *Annual Survey of Violations of Trade Union Rights*, (Çevrimiçi) <https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain>, 20 Eylül 2021.
- UNIDO (United Nations Industrial Development Organisation) (2014). *Industrial Statistics Database, INDSTAT4* (2014th ed.), UNIDO, Geneva.
- Van Hüllen, V. (2015). *Conclusions. In: EU Democracy Promotion and the Arab Spring*, Governance and Limited Statehood, Palgrave Macmillan, London.
- Wallerstein, I. (1974). *The Modern World-System I: Capitalist Agriculture and Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*, Academic Press, New York.
- Waltz, K. (1979). *Theory of International Politics*, Addison Wesley, Reading, MA.
- Warren, B. (1973). "Imperialism and Capitalist Industrialisation", *New Left Review*, No. 81, ss. 3-44.
- Wieland, C. (2006). *Syria - Ballots or Bullets? Democracy, Islamism, and Secularism in the Levant*, Cune Press, Seattle.
- Wilkinson, P. (1973). "Neo-Marxist Theory of Imperialism", *Political Studies*, C: 21, No: 3, ss. 388-393.
- World Inequality Database (WID) (2021). *Income Inequality, Middle East, 1980-2019*, (Çevrimiçi) <https://wid.world/country/middle-east/>, 18 Eylül 2021.
- Worth, O. (2012). "Accumulating the Critical Spirit: Rosa Luxemburg and Critical IPE", *International Politics*, C: 49, No: 1, ss. 136-153.
- Young, R. (2015). *Empire, Colony, Postcolony*, Wiley-Blackwell, New Jersey.
- Youth Policy (2019). *Middle East and North Africa: Youth Facts*, (Çevrimiçi) <https://www.youthpolicy.org/mappings/regionalyouthscenes/mena/facts/#FN13>, 13 Haziran 2021.
- Zemni, S., De Smet, B. ve Bogaert, K. (2013). "Luxemburg on Tahrir Square: Reading the Arab Revolutions with Rosa Luxemburg's The Mass Strike", *Antipode*, C: 45, No: 4, ss. 888-907.